

ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՎԵՐԱԿԱՆԳՆՈՂԱԿԱՆ ԾՐԱԳՐԵՐԻ ԻՐԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆ

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

2017
N 6 (41)

Գիտական հանդես

Հրատարակում է 2008 թվականից
Լույս է տեսնում տարեկան վեց անգամ

Հիմնադիր և հրատարակիչ՝ «Դրավական կրթության և վերականգնողական
ծրագրերի իրականացման կենտրոն» ՊՈԱԿ

Գլխավոր խմբագիր՝ **Գրիգոր Մինասյան** - իրավաբանական գիտությունների
թեկնածու

Բոլոր իրավունքները պաշտպանված են:

Վերատպելը միայն հանդեսի խմբագրության թույլտվությամբ:

Խմբագրության կարծիքը միշտ չէ, որ համընկնում է հեղինակների կարծիքի հետ:

Գովազդային նյութերի բովանդակության համար խմբագրությունը
պատասխանատվություն չի կրում:

Հեղինակային նյութերը վերանայվում են և չեն վերադարձվում:

«Արդարադատություն» գիտական հանդեսն ընդգրկված է Հայաստանի

Հանրապետության բարձրագույն որակավորման հանձնաժողովի (ՀՀ ԲՈՀ)՝
սահմանած դրամագույն պատուական և թեկնածուական ատենախոսությունների հիմնական
արդյունքների և դրույթների հրատարակման համար ընդունելի պարբերական
գիտական հրատարակությունների ցուցակում:

Խմբագրության հասցեն՝ 375008, ք. Երևան, Ս. Խորենացու 162ա, հեռախոս՝ 574406
ֆաք՝ 574453 Էլ. կայք՝ www.lawinstitute.am

Հանձնված է տպագրության 01.12.2017թ.

Տպագրություն՝ լազերային-թվային, ֆորմատ A4:

Տպաքանակը՝ 100 օրինակ:

Հրատվական գործունեություն իրականացնող «Դրավական կրթության
և վերականգնողական ծրագրերի իրականացման կենտրոն» ՊՈԱԿ
հասցեն՝ ք. Երևան, Ս. Խորենացու 162ա

Գրանցման վկայական - N 278.210.03426, գրանցված ՀՀ արդարադատության
նախարարության պետական ռեգիստրի Էրեբունու տարածքային բաժնի կողմից:

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ՝

Վիզեն Քոչարյան - (Սահմագահ) Հայաստանի Հանրապետության արդարադատության նախարարի տեղակալ, իրավաբանական գիտությունների թեկնածու:

Հրանուշ Հակոբյան - Հայաստանի Հանրապետության ավյուղի նախարար, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր:

Արմեն Հարությունյան - Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի դատավոր, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր:

Աշոտ Խաչատրյան - Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրական դատարանի դատավոր, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր:

Վոլոյյա Հովհաննիսյան - Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրական դատարանի դատավոր, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ:

Արմեն Եսայան - Հայաստանի Հանրապետության արդարադատության երրորդ դասի պետական խորհրդական, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր:

Գրիգոր Բաղիրյան - Հայաստանի Հանրապետության կառավարությանն առընթեր ՀՀ ոստիկանության պետի գլխավոր խորհրդական, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր:

Ստեփան Ծաղիկյան - Հայ-ռուսական (ալավոնական) համալսարանի իրավունքի և քաղաքականության ինստիտուտի քրեական և քրեական դատավարության իրավունքի ամբիոնի վարիչ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր:

Մերգեյ Առաքելյան - «Արդարադատության ակադեմիա» ՊՈԱԿ ռեկտոր, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր:

Ռուզաննա Հակոբյան - «Գավառ» համալսարանի ռեկտոր, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ:

Ժորա Զհանգիրյան - «Գլանոր» համալսարանի ռեկտոր, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր:

Ռուբեն Ավագյան - «Մանց» համալսարանի ռեկտոր, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր:

Ալեքսանդր Կրիմով - Ռուսաստանի Դաշնության պատիժների իրականացման դաշնային ծառայության իրավունքի և կառավարման ակադեմիայի պետ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ, ներքին ծառայության գեներալ-մայոր:

Անդրեյ Սկիբա - Ռուսաստանի Դաշնության պատիժների իրականացման դաշնային ծառայության իրավունքի և կառավարման ակադեմիայի իրավաբանական ֆակուլտետի քրեակատարողական իրավունքի ամբիոնի պետ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ, ներքին ծառայության մայոր:

Մերգեյ Չերնյավսկի - Ռուսահնայի ներգին գործերի Ազգային ակադեմիայի պրոռեկտոր, Ռուսահնայի գիտության և տեխնիկայի պատվավոր գործիչ, ոստիկանության գնդապետ, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր:

Եվգենի Բարաջ - Ռուսահնայի պետական քրեակատարողական ծառայության ինստիտուտի պետ, ներքին ծառայության գեներալ-մայոր, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, դոցենտ:

Արփինե Հովհաննիսյան - Հայաստանի Հանրապետության Ազգային ժողովի նախագահի տեղակալ, իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ:

Աշոտ Հայրապետյան - «Իրավական կրթության և վերականգնողական ծրագրերի իրականացման կենտրոն» ՊՈԱԿ տնօրեն, իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ:

Մերգեյ Հայրապետյան - պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր:

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

**Աշոտ Ենգոյան - ԵՊՀ-ի քաղաքական գիտության պատմության և տեսության ամբիոնի վարիչ,
քաղաքական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր:**

**Գարիկ Ջենյան - ԵՊՀ-ի միջազգային հարաբերությունների ֆակուլտետի քաղաքական
ինստիտուտների և գործընթացների ամբիոնի վարիչ, քաղաքական գիտությունների դոկտոր,
պրոֆեսոր:**

**Հենրիկ Լինդերբորգ - Ֆինլանդիայի արդարադատության նախարարության քրեական
պատիժների վարչության ավագ գիտաշխատող, սոցիալական գիտությունների դոկտոր:**

**Մուշեղ Հովսեփյան - ԵՊՀ-ի հեռուստատեսության և ռադիոյի ժուռնալիստիկայի անդիոնի
վարիչ, բանահրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր:**

**Էդուարդ Ղազարյան - Հայաստանի ազգային ազրարային համալսարանի տնտեսագիտական
ֆակուլտետի դեկան, տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր**

Համարի պատասխանատու՝ **Գորգեն Աֆրիկյան** - իրավաբանական գիտությունների թեկնածու

**Տեխնիկական խմբագիր՝ Սիլվա Արիստակեսյան
Սրբագրիչ՝ Մանյա Փաշինյան**

Համարի վրա աշխատել են՝ **Սամվել Աբրահամյանը, Արտակ Ղուլյանը**

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

5 ԳԵՎՈՐԳ ԿՈՍՏԱՆՅԱՆ

Կալանավորման Կոնվենցիոն հիմքերի համապատասխանությունը ՀՀ օրենսդրության կարգավորումներին

10 ՌՈԲԵՐՏ ՂԱԶԱՐՅԱՆ

Կատարողական իրավունքի սկզբունքներ

15 ԼՈՒՄԻՆԵ ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ

ՏԱԹԵՎ ՄԻՄՈՆՅԱՆ

ԱՐՏԱԿ ԴԱԼՅԱՆ

Պրոբացիոն ծառայության ենթակա դատապարտյալների սոցիալ-հոգեբանական առանձնահատկությունները

20 ԱՐՏԱԿ ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ

Սոմատիկ իրավունքների լույսի ներքո մարդու ֆիզիկական անձեռնմխելիության հիմնահարցերը

27 ԴԱՎԻԹ ՀԱԿՈԲՅԱՆ

Նորմատիվ իրավական ակտերի հիերարխիայի կառուցման շափորչիշների հիմնախնդիրը

31 ՀԱՍՄԻԿ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

ՀՀ-ում դատարանների անկախության սահմանադրական երաշխիքները միջազգային չափանիշների լույսի ներքո

35 ԿԱՐԵՆ ԱՄԻՐՅԱՆ

Գործադիր իշխանության հանրային-իրավական պատասխանատվությունն իշխանությունները բաժանման համատեքստում

42 ԼԻՀԻԹ ՂԱԶԱՆՉՅԱՆ

Անձի իրավական դրության հասկացությունը և իրավաբանական կառուցվածքը

49 ԳԵՎՈՐԳ ԿՈՍՏԱՆՅԱՆ

Առանձին կատեգորիայի անձանց ազատությունից զրկելու առանձնահատկությունները Կոնվենցիոն կարգավորումների համատեքստում

55 ԱՐԹՈՒՐ ՆԱԶԱՊԵՏՅԱՆ

Եվգենիկական փորձեր. տեսական-իրավական վերլուծություն և իրավական ամրագրման որոշ հիմնախնդիրներ սահմանադրական նոր կարգավորումների համատեքստում

60 ՎԱՀԵ ԹՈՐՈՍՅԱՆ

Հայաստանի Հանրապետության աշխարհիկ բնույթը սահմանադրական նոր կարգավորումների համատեքստում

64 ԳԵՎՈՐԳ ՎԻՐԱԲՅԱՆ

Ինկուտերմս-ը միջազգային առևտրային սովորույթների^o, թե՝^o սովորությունների ժողովածու

73 ԳՈՀԱՐ ՀԱԿՈԲՅԱՆ

Քժշկական գաղտնիքի իրավարակման իրավաչափության հիմքերի և պայմանների օրենսդրական որոշ կարգավորումների շուրջ

78 МАРИАМ ЭВОЯН

Вопросы общей долевой собственности при функционировании многоквартирных домов в Республике Армения

87 ЦИАЛЛА МАКАРЯН

Соотношение понятий “формы непосредственной демократии” и “института непосредственной демократии”

91 ЕЛЕНА БУРАНОВА

НАТАЛЬЯ БАЙДОВА

Мотивация труда осужденных в уголовно-исполнительной системе

ԳԵՎՈՐԳ ԿՈՍՏԱՆՅԱՆ

Իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ,
ՀՀ ազգային ակադեմիայի փիլիսոփայության և
իրավունքի ինստիտուտի դոկտորանտ

ԿԱԼԱՆԱՎՈՐՄԱՆ ԿՈՆՎԵՆՑԻՈՆ ՀԻՄՔԵՐԻ ՀԱՍՏՊԱՏԱՍԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀՀ ՕՐԵՆՍԴՐՈՒԹՅԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄՆԵՐԻՆ

Սույն հոդվածում հեղինակը վերլուծության է ենթարկում Կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածի 1-ին կետի «գ» ենթակետով սահմանված պահանջները, վերհանելով անձին կալանավորման եղանակով ազատությունից զրկելու հիմքերն ու պայմանները: Միաժամանակ, համադրություն է անցկացվում խնդրի կարգավորման ՀՀ օրենսդրության դրույթների միջև, որի արդյունքում ենթինակի կողմից առաջարկվում են ներպետական դատարանների հայեցողության սահմանների ընդայնման նկատառումներից ենելով օրենսդրական փոփոխության անհրաժեշտություն:

Հիմնարար- Կոնվենցիա, խափանման միջոց, ճերբարակալություն, նախադեպային իրավունք, պետության հայեցողություն:

Կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածի 1-ին կետի «գ» ենթակետի տեքստում հստակ նշված է, որ իրավախախտման մեջ կասկածվող անձանց ազատությունից զրկումը կարող է իրականացվել տվյալ իրավախախտման կատարումից առաջ և հետո, որը հիմք է հանդիսանում այդ միջոցի կիրառման համար: Սակայն, ինչպես երևում է Լուկանովն ընդդեմ Բուլղարիայի գործով վճռից, իրավախախտումը՝ որպես հիմք որևէ մեկին ազատությունից զրկելու համար, փաստացի պետք է նախատեսված լինի ներպետական իրավունքով: Դա չի նշանակում, թե պարտադիր պետք է պարզել, որ իրավախախտում իրականում կատարվե՞լ է, սակայն ենթադրությունն առ այն, որ ազատազրկման հանգեցնող գործողությունները համընկնում են օրենքով նախատեսված որևէ իրավախախտման հետ, պարտադիր է: Դրան զուգահեռ կան նաև երկու այլ անհրաժեշտ պայմաններ: Առաջին իրավախախտում կատարելու համար կասկածվող անձին ձերբակալել, որպեսզի նա կանգնի «իրավասու դատարանի առջև», երկրորդ՝ իրավախախտման կատարման վերաբերյալ կասկածները պետք է հիմնավորված լինեն: Պետք է ապահովել նաև, որ յուրաքանչյուր ազատազրկման առավելագույն ժամկետը՝ մինչև դատարննությունն սկսելը, համապատասխանի իրավախախտման բնույթին և մինչև դատարննությունը նախատեսվի կալանքից ազատարձակելու հնարավորություն:

Առաջին պայմանի հետ կապված, չնայած կատարված իրավախախտման վերաբերյալ կասկածը, իրավախախտման կատարումը կանխելու անհրաժեշտությունը կամ կատարված իրավախախտման մեջ կասկածվող անձի հնարավոր բարնվելն ազատությունից զրկելու հիմքեր են հանդիսանում, այդ միջոցը կիամապատասխանի 5-րդ հոդվածի 1-ին կետի «ց» ենթակետին միայն այն դեպքում, եթե այն կիրավով այդ անձի նկատմամբ քրեական գործ հարու-

ցելու նպատակով: Դա է սահմանում 5-րդ հոդվածի 1-ին կետի «ց» ենթակետի և 5-րդ հոդվածի 3-րդ կետի փոխկապակցվածությունը: Առաջին դրույթը բույլատում է ազատությունից զրկումը, իսկ վերջինը՝ պահանջում է, որ այդ հիմքերի օգտագործման դեպքում ազատությունից զրկված անձը ներկայացվի դատավորին կամ այլ պաշտոնատար անձի, ով օրենքով լիազորված է իրականացնել դատական իշխանություն և խելամիտ ժամկետում դատարննության կամ մինչև դատավարությունն սկսելն ազատելու իրավունք ունի: Դատավորը կամ այլ պաշտոնատար անձը 5-րդ հոդվածի 3-րդ կետի իրավասու դատական մարմին տերմինի բացատրությունն է՝ օգտագործված 5-րդ հոդվածի 1-ին կետի «գ» ենթակետում: Ենթադրվում է, որ այդ անձի առջև ներկայանալը դատավարության միայն առաջին փուլերից մեկն է, որն արդյունքում կիամնի դատաքննության, դրանով իսկ նշելով, որ ազատությունից զրկելու նպատակը քրեական դատավարության իրականացման ապահովումն է:

Սակայն, որպեսզի ազատազրկումը համընկնի 5-րդ հոդվածի 1-ին կետի «գ» ենթակետին, դրան պետք է հետևի քրեական գործի վարույթը՝ լինի դատաքննություն, թե՝ մեղադրանքի առաջադրում: Վճռական նշանակություն ունի ազատությունից զրկելու պահին հետապնդվող նպատակը, իսկ թե արդյունքում այն կիամգի դրան, թե՝ ոչ, էական նշանակություն չունի:

Այսպես, Բրոուգանն ընդդեմ Միացյալ Թագավորության¹ և Մյուրեյն ընդդեմ Միացյալ Թագավորության² գործերով վճիռներում՝ Դատարանը 5-րդ հոդվածի 1-ին կետի «գ» ենթակետի խախտում չի արձանագրել այն հիմքով, որ ազատազրկված անձինք ազատվել են կալանքից, սակայն նրանցից ոչ որի մեղադրանք չի առաջարկվել, ոչ ոք չի կանգնել իրավասու դատարանի առջև: Դատարանը վճռել է,

որ իշխանություններն այդ անձանց հարցաքննելուց հետո պարզել են, որ նրանց նկատմամբ կասկածանքներն անհիմն են, և նման իրավիճակում մեղադրանք չէին կարող առաջարկել: Նման արդյունքն, այնուամենայնիվ, չէր նշանակում, որ քրեական հետապնդման անհրաժեշտությունը կասկածի տակ էր առնվում, քանի որ այդ հարցը կարող էր որոշվել ազատազրկված անձանց հարցաքննելուց հետո:

5-րդ հոդվածի 1-ին կետի «գ» ենթակետի նպատակների համար անբոլույսատրելի է անձին գրկել ազատությունից հիմնվելով միայն քրեական օրենքի դրույքի վրա, եթե ի սկզբանե մտադրություն չի եղել այդ օրենքը կիրառել ընդդեմ տվյալ անձի՝ մինչև դրա անհրաժեշտությունը: Անձին ազատությունից գրկելը, այնուհետև դատարանին ներկայացնելն այն դեպքերում, եթե նրա նկատմամբ քրեական գործ հարուցելու նպատակ չի հետապնդում, հակասում է 5-րդ հոդվածի 1-ին կետի «գ» ենթակետին, ինչպես դասահմանվեց Չուլան ընդդեմ Խոտալիայի գործով:

Անձը կազմակերպված հանցավոր գործունեության համար կալանավորվել և ներկայացվել էր դատարան՝ հարկադիր պահման օրդեր ստանալու համար: Նման վարքագիծը, անկասկած, կարող էր տարբեր իրավախստումների պատճառ հանդիսանալ, սակայն օրդերի համար դիմումն ու դրա հանձնումը և բուն պատճառը, որի համար սկսվել էր վարույքը, հիմնվում էին շապացուցքած կասկածների վրա. օրդեր տալու պատճառ են դարձել անցյալում դիմողի կատարած իրավախստումները և այն, որ վերջինս հավանական վտանգ էր ներկայացնում հասարակության համար, այլ ոչ թե նրա մասնակցությունը կոնկրետ իրավախստումնը: Այդպիսով, դիմողի ազատազրկումն ավելի շուտ կանխիչ միջոց էր և չէր կարող հավասարացր լինել դատարանի կողմից կալանավորելուն, քրեական դատավարության բաղադրատարը չէր կազմում: Այս գործում ազատազրկումը նույնպես հակասում էր 5-րդ հոդվածի 1-ին կետի «Հ» ենթակետին, քանի որ հնարավոր չէր ապացուցել, թե հարկադիր պահման օրդեր ստանալու համար ազատազրկումն իրականացվել է այն հիմքով, եթե կամ բավարար հիմքեր ենթադրվու, որ անհրաժեշտ է կանխել իրավախստումն կատարումը: Բանն այն է, որ 5-րդ հոդվածի 1-ին կետով նախատեսված լիազորությունների կիրառման թույլատրելիությունը՝ իրավախստումը կանխելու նպատակով, կապված է քրեական օրենտրության կենսագործման հետ, և դրանց կիրառումը պետք է ուղղված լինի կոնկրետ և որոշակի իրավախստումների կանխմանը⁶:

Պարզ է, որ այդ նպատակի համար անհրաժեշտ է, որպեսզի այս կամ այն անձի կողմից ակնկալվող գործողություններն ունենան ինչ-որ աստիճանի որոշակիություն, իսկ նրանց կողմից կատարվելիք գործողությունները պետք է անհուսափելի լինեն: Չուլան ընդդեմ Խոտալիայի գործով վճիռը կրկին հաստատում է, որ ըստ 5-րդ հոդվածի 1-ին կետի «Հ»

ենթակետի ազատությունից գրկումը՝ որպես կանխիչ միջոց, կարող է արդարացվել այն դեպքում, եթե այն ուղղված է կոնկրետ և որոշակի իրավախստումների կանխմանը:

Ենթակետ ընդդեմ Լիտվայի գործում այն վերաբերում է սպանության մեջ կասկածվող դիմողին, որի նկատմամբ քննությունը դադարեցվել էր ապացույցների անբավարարության պատճառով: Ավելի ուշ նա ձերքակալվել էր քրեադատավարական օրենսգրքի նորմերից մեկի հիման վրա՝ կապված հանցավոր աշխարհին պատկանելու և այլ անձանց նկատմամբ կատարված ահարեւկության հետ, որը բույլատրում էր ձերքակալում կանխիչ նպատակով: Գործելով այդ նորմի հիման վրա՝ գլխավոր դատախազի տեղակալը 60-օրյա ձերքակալման բույլտվություն էր տվել, իսկ դատարանը մերժել էր այդ որոշման բողոքարկումը: Դիմողին կոնկրետ որևէ մեղադրանք չէր առաջարկվել, և այդ կանխիչ կալանավորման հետ կապված որևէ քննություն չէր կատարվել: Ձերքակալության բույլտվություն տալուց մեկ ամիս անց հայցվորին սպանության մեղադրանք էր առաջարկվել, ինչն էլ հիմք էր հանդիսացել կալանքի տակ պահելու համար: Եվրադատարանն առանց վարանելու վճռել է, որ նախնական կանխիչ կալանավորումը եղել է 5-րդ հոդվածի 1-ին կետի խախտում, քանի որ այն որևէ կապ չի ունեցել քրեական գործի ընթացքի հետ:

Այնուամենայնիվ, 5-րդ հոդվածի 1-ին կետի «Գ» ենթակետի դրույթները չեն պահանջում, որ ազատության գրկման նպատակը լինի միայն քրեական գործի հարուցումը: Իրավական դաշտն այնպիսին պետք է լինի, որ ազատ չարձակված անձի ներկայացնումն իրավասու դատարան՝ նման միջոցի հիմքնաբերարար հետևանքու հանդիսանան: Իրավասու դատական մարմնի գործառույթներից է որոշել նախնական կալանքի ժամկետի երկարաձգման անհրաժեշտությունը, և եթե կա նման անհրաժեշտություն, ապա՝ որքա՞ն ժամանակով: Հաջորդ բաժններում կը նարկեն ժամկետի երկարաձգման հիմքերը և դրա առավելագույն չափը: Սակայն կարևոր է, որ այդ գործընթացը լինի իրավախստում կատարելու մեջ կասկածվող անձանց ազատությունից գրկելու միջոցի անբաժանելի մաս: Ենգելն ու այլոր ընդդեմ Նիդեռլանդների գործում իրավասու դատական մարմնի կողմից հսկողություն չէր իրականացվել ազատազրկված զինվորների նկատմամբ այն պատճառով, որ նրանց կատարած իրավախստումները որակվել են որպես կարգապահական: Արդյունքում, իշխանությունները չկարողացան հիմնավորել ազատությունը այդ գրկումը: Եվրադատարանն արձագագրել է 5-րդ հոդվածի 1-ին կետի խախտում⁷:

Երկրորդ կարևոր նախապայմանը հիմնավոր կասկածի առկայությունն է: 5-րդ հոդվածի 1-ին կետի «Գ» ենթակետում սահմանված է, որ անձին ազատությունից գրկելու համար անհրաժեշտ է հիմնավորված կասկած առ այն, որ նա իրավախստում է

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

կատարել, միայն այդ դեպքում է ազատությունից գրկումը համարվում հիմնավորված և օրինական: Յուրաքանչյուր կասկած պետք է լինի ողջամիտ (Մյուրեյն ընդդեմ Սիացյալ Թագավորության գործով վճռում նշվել է, որ արժանահավատունությունն ու եօնա fides կասկածները հանդիսանում են հիմնավորվածության կարևոր տարրերից): Սակայն կասկածը հիմնավորված կիամարվի միայն ենթադրվող հանցագործության հետ կասկածվող անձի օբյեկտիվ կապը հաստատող հիմնավոր փաստերի ու տեղեկությունների առկայության դեպքում: Այսինքն պետք է լինեն ապացույցներ, որ կասկածվող անձի կատարած գործողություններն ուղղակիրեն մատնանշում են նրա առնչությունն իրավախախտմանը, կամ փաստաբերով, կամ դատարժշկական փորձաքննության արդյունքներով հաստատված նմանօրինակ այլ ապացույցներ: Այսպիսով, ազատությունից գրկումը չպետք է հիմնվի զգացմունքների, բնազրների, ուղղակի տպավորության և նախապաշարմունքների (Երնիկական, կրոնական կամ որևէ այլ) վրա, անվանի նրանից, թե դրամբ որքան հիմնավոր կարող են արտահայտել այս կամ այն անձի առնչությունը կատարված իրավախախտմանը: Դա չի նշանակում, որ պետք է բավարար ապացույցներ ունենալ՝ հիմնավորելու դատապարտումը կամ նույնիսկ մեղադրանքի առաջադրումը: Ինչպես վերը նշվեց, Դատարանը Բրոուգանն ընդդեմ Սիացյալ Թագավորության և Մյուրեյն ընդդեմ Սիացյալ Թագավորության գործերով վճիռներում արձանագրել է, որ կալանավորման ժամանակ հարցանության նպատակը, հանձայն 5-րդ հոդվածի 1-ին կետի «գ» ենթակետի, հանձայն է բնության ընթացքի հետագա շարունակությունը՝ կասկածի հաստատման կամ հերքման նպատակը, որն այս փուլում, անկասկած, չի կարող հանդիչ լինել: Բայց և այնպես, կասկածը պետք է ունենա որևէ հիմնավորում:

Դատարանը Ֆոկսը, Քեմբելն ու Խարտլին ընդդեմ Սիացյալ Թագավորության¹² գործով վճռում պարզաբանել է, որ հիմնավորված կասկածը չի կարող հիմնվել սուլ այն հանգամանքի վրա, որ անձն անցյալում կատարել է որևէ իրավախախտում (նույնիսկ՝ նմանօրինակ, համանման): Ըստ այդ գործի, դիմողներն անցյալում դատապարտվել են ահարեկշական գործողություններ կատարելու համար, և չնայած Դատարանը հանձայնել է, որ բխելով այլ փաստերից՝ դա կարող է ուժեղացնել կասկածները, սակայն չի կարող հանդիսանալ նրանց ազատությունից գրկելու միակ հիմքը: Անհրաժեշտ է, որ կասկածը կապված լինի կասկածյալի ներկա վարքագծի հետ, և ոչ թե միայն այն հավաստման, որ կա սոույզ, քայլ և գաղտնի տեղեկություն:

Հիմնավորված կասկածի առկայություն է արձանագրվել Կ.Ֆ.-ն ընդդեմ Գերմանիայի գործով վճռում, որի պարագայում բնակչության վարձակալները ձերբակալվել են վարձավճարի հետ կապված խարդախության համար: Բնակչություն-

թյան տիրության ուստիկանությանը հայտնել է, որ կասկածում է վարձակալներին իրենց պարտավորությունները չկատարելու մտադրության մեջ, և քննությունը բացահայտել է, որ նրանց նշած հասցեն սուլ փոստարկողի համար է և որ նրանցից մեկի նկատմամբ խարդախության համար քրեական հետապնդում է հարուցված: Պունցելտն ընդդեմ Շեխիայի գործով վճռում Դատարանը բացահայտել է հիմնավորված կասկածի առկայություն՝ ելեւելով նրանից, որ երկու հանրախանությունների վաճառողը չի կարողացել իրացնել բանակցությունների ընթացքում որպես երաշխիք ներկայացված երկու չեկը, քանի որ դրանք ապահովված չեն եղել:

Լուկանովն ընդդեմ Բուլղարիայի գործով վճռում Դատարանը ընդգծել է, որ չեն ներկայացվել փաստեր կամ տեղեկություններ, առ այն, որ դիմողը փորձել է իր կամ որևէ մեկի համար օգուտ ստանալ այլ երկրներին տրամադրած պետական միջոցներից: Ինչ-ինչ «գործարքների» անհականալի վկայակոչումը, Հանձնաժողովի կարծիքով, չեն հաստատել նման մտադրությունը: Սակայն Լուկանովի գործում զիսավոր խնդիրն այն էր, որ հայցվորին ներկայացված մեղադրանքներից շատերն, ըստ բուլղարական օրենսդրության իրավախախտում չին համարվում:

Անհրաժեշտ է ոչ միայն ցույց տալ կապը ազատությունից գրկված անձի և դեպքերի միջև, որոնք ենթադրաբար իրավախախտում են համարվում, այլ նաև բավարար հիմքեր՝ եզրակացնելու, որ այդ դեպքերը, իրադարձությունները համընկնում են այն իրավախախտմանը, որի կատարման մեջ նրան կասկածում են: Դա խնդիրներ կառաջացնել նոր կամ հազարեալ կատարվող իրավախախտումների ժամանակ, եթե առանձին արգելիք անսովոր մեկնարանում կարող է հանգեցնել կասկածի անհիմն համարելուն:

Չնայած հիմնավոր կասկածի առկայության սոույզումը չի նախատեսվում հավանական իրավախախտումների նկատմամբ, պահանջը, որ այդ հիմքով ազատությունից գրկումը պետք է իրականացվի միայն առանձին և կոնկրետ իրավախախտումների դեպքում, ինչպես նաև այն, որ այդ ազատությունից գրկում՝ կանխարգելման նպատակով, պետք է համարվի «հիմնավորված անհրաժեշտություն», անկասկած, կնշանակի 5-րդ հոդվածի 1-ին կետի «c» ենթակետի խախտումից խուսափելու համար, պետք է ցույց տալ, որ տվյալ կասկածը նույնքան հիմնավոր է: Ուստի պետք է լինեն բավարար, օրենսդրիվ ապացույցներ, որ դիտարկվող անձի գործողությունները մեծամասամբ ուղղված են իրավախախտում կատարելուն: Ընդ որում, չպետք է հիմնվել նախապաշարմունքների կամ անհիմն կասկածների վրա:

Կալանավորման հիմքերը և պայմանները ՀՀ դատ. օր-ով առանձին սահմանված չեն: Կրանք ներառվում են ընդիանություն խափանման միջոցների կիրառման հիմքերի և պայմանների մեջ ՀՀ դր. դատ. օր. 135-րդ հոդվածի 1-ին և 3-րդ մասերում: Բացա-

ոություն է կազմում նշված հոդվածի 2-րդ մասը, ըստ որի՝ կալանավորումը և դրա այլնատրանքային խափանման միջոցը մեղադրյալի նկատմամբ կարող են կիրառվել միայն այնպիսի հանցագործության պարագայում, որի համար նախատեսվող ազատազրկման ձևով պատժի առավելագույն ժամկետը մեկ տարուց ավելի է, կամ բավարար հիմքեր կան ենթադրելու, որ մեղադրյալը կարող է կատարել 135-րդ հոդվածի 1-ին մասով նախատեսված գործողությունները: Նորմի ամբողջական վերլուծությունը բույլ է տալիս եզրակացնել, որ որոշակի պայմաններում կալանավորումը կարող է կիրառվել նաև այնպիսի հանցագործության նկատմամբ, որի համար նախատեսվող ազատազրկման ձևով պատժի առավելագույն ժամկետը մեկ տարուց պակաս է: Ստացվում է, որ երաշխիքային նորմը ձեռք է բերում դեկլարատիվ բնույթ, թեև չի կարելի միանշանակ ժմատել նաև այն հանգամանքը, որ այդպիսի հանցագործության կատարման մեջ մեղադրվող անձը չի կատարի 135-րդ հոդվածի 1-ին մասով նախատեսված գործողություններից որևէ մեկը:

Ստեցումը պայմանավորված է նրանով, որ օրեսդիրը կալանավորման կիրառման հիմքում չի դրել հանցագործության ծանրության աստիճանը՝ թեև ՀՀ քր. դատ. օր-ի 442-րդ հոդվածը սահմանում է, որ. «Անշափահաս կասկածյալի կամ մեղադրյալի նկատմամբ կալանքը որպես խափանման միջոց կիրառել բույլատրվում է միայն այն դեպքում, եթե նրան վերագրվում է միջին ծանրության, ծանր կամ առանձնապես ծանր հանցանքների կատարում»: Իսկ կալանավորման կիրառման համար 135-րդ հոդվածով սահմանված ընդիհանուրից բացի մասնավոր հիմքեր չեն նախատեսվում: Այս առումով նպատակահարմար է ՀՀ քր. դատ. Օրենսգրքում, սակայն ոչ թե խափանման միջոցների կիրառման հիմքերը նախատեսող, այլ կալանավորման կիրառումը կանոնակարգող հոդվածում, սահմանել, որ խափանման այլ, ավելի մեղմ միջոցի կիրառման անհնարինու-

թյան դեպքում կալանավորումը կարող է կիրառվել միայն միջին, ծանր կամ առանձնապես ծանր հանցագործությունների կատարման մեջ մեղադրվող անձի նկատմամբ: Այս իմաստով մոտեցումը արդարացված չէ այն առումով, որ հստակ և սպառչ սահմանված չեն կալանավորումը, որպես խափանման միջոց ընտրելու հստակ պահանջները: Նման կարգավորումը ըստ էության սահմանափակում է պետության հայեցողությունը, նկատի ունենալով, որ... գործը, որտեղ հստակ սահմանված է, որ կալանավորումը կիրառելի է այն դեպքերում, եթե ավելի մեղմ միջոցները կիրառելի չեն և չեն կարող ապահովել կանխատեսվող արդյունքը: Իսկ այն դեպքերում, եթե կալանավորումը, որպես խափանման միջոց ընտրելու համար սահմանված լինեն առանձին պայմաններ, ներպետական իրավակիրառ մարմինը ըստ էության կունենա հայեցողության ավելի լայն սահմաններ՝ նկատի ունենալով երկու կարևոր հանգամանքը. առաջին, Կոնվենցիան ըստ էության կարգավորում է ազատության սահմանափակման հետ կապված խափանման միջոցի կիրառման պայմանները՝ Կոնվենցիայով սահմանված իմաստով: Իսկ օրինակ այլնատրանքային խափանման միջոցների կիրառումը, որը, ինչպես ցույց տվեց նախադեպային իրավունքի վերլուծությունը, ըստ էության դուրս է մնում Կոնվենցիոն կարգավորման տեսադաշտից, թեև, իրենց բնույթով որոշակիորեն սահմանափակում են եթե ոչ անձի ազատության, ապա, առնվազն՝ ազատ տեղաշարժվելու իրավունքը: Երկրորդ, կալանավորման հիմքերի առանձին սահմանումը առավել հստակ և կանխատեսելի կրաքննի այդ խափանման միջոցի կիրառման հնարավորությունը ոչ միայն անձի, այլև իրավակիրառ մարմնի համար, ինչը մարդու իրավունքների առավել պաշտպանվածության կարևոր երաշխիք է:

¹ Stéu, Brougan v.United Kindgom,

² Stéu, Muerei v. United Kindgom, 29 November 1989թ.:

³ Այս գործերում քրեական հետաքննության հաջողությունը կախված կլիներ կասկածյալների արած հայտարարություններից, սակայն քանի որ նրանք հրաժարվել են պատասխանել հարցերին, իմաստ չուներ նրանց դեմ մեղադրանք առաջարկել:

⁴ Կալանավորման լիազորությունների կիրառումն այն դեպքերում, եթե չկա նման մտադրություն, ոչ միայն դուրս է գալիս հոդվ. 5-ի 1-ին կետի ««» ենթակետի սահմաններից, այլ նաև հակասում է կամայականության ընդիհանուր պարզեցին:

⁵ Stéu, Չուիլան ընդդեմ Խտալիայի 22 փետրվարի 1989թ.:

⁶ Այս պահանջի էությունն այն է, որ ազատազրկումն արդարացնող գործողությունները, ամենայն հավանականությամբ, իրավախախտում կատարելու փորձ կլինեն, որը մեծամասամբ համարվում է իրավախախտում:

⁷ Stéu, Չուիլան ընդդեմ Խտալիայի:

⁸ Stéu, Զեսիոն ընդդեմ Լիտվայի:

⁹ Տե՛ս, Էնգելն ու այլոր ընդդեմ Նիդեռլանդների¹⁰ Տե՛ս, Muerei v. United Kingdom, 29 November 1989p.:¹¹ Տե՛ս, Case of Brogan and others v. United Kingdom (Application no. 11209/84; 11234/84; 11266/84; 11386/85) (see Yearbook of the Convention, vol. 14, p. 32 [1971], vol. 16, pp. 26-28 [1973], vol. 18, p. 18 [1975], and vol. 21, p. 22 [1978], for communications giving notice of derogation, and Information Bulletin on Legal Activities within the Council of Europe and in Member States, vol. 21, p. 2 [July, 1985], for the withdrawal)¹² Տե՛ս, Case of Fox, Campbell and Hartley v. The United Kingdom (Application no. 12244/86; 12245/86; 12383/86) (see, mutatis mutandis, the Klass and Others judgment of 6 September 1978, Series A no. 28, pp. 27 and 30-31, §§ 58 and 68):¹³ Տե՛ս, Lukanov v. Bulgaria, 26 April 2000p.:*Օգտագործված զրականորյան ցանկ*

1. Brougan v. United Kingdom,
2. Muerei v. United Kingdom, 29 November 1989p.:
3. Չուխան ընդդեմ Խոսակայի 22 փետրվարի 1989p.:
4. Զեսիոն ընդդեմ Լիտվայի
5. Էնգելն ու այլոր ընդդեմ Նիդեռլանդների
6. Case of Brogan and others v. United Kingdom (Application no. 11209/84; 11234/84; 11266/84; 11386/85) (see Yearbook of the Convention, vol. 14, p. 32 [1971], vol. 16, pp. 26-28 [1973], vol. 18, p. 18 [1975], and vol. 21, p. 22 [1978], for communications giving notice of derogation, and Information Bulletin on Legal Activities within the Council of Europe and in Member States, vol. 21, p. 2 [July, 1985], for the withdrawal).
7. Case of Fox, Campbell and Hartley v. The United Kingdom (Application no. 12244/86; 12245/86; 12383/86) (see, mutatis mutandis, the Klass and Others judgment of 6 September 1978, Series A no. 28, pp. 27 and 30-31, §§ 58 and 68).
8. Lukanov v. Bulgaria, 26 April 2000p.:

Геворг Костанян

Кандидат юридических наук, доцент.

Докторант института философии, социологии и права

Национальной Академии Наук Республики Армения

РЕЗЮМЕ*Соответствие отрегулированных законодательных положений РА
конвенционным основаниям для задержания.*

В этой статье автор анализирует требования, изложенные в пункте 1 (с) статьи 5 Конвенции, путем обсуждения оснований и условий лишения лица свободы в форме содержания под стражей. В тоже время анализируются соответствующие положения законодательства РА по данному вопросу, в связи с чем автор предлагает необходимость внесения изменений в законодательство, принимая во внимание расширение пределов усмотрения национальных судов.

Ключевые слова: Конвенция, мера пресечения, арест, прецедентное право, дискреционное право государства.

Gevorg Kostanyan

PHD in Law, Associate professor.

Doctoral at the Philosophy, Sociology and Law Institute
of the National Academy of Sciences of the Republic of Armenia**SUMMARY***Conformity of conventional grounds for detention with RA legislative regulations*

In this article, the author analyzes the requirements laid down in Article 5 § 1 (c) of the Convention by discussing the grounds and conditions for depriving a person of freedom in the form of detention on remand. At the same time, the relevant provisions of the RA legislation on the issue are analyzed, as a result of which the author proposes the necessity of legislative changes, taking into consideration the expansion of the margin of appreciation of the domestic courts.

Keywords: Convention, restraint, imprisonment, case law, discretion of the state.

ՈՌԲԵՐԸ ՂԱԶԱՐՅԱՆ

ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիայի հայցորդ

ԿԱՏԱՐՈՂԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐ

Հոդվածում քննության են առնվում հարկադիր կատարման սկզբունքների էության բացահայտման հետ կապված տեսական և գործնական մեկնաբանությունները: Մասնավորապես, քննարկման առարկա են դարձվել միջազգային և ազգային սկզբունքները: Բացահայտվել է դրանց տեղը և նշանակությունը իրավական համակարգի մեջ:

Հիմնարարեր - Դատական ակտերի հարկադիր կատարում, կատարողական վարույթ, կատարողական իրավունքի սկզբունք, կատարողական իրավունքի միջազգային սկզբունքներ, կատարողական իրավունքի ազգային սկզբունքներ, կատարողական իրավունքի սկզբունքների համակարգ:

Ինչպես արդեն նշել ենք, խախտված սուրյեկտիվ իրավունքների պաշտպանությունն իրականացվում է դատական ակտի, ինչպես նաև՝ այդ դատական ակտի իրագործման միջոցով: Ընդ որում, դատական ակտի իրագործման, դրա հարկադիր կատարման գործընթացը գտնվում է կատարողական վարույթի սկզբունքների կանոնակարգման տիրույթում:

Գրականության մեջ կատարողական վարույթի սկզբունքները տարանջատվում են՝ տարբեր չափանիշներով: Հիմնական չափանիշը, որով տարանջատվում են կատարողական վարույթի սկզբունքները, այն իրավական ակտերի տեսակներն են, որոնցում դրանք ամրագրված են¹: Հատուկ նշանակություն ունի ազգային և միջազգային չափանիշներով սկզբունքների տարանջատումը, քանի որ միջազգային իրավական ակտերում ամրագրված նորմերը կանխորոշում են ազգային իրավական ակտերի բովանդակությունը²: Թեպետ, մյուս կողմից՝ միջազգային սկզբունքներն ել իրենց հերթին ձևավորվում են ազգային անհատական պահանջներից ելնելով: Այդ իսկ պատճառով է մեր կարծիքով, միջազգային և ազգային սկզբունքները գտնվում են փոխգործակցության մեջ և իրենց գարգաման ընթացքում միմյանց նկատմամբ ունենում են փոխազդեցություն:

Կատարողական իրավունքի միջազգային սկզբունքներ: Եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածով ամրագրվում է, որ. «Յուրաքանչյուր ոք, երբ որոշվում են նրա քաղաքացիական իրավունքներն ու պարտականությունները կամ նրան ներկայացված ցանկացած քրեական մեղադրանքի առնչությամբ, ունի օրենքի հիման վրա ստեղծված անկախ ու անաշառ դատարանի կողմից ողջամիտ ժամկետում արդարացի և հրապարակային դատաքաղաքանության իրավունք»: Սույն իրավունքը մեկնաբանվում է նաև այն տեսանկյունից, որ կոնվենցիայով ամրագրված իրավունքի խախտում կարծանգվի նաև այն դեպքում, երբ ուշացվում է, չի կատարվում դատարանի համապատասխան որոշման կատարումը³:

Եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի առաջին մասը կատարողական վարույթի պարտադիրոց համար նախադրյալներ է ստեղծում ողջամիտ ժամկետում արդյունավետ միջոցներով իրականացնելու դատական ակտերի հարկադիր կատարումը: Դատական ակտերի հարկադիր կատարումն արդյունավետ իրականացնելու գործընթացը բազմաշերտ է, որն իր մեջ ներառում է հարկադիր կատարողի պատրաստվածության աստիճանը և հատուկ իրավական կարգավիճակը, հարկադիր կատարողի գործողությունների նկատմամբ հսկողությունը, հարկադիր կատարողի գործողությունների ժամկետները, հարկադիր կատարման միջոցները, դրանց ճիշտությունը և այլն:

Հաս էության, վերը նշված արդյունավետ միջոցներով դատական ակտերի հարկադիր կատարման նախադրյալներով պայմանավորված է՝ «Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» ՀՀ օրենքով⁴ սահմանվում են կատարողական գործողությունների ժամկետները, հարկադիր կատարման միջոցները, դրանց կիրառման կարգը և այլն: Այլ կերպ՝ նշված հիմնավորում է այն, որ կատարողական վարույթի միջազգային սկզբունքները, որոնք բխում են Եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածից և այլ իրավական նորմերից, կանխորշում են կատարողական վարույթը կանոնակարգող ներպետական օրենսդրության բովանդակությունը և դրանց ճիշտ մեկնաբանությունը:

Բացի Եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածում ամրագրված նորմից՝ կատարողական վարույթի համար սկզբունքային նշանակություն ունեն նաև այլ իրավական նորմեր: Այսպես՝ Եվրոպական կոնվենցիայի 8-րդ հոդվածով ամրագրվում է.

«1. Յուրաքանչյուր ոք ունի իր անձնական ու ընտանեկան կյանքի, բնակարանի և նամակագրության նկատմամբ հարգանքի իրավունք:

2. Չի բոլյատրվում պետական մարմինների միջամտությունն այդ իրավունքի իրականացմանը, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ դա նախատեսված է օրենքով և անհրաժեշտ է ժողովրդավարական հասարակությունում՝ ի շահ պետական անվ

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

տանգության, հասարակական կարգի կամ երկրի տնտեսական բարեկեցության, ինչպես նաև անկարգությունների կամ հանցազործությունների կանխման, առողջության կամ բարոյականության պաշտպանության կամ այլ անձանց իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության նպատակով»:

Այս հոդվածից, ըստ էության, բխում է համաշխափության կամոնը, ըստ որի՝ հարկադիր կատարողի գործողությունները պետք է համաչափ լինեն պարտապանի ստանձնած պարտավորություններին: Այսպես, օրինակ, «Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» ՀՀ օրենքի 43-րդ հոդվածում սահմանվում է, որ պարտապանի գույքի վրա բոնագանձումը տարածվում է այն չափով, որն անհրաժեշտ է կատարողական թերթի պահանջների կատարման համար, ներառյալ՝ կատարման ծախսերը: Կամ նույն օրենքի 46-րդ հոդվածում ամրագում է, որ պարտապանի մոտ դրամական միջոցների առկայության դեպքում պարտապանի հաշիվները սպասարկող բանկը կամ այլ վարկային կազմակերպությունը պարտավոր է պարտապանի դրամական միջոցների վրա արգելանք դնել միայն այն չափով, որը նշված է հարկադիր կատարողի որոշման մեջ: Ընդ որում, նշված պահանջների չպահպանման դեպքում, պարտապանի հաշիվները սպասարկող բանկը կամ այլ վարկային կազմակերպությունը ավել պահած գումարի համար պարտավոր է յուրաքանչյուր օրվա համար վճարել տույժ՝ նշված գումարի 0.1 տոկոսի չափով:

Ըստ էության, համաշխափության սկզբունքը կատարողական վարույթի մասնակիցների իրավունքների և պարտականությունների հավասարաշռության ապահովող միջոց է, որը նպաստում է ողջամիտ սահմանափակումների կիրառմանը պարտապանի նկատմամբ:

Բացի վերը նշված սկզբունքներից, որպես կատարողական վարույթի միջազգային սկզբունք՝ ամրագրվում են նաև անկողմնակալության, անկախության, օրինականության, իրավունքի գերակայության, պարտապանի գույքի իմունիտետի, բարեխղճության, համաշխափության, պարտապանի գույքի վերաբերյալ տվյալների հավաքագրման արագության և արդյունավետության, բահանցիկության, հարկադիր կատարողների մասնագիտական պարտաստվածության, հարկադիր կատարողների նկատմամբ վերահսկողության սկզբունքները:

Կատարողական իրավունքի ազգային սկզբունքներ: Կատարողական իրավունքի ազգային սկզբունքները գրականության մեջ բաժանվում են հետևյալ խմբերի:

1. Ընդհանուր իրավական սկզբունքներ՝⁹ (օրինականության, արդարության, իրավահավասարության, սոցիալական ազատության, սոցիալա-

կան պարտավորության, օբյեկտիվ ճշմարտության, ըստ մերժի պատասխանատվության, իրավաբանական օգնություն ստանալու սկզբունքներ),

2. Միջնորդային սկզբունքներ (ազգային լեզվի, դիսպոզիտիվության, իրավարակայնության, կատարման օպերատիվության և հարկադիր կատարման մատչելիության սկզբունքներ),

3. ճյուղային սկզբունքներ, որոնք բնորոշ են միայն կատարողական իրավունքին (հարկադիր կատարման իրականացումը ճյուղային և տարածքային մեթոդների համադրությամբ, դատական ակտերի կամավոր կատարման սկզբունք, դատարանի և այլ մարմնների մասնակցությունը իրենց կողմից կայացված ակտերի հարկադիր կատարման գործընթացին, պահանջների ամբողջական և արդարացի բավարարում, կատարողական մարմնների նախաձեռնողական բնույթ, պարտապանի անձի, ինչպես նաև՝ նրա գոյության նվազագույն կենսական միջոցների անձեռնմխելիության, կատարողական գործողությունների արագության սկզբունք):

Դ.Խ. Վալեկը կատարողական իրավունքի ազգային սկզբունքները բաժանում է երկու խմբի.

1. Ընդհանուր իրավական սկզբունքներ,

2. Սպեցիֆիկ սկզբունքներ, որի մեջ ներառվում են լեզվի, դիսպոզիտիվության, պարտապանի անձի, ինչպես նաև՝ նրա գոյության նվազագույն կենսական միջոցների անձեռնմխելիության սկզբունքները և բոնագանձուող գումարի ¹⁰ համաշխափաշխության պարտատերերի միջև :

Կատարողական իրավունքի ազգային սկզբունքների կապակցությամբ յուրահատուկ մոտենում է ցուցաբերվում Վ. Ֆ. Կուզնեցովի կողմից: Նա առաջարկում է կատարողական իրավունքի որպես նոր ձևավորվող առանձին իրավունքի ճյուղի սկզբունք դիտարկել նրանք, որոնք բնորոշում են կատարողական վարույթի առանձնահատկությունը: Վերջինիս կողմից նախատիպ սկզբունք են դիտարկում դատական և օրենքով նախատեսված այլ ակտերի հարկադիր կատարումը, կատարողական մարմնների նախաձեռնող լինելը, պարտապանի գույքի վրա առանց պայմանականության բոնագանձում տարածելը, առանց պայմանականությունների կատարողական վարույթ հարուցելը միայն կատարողական մարմնների կողմից, պարտատիրոջ, պարտապանի և այլ անձանց իրավունքի պաշտպանությունը կատարողական գործողություններ իրականացնելիս, օրենքով սահմանված ժամկետներում կատարողական գործողություններն իրականացնելը, պարտատիրոջ պահանջներն առաջնային բավարարելը :

Կատարողական իրավունքի ազգային սկզբունքներն ամրագրված են մի շարք երկրների օրենսդրությամբ: Այսպես, օրինակ՝ «Կատարողական վարույթի մասին» Ռուսաստանի Դաշնության

օրենքի 4-րդ հոդվածով¹², «Կատարողական վարույթի և դատական կատարածուների իրավական կարգավիճակի մասին» Ղազախստանի Հանրապետության օրենքի 3-րդ հոդվածով¹³, «Կատարողական վարույթի և դատական կատարածուների իրավական կարգավիճակի մասին» Ղրղզստանի Հանրապետության օրենքի 10-րդ հոդվածով¹⁴, «Կատարողական վարույթի մասին» Բելառուսի Հանրապետության օրենքի 5-րդ հոդվածով¹⁵, Ուկրաինայի «Կատարողական վարույթի մասին» օրենքի 2-րդ հոդվածով¹⁶ սահմանվում են կատարողական վարույթի հիմնական սկզբունքները: Կարծում ենք, այս մոտեցումը արդարացված է այն տեսանկյունից, որ կատարողական վարույթի ընթացքում դրա մասնակիցները կարողանում են իրենց վարքագիծը դրսերել օրենքի ոգուն համահունչ: Այդ մասով կարծում ենք, որ թերություն է, եթե «Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» ՀՀ օրենքում առանձին հոդվածով չեն սահմանվում կատարողական վարույթի սկզբունքները: Հատկանշական է, որ հետխորհրդային պետություններից քչերն են (Հայաստան, Ադրբեյջան), որ

առանձին հոդվածով չեն սահմանում կատարողական վարույթի սկզբունքները:

Այսպիսով, ենթելով վերոգրյալից, առաջարկում ենք «Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» ՀՀ օրենքով սահմանել կատարողական վարույթի սկզբունքները: Մասնավորապես, այդպիսի սկզբունքներ կարող են լինել դատական ակտերի կամավոր կատարման սկզբունքը, դատարանի և այլ մարմինների մասնակցությունը իրենց կողմից կայացված ակտերի հարկադիր կատարման գործընթացին, պահանջների անբողական և արդարացի բավարարումը, կատարողական մարմինների նախաձեռնողական բնույթը, պարտապանի անձի, ինչպես նաև՝ նրա գոյության նվազագույն կենսական միջոցների անձեռնմխելիության, կատարողական գործողությունների արագության սկզբունքը:

¹ Տե՛ս, Делгчев А.А. Принципы исполнительного права по Проекту Исполнительного кодекса РФ // Исполнительное право. 2005. N1. С. 15, Панкратова Н.А. К вопросу о принципах исполнительного права // Система гражданской юрисдикции в канун XXI века: современное состояние и перспективы развития. Межвуз. Сборник научных Трудов. Екатеринбург, 2000. С. 504. Улетова Г.Д. К вопросу о системе принципов исполнительного права // Проблемы защиты прав и законных интересов граждан и организаций: Материалы Международной научно-практической конференции. Краснодар-Сочи, 23 мая 2002г. Краснодар: Кубанский государственный ун-т, 2002. С. 67.

² Տե՛ս, Арбитражный процесс: Учебник // Отв. ред. проф. В.В. Ярков. 3-е изд., перераб. и доп. М.: Волтерс Клювер, 2006. С. 55.

³ «Սարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» կոնվենցիա (1950թ. նոյեմբերի 4, ՀՀՊՏ 2002.06.05/17 (192) Հոդ.367):

⁴ Տե՛ս, Եվրոպական դատարանի Hornsby v Greece գործով 1997թ. մարտի 19-ին կայացված վճռի 40-րդ կետը, Malinovskiy v Russia գործով 2005թ. հուլիսի 7-ին կայացված վճռի 34-րդ կետը և այլ գործերով կայացրած որոշումներ:

⁵ Տե՛ս, Малюпин К.А. Принципы гражданского исполнительного права: теоретические проблемы понятия и системы. Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Екатеринбург, 2010. С. 103.

⁶ Ընդունվել է 1998թ. մայիսի 5-ին: Տե՛ս ՀՀՊՏ 1998.06.15/12(45):

⁷ Տե՛ս, Եվրոպայի խորհրդի նախարարների կողմանի կողմից 2003թ. սեպտեմբերի 9-ին 851-րդ նասաշրջանով հարկադիր կատարման վերաբերյալ ընդունված N 17 որոշում:

⁸ Տե՛ս, Юков М. К. Теоретические проблемы системы гражданского процессуального права, дис. ... д.ю.н. Свердловск, 1982, С. 176-186, Исаенкова О.В. Исполнительное право в Российской Федерации: особенности становления и перспективы развития / под ред. д.ю.н., проф. А.А. Демичева. М.: Юрлитинформ, 2007, 117-158 էջեր, Грицай О.В. Принципы современного исполнительного производства. Арбитражный и гражданский процесс, 2002. N6, С. 35-43, Горбунова Я.П. Исполнительное производство как институт административного права: проблемы организации, практической реализации и перспективы правового регулирования: Автореф. дис. ...к.ю.н. Воронеж, 2007, С. 97-112. Обращение взыскания на имущество коммерческих организаций. Учебно-практический курс. СПб: Издательский дом СПбГУ, издательство юридического факультета СПбГУ, 2006, С. 46-55.

⁹ Ն.Ա. Պանկրատովան ընդիմանուր իրավական սկզբունքներն անվանում է Սահմանադրության մեջ ամրագրված սկզբունքներ, որնք իրենց բովանդակությամբ՝ լաւ էության նույնանում են: Տե՛ս, Панкратова Н.А. ва // Система гражданской юрисдикции в канун XXI века: современное состояние и перспективы развития. Межвуз. сборник научных трудов. Екатеринбург, 2000, С. 504-505.

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

- ¹⁰ Տե՛ս, Валеев Д.Х. Исполнительное производство: Учебник для вузов. СПб: Питер, 2008, С. 65.
- ¹¹ Տե՛ս, Кузнецов В.Ф. Система исполнительного производства: Монография / Челяб. гос. ун-т. Челябинск, 2001, С.36-44.
- ¹² Տե՛ս, http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_71450/b2d880cc1b005070fe931138483a92020 bc8484/: 2017թ. հուլիսի 8-ի դրույքամբ:
- ¹³ Տե՛ս, https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30617206#pos=0;0: 2017թ. հուլիսի 8-ի դրույքամբ:
- ¹⁴ Տե՛ս, <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/994>: 2017թ. հուլիսի 8-ի դրույքամբ:
- ¹⁵ Տե՛ս, http://kodeksy-by.com/zakon_rb_ob_ispolnitel_nom_proizvodstve.htm: 2017թ. հուլիսի 8-ի դրույքամբ:
- ¹⁶ Տե՛ս, http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=86789: 2017թ. հուլիսի 8-ի դրույքամբ:
- ¹⁷ Տե՛ս, http://azertag.az/ru/xeber/ZAKON_AZERBAIDZHANSKOI_RESPUBLIKI_Ob_ispolnenii_sudebnyh_reshenii-882547: 2017թ. հուլիսի 8-ի դրույքամբ:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

(Ա) Իրավական ակտեր

1. ՀՀ Սահմանադրություն (փոփոխվուներով) (ՀՀՊԸ 2015.12.21/Հասուկ թողարկում Հոդ. 118)
2. «Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» ՀՀ օրենք (1998թ. մայիսի 5-ին: ՀՀՊԸ 1998.06.15/12(45):
3. Եվրոպայի խորհրդի նախարարների կոնժիսի կողմից 2003թ. սեպտեմբերի 9-ին 851-րդ նատաշրջանում հարկադիր կատարման վերաբերյալ ընդունված N 17 որոշում:
4. «Մարդու իրավունքների և իիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» կոնվենցիա (1950թ. նոյեմբերի 4, ՀՀՊԸ 2002.06.05/17 (192) Հոդ.367):
5. Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի Հորենարկն ընդիմ Հունաստանի գործով 1997թ. մարտի 19-ի վճռություն:
6. Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի Մայնուվակին ընդիմ Ռուսաստանի գործով 2005թ. հուլիսի 7-ին կայացված վճռություն:
7. «Կատարողական վարույթի մասին» Ռուսաստանի Դաշնության օրենք (http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_71450/b2d880cc1b005070fe931138483a92020 bc8484/: 2017թ. հուլիսի 8-ի դրույքամբ)
8. «Կատարողական վարույթի և դատական կատարածուների իրավական կարգավիճակի մասին» Ղազախստանի Հանրապետության օրենք (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30617206#pos=0;0: 2017թ. հուլիսի 8-ի դրույքամբ)
9. «Կատարողական վարույթի և դատական կատարածուների իրավական կարգավիճակի մասին» Ղրղզստանի Հանրապետության օրենք (<http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/994>: 2017թ. հուլիսի 8-ի դրույքամբ),
10. «Կատարողական վարույթի մասին» Բելոռուսի Հանրապետության օրենք (http://kodeksy-by.com/zakon_rb_ob_ispolnitel_nom_proizvodstve.htm: 2017թ. հուլիսի 8-ի դրույքամբ),
11. Ուկրաինայի «Կատարողական վարույթի մասին» օրենք (http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=86789: 2017թ. հուլիսի 8-ի դրույքամբ)

(Բ) Տեսական գրականություն

1. Арбитражный процесс: Учебник // Отв. ред. проф. В.В. Ярков. 3-е изд., перераб. и доп. М.: Волтерс Клювер, 2006.
2. Валеев Д.Х. Исполнительное производство: Учебник для вузов. СПб: Питер, 2008
3. Горбунова Я.П. Исполнительное производство как институт административного права: проблемы организации, практической реализации и перспективы правового регулирования: Автореф. дис. ...к.ю.н. Воронеж, 2007
4. Грицай О.В. Принципы современного исполнительного производства. Арбитражный и гражданский процесс, 2002. №6
5. Делгачев А.А. Принципы исполнительного права по Проекту Исполнительного кодекса РФ // Исполнительное право. 2005. №1.
6. Исаенкова О.В. Исполнительное право в Российской Федерации: особенности становления и перспективы развития / под ред. д.ю.н., проф. А.А. Демичева. М.: Юрлитинформ, 2007
7. Кузнецов В.Ф. Система исполнительного производства: Монография / Челяб. гос. ун-т. Челябинск, 2001
8. Малопопин К.А. Принципы гражданского исполнительного права: теоретические проблемы понятия и системы. Диссертация на соискание учебной степени кандидата юридических наук. Екатеринбург, 2010.
9. Обращение взыскания на имущество коммерческих организаций. Учебно-практический курс. СПб: Издательский дом СПбГУ, издательство юридического факультета СПбГУ, 2006.
10. Панкратова Н.А. К вопросу о принципах исполнительного права // Система гражданской юрисдикции в канун XXI века: современное состояние и перспективы развития. Межвуз. Сборник научных Трудов. Екатеринбург, 2000.
11. Улегова Г.Д. К вопросу о системе принципов исполнительного права // Проблемы защиты прав и законных интересов граждан и организаций: Материалы Международной научно-практической конференции. Краснодар-Сочи, 23 мая 2002г. раснодар: Кубанский государственный ун-т, 2002.
12. Юков М. К. Теоретические проблемы системы гражданского процессуального права, дис. ... д.ю.н. Свердловск, 1982

Роберт Казарян
Соискатель Государственной академии
управления Республики Армения

РЕЗЮМЕ

Принципы исполнительного права

В статье представлены теоретические и практические толкования, связанные с раскрытием сути принципов принудительного исполнения. В частности, предметом рассмотрения стали национальные и международные принципы исполнительного права. Раскрыты также их место и значение в правовой системе.

Ключевые слова: *принудительное исполнение судебных актов, исполнительное производство, принципы исполнительного права, международные принципы исполнительного права, национальные принципы исполнительного права, система принципов исполнительного права.*

Robert Ghazaryan
Applicant of the Public Administration
Academy of the Republic of Armenia

SUMMARY

Principles of the enforcement law

The article examines the theoretical and practical comments to the disclosure of principles of compulsory enforcement measures' bases. In particular, the subject of the discussion is the national and international principles of the enforcement procedure. Their place and importance in the legal system is revealed.

Keywords: *compulsory enforcement of judicial acts, enforcement proceedings, principles of the enforcement law, international principles of the enforcement procedure, national principles of the enforcement procedure, system of principles of executive law.*

ԼՈՒՄԻՆԵ ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ

ԵՊՀ-ի ընդհանուր հոգեբանության ամբիոնի ղոցենստ,
կենսաբանական գիտությունների թեկնածու

ՏԱԹԵՎ ՍԻՄՈՆՅԱՆ

ԵՊՀ-ի ընդհանուր հոգեբանության ամբիոնի մագիստրոս

ԱՐՏԱԿ ՂՈՒՅՑԱՆ

«Իրավական կրթության և վերականգնողական ծրագրերի
իրականացման կենտրոն» ՊՈԱԿ-ի ուսումնական մասի պետ

**ՊՐՈԲԵՑԻՈՆ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅԱՆ ԵՆԹԱԿԱ
ԴԱՏԱՊԱՏՅԱՆԵՐԻ ՍՈՑԻԱԼ-ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ
ԱՌԱՋԱՀԱՎԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ**

Ուսումնասիրված է ՀՀ-ում քրեակատարողական հիմնարկներում իրենց պատիժը կրող դատապարտյալների սոցիալ-հոգեբանական առանձնահատկությունները: Ըստ ներկայում գործող չափորշիչների ընտրանքը բաժանվել է երկու խմբի: Անցկացվել է սոցիալ-հոգեբանական գործոնների միջխմբային համեմատական վերլուծություն: Հայտնարերվել են հավաստի միջխմբային տարրերություններ, ըստ սոցիալական առանձնահատկությունների, ինչպես նաև՝ ըստ հոգեբանական գործոնների, մասնավորապես, ըստ էղոցներիզմի, ինքնավերահսկման և ինքնազնահատականի:

Հիմնարարեր՝ դատապարայալներ, պրոբեցիոն ծառայություն, ազրեսիվություն, կարկանդառություն, հաղորդակցում, ինքնավերահսկում, էղոցներիզմ:

Սեր երկրում դեռևս 90-ական թվականներից սկիզբ առած դատաիրավական բարեփոխումների շրջանակներում տեղի ունեցան մի շարք օրենսդրական փոփոխություններ, որոնք իրենց ազդեցությունն ունեցան ՀՀ քրեական քաղաքականության վրա ընդհանրապես, և պատճենական քաղաքականության՝ մասնավորապես: Արդարադատության դորոտում մեկնարկած և մինչև օրս շարունակվող բարեփոխումները նպատակ ունեն ստեղծելու մի պետություն, որը հիմնված կլինի օրենքի գերակայության, ժողովրդական արժեքների, Մարդու իրավունքների պաշտպանության վրա [2-7]: Արդարադատության ողջ համակարգում իրականացվող բարեփոխումները պետք է ենթադրեն ազատազրկման ավանդական գաղափարախոսությունից անցում կատարել վերասցիալականացման և վերականգնողական արդարադատության գաղափարախոսությանը, որի էությունը ազատազրկման այլընտրանքային միջոցներով պատժի նպատակներին հասնելն է՝ պրոբացիոն ծառայությունների գործունեության արդյունքում: Հայաստանի Հանրապետությունը որդեգրել է ազատազրկման ավանդական գաղափարախոսությունից վերականգնողական արդարադատության անցման ուղին՝ կարեռելով ազատազրկման այլընտրանք հանդիսացող պատժատեսակների կիրառման հնարավորությունների ստեղծումն ու ընդլայնումը [3-5]:

Այս առումով անփոխարինելի նշանակություն է ունենում Պրոբացիոն ծառայության սոցիալական ազդեցությունը, որի շրջանակներում հասրակության համար նվազ ոխսկային գնահատված անձիքի իրենց պատասխանատվությունն ու պատի-

ժը կրեն հասարակությունում գերծ մնալով քրեակատարողական հիմնարկների բացասական մի շարք հետևանքներից: Ներկայում քրեական իրավունքը պետքի շատ ուշադրություն է սկսել դարձել հանցագործություն կատարած անձանց սոցիալական վերաբենեգրմանը և հանցագործությունների դեմ պայքարող հատուկ կանխարգելիչ միջոցառումներին: Արդյունքում ձևավորվել են նոր, այնպիսի պատժամիջոցներ, ինչպիսիք են՝ գրավը, տնային կալանքը, որոշ իրավունքների սահմանափակումը և այլն: Մինչ օրս այլընտրանքային պատժի իրավունքը սահմանվել է նրանց կատարած հանցագործության ծանրությունով, ինչը դեռ բավարար պայման չէ, ախտորոշելու համար, արդյո՞ք հանցանք կատարած անձնավորությունը նորից կդիմի հանցանքին, թե՝ ոչ:

Հիմնվելով, վերոնշյալի վրա, մենք ենթադրեցինք, որ պրոբացիոն ծառայության ներդրման արդյունավետությունը պայմանավորված է ոչ միայն պատժի ծանրությամբ, այլ նաև դատապարտյալի հոգեբանական առանձնահատկություններով:

Հետազոտության նպատակն է կատարել հոգեբանական գործոնների ձևավորվածության և արտահայտվածության ցուցանիշների համեմատական վերլուծություն՝ ըստ համապատասխան չափորշիչների պրոբացիոն ծառայությանը ենթակա և ոչ ենթակա դատապարտյալների մոտ, ինչպես նաև դուրս բերել պրոբացիոն ծառայությանը ենթակա դատապարտյալների հոգեբանական դիմանկարը:

Նպատակին հասնելու համար առաջարկվեցին հետևյալ խնդիրները՝

- ուսումնասիրել դատապարտյալների հոգե-

բանական առանձնահատկությունները,

• կազմել պրոբացիոն ծառայությանը ենթակա և ոչ ենթակա անդամների հոգեբանական դիմանկարները:

Հետազոտության օրյեկտն է պրոբացիոն ծառայության հոգեբանական բաղադրիչը:

Հետազոտության առարկան պրոբացիոն ծառայության ենթակա և ոչ ենթակա դատապարտյալների հոգեբանական առանձնահատկությունները:

Հետազոտությանը մասնակցել են 30 ՀՀ դատապարտյալներ, որոնք, ծանրութանալով հետազոտության նպատակի և ընթացքի հետ, տվել են իրենց գրավոր կամ բանավոր համաձայնությունը: Հետազոտության ընտրանքը ըստ առկա չափորոշիչների բաժանվել է երկու խմբի՝ նվազագույն շեմ սահմանված 70 միավորը գերազանցող դատապարտյալները ներառվել են 1-ին խմբի մեջ, ովքեր ենթակա չեն պայմանական վաղաժամկետ ազտվելուն (34%), իսկ 2-րդ խմբի մեջ ընդգրկվել են 65 միավորը չգերազանցող դատապարտյալներ, այսինքն ովքեր ենթակա են պայմանական վաղաժամկետ ազատվելուն դիմելու (66%):

Հետազոտվողների հոգեբանական դիմանկարի պարզաբանման նպատակով կիրառել ենք անկետավորման, թեստավորման և զրույցի մեթոդները:

Թեստավորման մեթոդի շրջանակներում կիրառել ենք հետևյալ մեթոդիկաները՝

1. Հ. Այզենկի «Հոգեկան վիճակների ինքնազնահատման մեթոդիկա»,

2. Ինքնազնահատականի մակարդակի ախտորոշման մեթոդիկա՝ ըստ Կազանցևայի,

3. Էզոցենտրիկ զրույցությունների թեստ,

4. Հաղորդակցական և կազմակերպչական հմտություններ,

5. Կամային ինքնավերահսկման ախտորոշում:

Հետազոտության արդյունքները և դրանց վերլուծությունը. Հետազոտվողների 55%-ը ամուսնացած էին, 5%-ը՝ ամուրի, իսկ 40%-ը ամուսնալուծված էին:

Դատապարտյալների հոգեբանական գործուների համեմատական վերլուծությունը ցույց տվեց, որ 1-ին խմբի հարցվածների 15.5%-ը ընտանիքի անդամներից բացի ոչ մեկի հետ չի շփվում: Այս ցուցանիշը խոսում է այն մասին, որ ռեալապարհայի համար անհրաժեշտ դրական սոցիալական կապերը բացակայում են: 2-րդ խմբի մոտ այլ պատկեր է ստացվել: հարցվածների 35.5%-ը նշել են, որ շփվում են ընտանիքի անդամների հետ: Հետևաբար, նրանց մոտ ռեալապարհայի համար կան անհրաժեշտ սոցիալական կապեր:

Գրեթե նույն տվյալներն ենք նաև ստացել այն հարցումների արդյունքից, թե արդյո՞ք ստանում են նյութական աջակցություն իրենց ընտանիքի անդամներից: 1-ին խմբի անդամների միայն 15%-ն է ստանում նյութական աջակցության, իսկ 2-րդ խմ-

բի 30%-ը պատասխանել են, որ ստանում են նյութական աջակցություն: Հարցված անձանց զգալի մասը դեռևս անշափահաս տարիքից հակահասարակական կամ հանցավոր վարք դրսերելու փորձ են ունեցել: Այս առումով, հատկանշական է, որ անշափահաս տարիքում ոստիկանությունում հաշվառված է եղել 1-ին խմբի հարցվածների 17%-ը, իսկ 2-րդ խմբում՝ 25%-ը:

Աշխատանք և կրթություն ստանալու հնարավորությունների բացակայությունն ընդգծվել է որպես հանցագործություն կատարելու առաջնային պատճառներից մեկը, 2-րդ խմբի կրթական մակարդակը ի տարրերություն 1-ին խմբի՝ ավելի բարձր էր: Սակայն նրանք ել նշում էին, որ, թեև բարձրագույն կրթություն ունեն, սակայն Հայատանում իրենց մասնագիտությունները բնավեկամտաբեր չեն, և դա էլ նշվել է հանցանք կատարելու հիմնական պատճառներից մեկը: Համեմատության կարգով նշենք, որ ՀՀ բնակչության 9%-ն ունի հիմնական կրթություն, 40%-ը՝ միջնակարգ, 20%-ը՝ բարձրագույն, 15 %-ը՝ միջին մասնագիտական:

Կենսական կարիքները և հանցածին գործուները, այդ թվում՝ աղքատությունը, մասնագիտական որակավորման բացակայությունը, հակահասարակական վարք դրսերելը, շրջապատը և միջավայրը, ընտանեկան վիճակը, անձնային որակները, թմրանոլությունն ու խաղանոլությունը նպաստում են հանցանք կատարելուն, որի պատճառով դատվածության առկայության հետևանքով տվյալ անձինք դառնում են անմրցունակ աշխատանքային շուկայում, փոխվում են անձնային որակները, դառնում են հանցավոր ենթամշակույթի կրողները, անբարենպատ են դարձնում ընտանեկան վիճակը, ինչպես նաև՝ փոխվում է հասարակական վերաբերմունքը և տվյալ անձինք սկսում են կրել տարրեր «պիտակներ»:

Ներկայացված տվյալները փաստում են ազատազրկման էական բացասական ազդեցության մասին հարցվածների կյանքի բոլոր ոլորտների վրա, ուստի պրոբացիոն ծառայության ներդրումը կնպաստի աղեկված սոցիալականացմանը՝ կանխելով դատապարտված անձի ինտեգրվելը «սպեցիֆիկ» ենթամշակույթին:

Սակայն, պրոբացիոն ծառայությունից օգտվելը պետք է պայմանավորվի ոչ միայն կատարած հանցանքի ծանրությունով և սոցիալական առանձնահատկություններով, այլ նաև հոգեբանական առանձնահատկություններով:

Ազատազրկված անձանց հետ անցկացված «ինչը կարող է հանցանք կատարելուց հետ պահել» հարցազրույցների վերջունությունը ցույց է տալիս, որ նրանց մեծ մասը նյութական դժվարությունը և աղքատությունը համարում են հանցագործություն կատարելու հիմնական պատճառ: Այսինքն, եթե չկան նյութական դժվարությունուն իրենց հանցագործության դիմումը ունիկը նվազում է: Երկրորդ տեղում է սեփական արարթների գիտակցումը, նման պա-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

տասխաններ տվել են համապատասխանաբար 20%-ը և 33.8%-ը: Հարցվածները մեկնարանում էին, որ չեն հասկացել, որ հանցանք են գործում: Ինպես երեսում է պատասխաններից՝ ազատության գնահատումը կարող էր հետ պահել հանցանք կատարելուց, հատկապես 2-րդ խմբի մասնակիցների մոտ: Նաև նշվել էր ընտանիքի դերը հանցանքից հետ պահելու հանգամանքում և կրկին գերակշռում էր 2-րդ խմբի պատասխաններում (1-ին խմբում՝ 17.8%, 2-րդ խմբում՝ 21.8%):

Հարցվածների պատասխանների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ հանցագործություն կատարելու դեպքում շրջապատի ազդեցությունն ավելի ուժեղ է եղել հատկապես 1-ին խմբի անդամների մոտ: Շրջապատի ազդեցության մասին խոսելիս հարկ է նշել, որ հարցված անձինք այն մատնանշել են որպես իրենց կողմից հանցագործություն կատարելուն դրդող գործոն: 1-ին խմբի հարցվածների 53%-ը նշել էին, որ իրենք ընտրել են այդ ենթամշակույթի կյանքը և ակտել են այդ ենթամշակույթին բնորոշ օրենքներով ու կանոններով ապրել, որից ելնելով էլ հայտնվել են քրեակատարողական հիմնարկում, սակայն որևէ բան փոխել են այն շեմանում: Պետական օրենքներուն ընդունում են 22%-ը, իսկ մնացած 25%-ը չեն ընդունում որևէ տեսակի օրենքները: Իսկ 2-րդ խմբում ստացել ենք այլ պատկեր: Հետազոտվողների 36%-ը պատասխանել են, որ չեն առաջնորդվում տվյալ ենթամշակույթի օրենքներով, այլ ընդունում են պետական օրենքները: 24%-ը ընդունում են «ենթամշակույթի» օրենքները, իսկ մնացած 40%-ը չեն ընդունում օրենքները: Այս ցուցանիշները վկայում են ազատազրկման վայրում գտնվող անձանց վրա այդ ենթամշակույթի ազդեցության վառ վկայության մասին՝ հատկապես 1-ին խմբի դատապարտյալների մոտ:

Հատկանշական է, որ հարցվածների հիմնական մասը ընտանիքի անդամների հետ հարաբերությունները գնահատել են որպես լավ: Սույն հետազոտության շրջանակներում դատապարտյալների ընտանիքի անդամների հետ հարցազրույցներ նախատեսված չեն եղել, հետևաբար, հնարավոր չի եղել ճշգրտել, թե, արդյո՞ք ընտանիքի անդամները հարաբերությունները նույն կերպ են գնահատում: Բացարելով ընտանիքի հետ վատ հարաբերությունները՝ հարցվածները նշել են հետևյալ պատճառները.

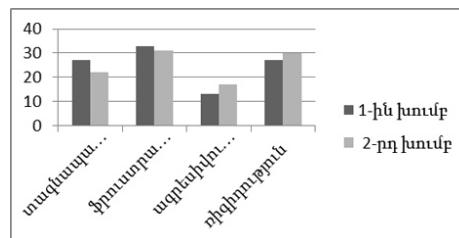
- ամուսնալուծություն,
- վեճեր,
- երեխաները իրենց լրված են զգում,
- ընտանիքը մեղադրում է դատապարտյալին անընդհատ նյութական աջակցություն պահանջելու մեջ:

Սակայն, համապատասխանաբար 1-ին խմբում 40%-ը, 2-րդ խմբում 45%-ը ընտանիքի հետ հարաբերությունները գնահատել են որպես լավ: 2-րդ խմբի հետազոտվողները նաև նշել են, որ իրենք նաև նյութական աջակցություն են ստանում իրենց

ընտանիքից (40%), իսկ 1-ին խմբում այլ ցուցանիշ է: Նրանց 19%-ը նշեցին, որ ընտանիքի հետ լավ հարաբերությունները սահմանափակվում են միայն հեռախոսային գրույցներով, նրանք չեն ունենում տեսակցություններ հարազատների հետ և ոչ մի օգնություն չեն ստանում, ինչը դժվարեցնում է քրեակատարողական հիմնարկում իրենց կարիքները հոգալու խնդիրը: Այստեղից էլ նրանք դասակարգվում են ավելի ցածր սոցիալական խավերի շարքին և դրանով իսկ ստանում են նոր կարգավիճակ:

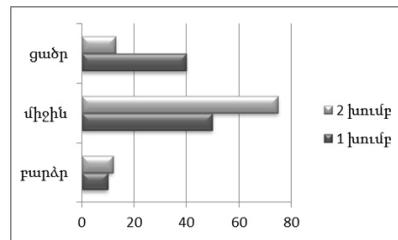
Ինչպես արդեն նշել էին, մեր դատապարտյալների հոգեբանական առանձնահատկությունների ախտորոշման համար կիրառվել է թեստերի փարեր, որի արդյունքները ներկայացված են ստորև:

Այսպես, օրինակ, ըստ Հ. Այզենկի «Հոգեկան վիճակների ինքնազնահատման թեստի» բացահայտվել է, որ 1-ին խմբի հետազոտվողների 27% բնութագրվում էին բարձր տագնապայնությամբ, 13%-ը՝ ազդեսիկությամբ, 27%-ը՝ կարկամվածությամբ, 33%-ը՝ ֆրուստրացիայով: Այն դեպքում, եթե 2-րդ խմբի հետազոտվողների մոտ գրանցվել էր հետևյալ պատկերը՝ բարձր տագնապայնությամբ օժտված էին հետազոտվողների 22%-ը, ազդեսիկությամբ՝ 17%-ը, ֆրուստրացիայով՝ 31%-ը և կարկամվածությամբ՝ 30%-ը (տե՛ս նկ.1):

Նկ. 1. Հոգեկան վիճակների ինքնազնահատման ցուցանիշների արտահայտվածությունը հետազոտվող խմբերում:

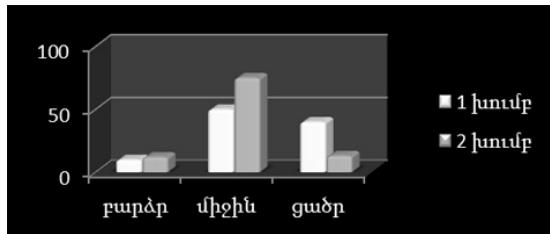
Ըստ Ա. Կազանցեայի ինքնազնահատականի թեստի հայտնաբերվել է, որ 1-ին խմբի հետազոտվողների 40%-ը բնութագրվում էին ցածր ինքնազնահատականով, 53%-ը միջին, իսկ 7%-ը՝ բարձր մակարդակով: Միևնույն ժամանակ 2-րդ խմբի հետազոտվողների 15%-ը բնութագրվում էին ցածր ինքնազնահատականով, 80%-ը՝ միջին, իսկ 5%-ը՝ բարձր մակարդակով (տե՛ս նկ.2):

Նկ. 2. Ինքնազնահատականի մակարդակի տոկոսային արտահայտվածությունը հետազոտվող խմբերում:

Ըստ Էղոցենարդիկ զուգորդությունների թեստի հայտնաբերվել է, որ 1-ին խմբի հետազոտվողների

40%-ը բնորդագրվում են էզոցենտրիզմի ցածր մակարդակով, 50%-ը միջին, 10%-ը բարձր: 2-րդ խմբի հետազոտվողների մեծամասնությունը բնորդագրվում էր էզոցենտրիզմի միջին մակարդակով (75%), իսկ ցածր և բարձր մակարդակներով համապատասխանաբար՝ 13% և 12% (տե՛ս նկ.3):

Նկար 3. Էզոցենտրիզմի մակարդակի տոկոսային արտահայտվածությունը հետազոտվող խմբերում:

Ըստ հաղորդակցման և կազմակերպչական ընդունակությունների թեստի պարզվել է, որ երկու հետազոտվող խմբերում էլ մեծամասնությունը բնորդագրվում էր նշված ընդունակությունների միջին մակարդակով: Նմանատիպ պատկեր գրանցվել է նաև ըստ կամային ինքնավերահսկման ախտորոշման մերոդիկայի՝ երկու հետազոտվող խմբերում էլ ինքնատիրապետման և համառության միջին մակարդակով բնորդագրվող անձինք գերակշռում էին: Միևնույն ժամանակ 1-ին խմբի հետազոտվողների 35 % բնորդագրվում էր ինքնավերահսկման ցածր մակարդակով:

Այսպիսով, ստացված արդյունքները վկայում են այն մասին, որ դատապարտյալին վաղաժամկետ պայմանական ազատման կամ մեղադրային այլընտրանքային պատճի կիրառման ժամանակ միայն սոցիալական և իրավական մերոդներով առաջնորդվելը բավարար չի արդյունավետությունը ապահովելու համար: Ինչպես ցույց տվեցին միջինմքային համեմատական տվյալները դատապարտյալների հոգերանական առանձնահատկությունների վերաբերյալ, պրոբացիոն ծառայության ոչ ենթակա դատապարտյալները բնորդագրվում էին ցածր ինքնազնահատականությունով, դեցենտրացիայի ձևակորդվածության ցածր մակարդակով, ինչպես նաև՝ ինքնավերահսկման ցածր մակարդակով: Միևնույն ժամանակ, ըստ հոգեկան վիճակների՝ նշանակալի տարբերություններ չեն գրանցվել: Ստացված տվյալները վկայում են այն մասին, որ պրոբացիոն ծառայությանը ենթակա դատապարտյալների, իրենց պատիժը քրեակատարողական իիմնարկներում չկրելու դեպքում, կրկնահանցագրծությունների կատարման հավանականությունը կնվազի: Միևնույն ժամանակ, մեր կողմից ստացված տվյալները փաստում են ներկայում առկա չափորոշչներում հոգերանական և հոգեֆիզիոլոգիական բաղկացուցչի ներառման անհրաժեշտության մասին:

Անփոփելով վերոնշյալը, կարելի է եզրակացնել, որ ըստ հետազոտության վերլուծության՝ այլընտրանքային պատիժների կիրառությունը

պրոբացիոն ծառայության ներդնումը անհրաժեշտ է ընդլայնել, մանավանդ առաջին անգամ հանցագործություն կատարելու դեպքում, քանի որ դրանք դրական ազդեցություն ունեն թե՛ դաստիարակչական, թե՛ զավող առումներով: Այս պատժամիջոցը պետք է զուգորդվի իրավախախտի հետ, պրոբացիոն ծառայության մասնագետների՝ հոգերան, սոցիալական աշխատող, սոցիալական մանկավարժ, իրավաբան և այլն նպատակային աշխատանքով: Պրոբացիոն ծառայությունը կնպաստի աղեկվատ սոցիալականացմանը՝ կանխելով դատապարտված անձի ինտեգրվելը քրեակատարողան իիմնարկների ենթամշակույթին: Կարելի է նշել նաև այն հանգամանքը, որ դատապարտյալները մշտապես վայրքարում են այլընտրանքային պատժի նշանակման համար ու այդ ժամանակահատվածում գիտակցված փոխվում են նրանց վարքային դրսուրումները, սակայն, որը չի խոսում առանցքային փոփոխությունների մասին: Պրոբացիոն ծառայություններից օգտելով կարևոր նախապայման է հանդիսանում հոգերանական և հոգեֆիզիոլոգիական դիմանկարի համապատասխանությունը տվյալ պատժամիջոցին:

Ինչպես ցույց տվեցին մեր հետազոտություններում ստացված տվյալները, ազատմական բողոքությունը բողոքում է բացասական ազդեցություն դատապարտյալների կյանքի գրեթե բոլոր ոլորտների վրա, մասնավորապես, այն նպաստում է անձի և նրա լնտանիքի հարաբերությունների վատքարացմանը, առողջական վիճակի վատքարացմանը՝ ոչ բավարար բժշկական աջակցության և ոչ առողջ բարոյահոգերանական մքնուրուտի պատճառով: Բացի այդ, շրջապատի բացասական ազդեցությունը ավելի խիստ է արտահայտվում քրեակատարողական հիմնարկներում: Նշված փոփոխությունները ի վերջո հանգեցնում են կրկնահանցագործությունների քանակի ավելացմանը, քանի որ դատապարտյալները երկար տարիներ անցկացնելով այդ սոցիոմումից, ազատումից հետո դժվար են հարմարվության մեջ դատապարտումը հիմնանկանում ուղեկցվում է դատապարտյալի մեկուսացմամբ, առանց հաշվի առնելու, որ ազատմական կարող է իհարկե կիրառվել, սակայն այն շատ ավելի արդյունավետ կլինի, եթե այն իրականացվի ոչ միայն զուտ մարդուն մեկուսացնելու գործառույթներով, այլև համակցվի անձի ուղղման նպատակ ունեցող աշխատանքներով: Իսկ եթե առհասարակ բոլոյ է տրվում պատիժը պայմանական ազատագրկմանը կրել, ապա դրա հետևանքները ավելի քիչ բացասական են, քանի որ նպաստում է աղեկվատ սոցիալականացմանը:

Այսպիսով, պրոբացիոն ծառայության ձևակորդումը կարող է իր դրական դերն ունենալ կրկնահանցագրծությունների կանխարգելման գործում, կնպաստի ընտանիքի անդամների հետ դրական

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

կապի ապահովմանը, քրեական միջավայրի հետ ցիալական ապահովության և բարեկեցության բաշխման հնարավորության սահմանափակմանը, սպառապարտյալի սոցիալական պայմանների, սո-

ցիալական ապահովության և բարեկեցության բաշխման ուղղված աջակցությանը:

Գրականության ցանկ

1. Գասպարյան Ա., Հովհակիմյան Գ. Սոցիալական աշխատանքը քրեական արդարադատության համակարգում: Եր.: «Հ արդարադատության նախարարության իրավաբանական ինստիտուտ» ՊՈԱԿ, 2013. 174 էջ:
2. <http://www.osce.org/hy/yerevan/97036>
3. <http://www.justice.am/legal/view/article/556>
4. <http://www.osce.org/hy/yerevan/97036>
5. <http://www.justice.am/legal/view/article/598>
6. <http://www.justice.am/article/566>
7. <http://research.lawyers.com/glossary/probation.html>
8. <http://iravaban.net/70009.html>

Լուսին Ստեփանյան

Доцент кафедры общей психологии ЕГУ,
кандидат биологических наук

Տաթև Սիմոնյան

Магистр кафедры общей психологии ЕГУ

Արտակ Ղուլյան

Начальник учебной части ГНКО “Центр правового
образования и осуществления реабилитационных программ”

РЕЗЮМЕ

Социально-психологические особенности осужденных, подлежащих службе probation

Изучены социально-психологические особенности осужденных, отбывающих наказание в исправительных учреждениях РА. В соответствии с действующими стандартами выборка была разделена на две группы: 1-ую группу составили осужденные, не подлежащие службе probation, 2-ую группу - осужденные, подлежащие службе probation. Проведен межгрупповой сравнительный анализ социально-психологических факторов осужденных. Обнаружены значимые межгрупповые различия по социальным характеристикам осужденных, а также по выраженности психологических характеристик личности, в частности, по уровню эгоцентризма, самоконтроля и самооценки.

Ключевые слова: осужденные, служба probation, агрессивность, жесткость, коммуникативность, самоконтроль, эгоцентризм.

Lusine Stepanyan

YSU, chair of General Psychology, associate of professor, Doctor of Biology

Tatev Simonyan

YSU, chair of General Psychology, master of Psychology

Artak Ghulyan

Head of the Educational Department of the “Legal Education and Rehabilitation Programs’ Implementation Center” SNCO

SUMMARY

The socio-psychological features of convict undergoing to probation service

The socio-psychological characteristics of convicts of correctional institutions of the Republic of Armenia was studied. In accordance with current standards sample was divided into two groups: the first group consisted of prisoners who did not undergo probation service, the 2nd group - condemned to be the probation service. The intergroup comparative analysis of socio-psychological factors of convicts was conducted. The significant intergroup differences of social characteristics of convicted persons were found out. The significant intergroup differences of the psychological characteristics, in particular, the level of egocentrism, self-control and self-esteem was revealed.

Keywords: convict, probation service, aggressiveness, rigidity, communicativity, self-control, egocentrism.

ԱՐՏԱԿ ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ

Հայ-ռուսական (ալավոնական) համալսարանի իրավունքի և քաղաքականության ինստիտուտի պետության և իրավունքի տեսության ու պատմության ամբիոնի հայցորդ

ՍՈՍԱՏԻԿ ԻՐԱՎՈՒՔՆԵՐԻ ԼՈՒՅՄԻ ՆԵՐՔՈ ՄԱՐԴՈՒ ՖԻԶԻԿԱԿԱՆ ԱՆՁՈՆՄԽԵԼԻՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԵՐԸ

Սույն գիտական հոդվածում, մարդու սոմատիկ իրավունքների լույսի ներքո ուսումնասիրվել են մարդու ֆիզիկական անձեռնմխելիության, մարդու ինքնավարության, մարմնական իրավունքների իրացման հարցերը: Քննարկվել են մարդու կոնկրետ սոմատիկ իրավունքից իրաժարման, սոմատիկ իրավունքի սահմանափակման, համաշափության կանոնի, օրյեկտիվ սահմանափակումների կիրառման հարցերը, ինչպես նաև՝ պետության դերակատարությունը այդ իրավունքների միջամտության ժամանակ: Ուսումնասիրվել են իրավունքի իրաժարման և իրավունքի կորստի տարբերությունները, իրավունքի և ազատության վերաբերյալ մոտեցումները, հանրային և մասնավոր շահի հակասությունները՝ շեշտադրելով մարդու ֆիզիկական անձեռնմխելիության կարևորությունը: Քննարկման առարկա են դարձել նյութափական և դատավարափական որոշ հարցեր՝ մարդու ֆիզիկական անձեռնմխելիության, մարդու մասնավոր կյանքի միջամտության շրջանակում:

Հիմնարարեր՝ մարդու ֆիզիկական անձեռնմխելիություն, մարդու ինքնավարություն, սուրյեկտիվ իրավունքից իրաժարման, մասնավոր կյանք:

Մարդու սոմատիկ իրավունքներ¹ ասելով անհամեշտ է հասկանալ այն իրավունքների համախումբը, որը վերաբերում է մարդու մարմնի, օրգանի, հյուսվածքի, քջի՝ ազատ, ըստ մարդու հայեցողության օգտագործման, վերահսկման հետ, այսինքն՝ այն մարդուն արված հնարավորություն է կառավարելու իր մարմինը:

Մարդու անձեռնմխելիությունը մարդու քննական իրավունքն է, քանզի մարդու հանդիսանում է իր մարմնի սեփականատերը, ազատ է կառավարել իր մարմինն այնպես, ինչպես կցանկանա (այդ բվում լինել ազատ պետության միջամտությունից), եթե այդ ազատությունը չի հատում օրյեկտիվ, արդարացված սահմանափակումների գիծը:

Որոշ հեղինակներ կարծում են, որ մարմնի տիրապետման լիազորությունը իրականցվում է ոչ թե սեփականության իրավունքի, այլ մարդու ֆիզիկական անձեռնմխելիության իրավունքի, պաշտպանության համատեքսության:

Մարդու ֆիզիկական անձեռնմխելիության իրավունքը բացարձակ քննոյթ ունի, որը ներառում է մարդու իրավասություն՝ ինքնուրույն օգտագործել և կառավարել իր մարմինը, օրգանները, հյուսվածքները, ինչպես նաև պահանջել, որ մյուսները ձեռնպահ մնան այդ իրավունքը խախտելուց:

Մարդու անձեռնմխելիությունը սերտորեն կապված է մարդու ինքնավարության (ավտոնոմիայի), մարդու մարմնի ազատականացման՝ գաղափարների հետ:

Ինքնավարությունը չի նշանակում, թե մարդը կարող է անել այն ամենը, ինչ ցանկանում է (այսինքն՝ խոսքը ամենաբողոքյան, անարխիայի մա-

սին չէ), այլ նշանակում է, որ մարդը պետք է կարողանա (հնարավորություն ունենա) սեփական կյանքը վերահսկել, հնարավորություն ունենա որոշումները ընդունել և այդ որոշումները հարգվեն այլոց կողմից:

Մարդու անձեռնմխելիությունը բաղկացած է 2 շերտից՝ ֆիզիկական և հոգևոր անձեռնմխելիություն: Մարդու սոմատիկ իրավունքների համատեքսություն փոխկապակցված է ֆիզիկական անձեռնմխելիության ոլորտը, քանզի երկուսի հիմքում էլ ընկած է մարդու մարմնի ազատականացման, ինքնավարության գաղափարը:

Ֆիզիկական անձեռնմխելիությունը ենթադրում է, որ յուրաքանչյուր մարդու մարմինն ազատ է, չի կարող լինել որևէ միջամտություն առանց մարդու համաձայնության, այսինքն՝ չի կարող խախտել մարդու ֆիզիկական, մարմնական ամրողականությունը:

Հոգևոր անձեռնմխելիությունը⁶ ենթադրում է, որ մարդը չաետք է ենթարկվի հոգեբանական ճնշման, նվաստացնող վերաբերմունքի, այսինքն՝ մարդը պետք է ունենա ներդաշնակ զարգացման հնարավորություն:

Վերը նշվածի համատեքսություն հարց է առաջանում, թե որքանով է մարդու ազատ իրականացնելու իր սոմատիկ իրավունքները, արդյոք պետությունը կարող է միջամտել մարդու սոմատիկ իրավունքների իրացմանը, սահմանափակել մարդու ֆիզիկական անձեռնմխելիությունը, մարդու սոմատիկ իրավունքի իրացումը, արդյոք իրավունքի սուրյեկտը կարող է հրաժարվել իր կոնկրետ սոմատիկ իրավունքից:

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

Իրավունքի իրացման համատերսում իրավունքի սուբյեկտի ազատության չափը

Յուրաքանչյուր ոք ազատ է անել այն ամենը, ինչը չի խախտում այլոց իրավունքներն ու ազատությունները, այսինքն՝ մարդուն տրված է հնարավորություն՝ ընտրելու վարքագծի տարրերակ: Ընտրության հնարավորության մեջ մարդն ազատ է, սակայն այդ ազատությունը բացարձակ չէ, քանզի այդ ազատությունը սահմանափակվում է այնտեղ և այն պահին, որտեղ և ոք պահին առաջանում է այլոց իրավունքներն ու ազատությունները խախտելու իրական վտանգը:

Հարցը դիտարկելով սոմատիկ իրավունքների համատերսում կարող ենք նշել, որ մարդն ազատ է իր հայեցողությամբ, ցանկությամբ ազատորեն դեկավարել, վերահսկել իր մարմինը՝ պայմանով, ոք այդ իրավունքի իրացումը կամ ազատության դրսերում չի հանգեցնի այլոց իրավունքների և ազատությունների խախտման, ուսնահարման:

Օրինակ, անձը ցանկանում է մարմինը տրանսֆորմացնել, փոխակերպել (ձևափոխել), որի արդյունքում կատարում է քրի վիրահատություն կամ կենսաբանական սերի փոփոխում: Սույն իրավիճակում անձն ազատորեն իրականացնում է իր սոմատիկ իրավունքը՝ մարմինը կամ օրգանը իր ցանկությամբ ձևափոխելու իրավունքը, իսկ արդյունքում չեն խախտվում այլոց իրավունքներն ու ազատությունները: Ազատության չափը, որը դրսերում է սուբյեկտիվ իրավունքի կրողը, իրավաչափ է, որի արդյունքում, բավարելով իր մասնավոր շահերը, չի խախտում նաև այլոց շահերը: Այլոց շահեր ասելով ոչ թե պետք է հասկանալ, որ բոլորը կողմ են տվյալ անձի քրի վիրահատություն կատարելուն կամ կենսաբանական սեր փոփոխելուն, այլ պետության կողմից սահմանված իրավաչափ արգելով չպետք է խախտվի: Այսինքն՝ անձը, իրացնելով իր սոմատիկ իրավունքը, դրսերել է իրավաչափ վարքագիծ, չի խախտել իրավական նորմերը, իրավական արգելուները:

Սեկ այլ օրինակ, եթե արական սերի ներկայացուցիչը ինքնախեղում (ոտքի հեռացում) է կատարում: Առաջին հայացքից թվում է, որ անձը ազատորեն իրացրել է իր սոմատիկ իրավունքը, այն է՝ իր մարմինը, օրգանը վերահսկելու իր իրավունքը, քանզի ինըն է իր և իր մարմնի սեփականատերը: Եթե հարցը դիտարկում ենք այն տեսանկյունից, որ ինքնախեղման արդյունքում անձը կազատվի պարտադիր զինվորական ծառայությունից, կստացվի մի իրավիճակ, որ անձը ինքնախեղումը կատարել է պարտադիր զինվորական ծառայությունից խուսափելու համար: Այսինքն, սույն իրավիճակում ազատությունը, որը անձը դրսերել է, խախտում է այլոց՝ հասարակության շահերը, այն է՝ հասարակության, պետության անվտանգությունը և ուսնահարել է իրավական արգելու:

Հետևաբար, վերաբերելի օրինակում առաջանում է ոչ իրավաչափ վարքագիծի, իրավախախտման հարցեր:

Այսինքն՝ կարող ենք արձանագրել, որ մարդու սոմատիկ իրավունքների իրացման դեպքում մարդը գործում է իր կամքով, իրացնում է իր սուբյեկտիվ իրավունքը, ընտրում է վարքագիծի համապատասխան մողել, դրսերում է ազատություն, սակայն այդ ազատությունը անսահմանափակ չէ, քանզի առկա են որոշակի սահմանափակումներ, որոնք կանվանենք օրյեկտիվ սահմանափակումներ, որոնց առկայությամբ անձը չպետք է դրսերի բացարձակ ազատություն:

Եթեմն հարց է առաջանում, թե արդյոք պետությունն ունի՞ պոզիտիվ պարտավորություն՝ ստեղծելու հնարավորություն սուբյեկտիվ իրավունքների իրացման համար: Հարցի պատասխանը միանշանակ է՝ եթե պետությունը պոզիտիվ պարտականություն է ստանձնել ճանաչելու կոնկրետ իրավունքը և երաշխավորելու դրա իրացումը, ապա պարտավոր է դրա համար համապատասխան պայմաններ ստեղծել: Օրինակ՝ խոսում ենք մարդու կյանքի իրավունքի մասին, որն ամրագրված է գրեթե բոլոր միջազգային իրավական փաստաթղթերում, ինչի արդյունքում պետությունը պարտավոր է քայլեր ձեռնարկել այդ իրավունքի պահպանման հարցում: Միևնույն ժամանակ զիտակցում ենք, որ անձը անմահ չէ, սակայն հիմնականում պետությունները չեն ամրագրում մարդու մահանալու իրավունքը: Սույն տեսակետը երբեմն կապված է այն կանխավարկածի հետ, որ պոզիտիվացնելով մարդու մահանալու իրավունքը, պետությունը կճանաչի բարեսպանության՝ էվթանագիայի գաղափարը, ինչի արդյունքում պետությունը պարտավորված կլինի պայմաններ (իրավական, տեխնիկական և այլն) ապահովել, որպեսզի անձը կարողանա պատշաճ իրականացնել իր մահվան իրավունքը, որը երբեմն անվանում են արժանապատիվ և խաղաղ մահանալու իրավունք:

Իրավունքի և ազատության տարրերությունն այն է, որ ազատությունը ենթադրում է իրավական հնարավորություն՝ կոնկրետ ոլորտում վարել իր գործերն առանց պետության միջամտության¹¹, ինչպես նաև պետության պոզիտիվ պարտավորության բացակայություն՝ պայմաններ ստեղծել՝ այդ ազատության դրսերման համար: Օրինակ՝ Սահմանադրության մեջ ամրագրելով աշխատանքի ընտրության ազատությունը՝ պետությունը չի ստանձնում պարտավորություն՝ ստեղծելու աշխատատեղեր, որպեսզի յուրաքանչյուր ոք, իր մասնագիտական ունակություններին համապատասխան, աշխատի, այլ պետությունը ուղղակի ընդգծում է, որ յուրաքանչյուր ոք կարող է կատարել այն աշխատանքը, ինչ ցանկանում է, այսինքն՝ արգելված չէ: Իրավունքը ենթադրում է դասական մոտեցում, որ

մեկի իրավունքին համապատասխանում է մյուսի պարտականությունը, այսինքն՝ եթե իրավունքի սուբյեկտն ունի իրավունք, ապա պետությունը պարտավոր է ապահովել պայմաններ այդ իրավունքի իրացման համար: Օրինակ՝ եթե պետությունն ամրագրում է, որ մարդասիրական փոխպատվաստումը թույլատրելի է, այսինքն՝ ամրագրում է մարդասիրական փոխպատվաստման, բնակչության բժշկական օգնություն ստանալու իրավունքը, հետևաբար պետությունը պետք է պայմաններ ապահովի այդ փոխպատվաստման իրականացման համար՝ ստեղծի կանոններ, հաստատություններ, ներգրավի համապատասխան մասնագետներ և այլն, հետևաբար՝ պետությունը ստանձնել է պողիտիվ պարտավորություն՝ ապահովելու վերը նշված իրավունքների իրականացումը:

Հետևաբար կարող ենք փաստել, որ մարդն ազատ է իրականացնելու իր սումատիկ իրավունքները, եթե դրանով չի խախտում այլոց իրավունքներն ու ազատությունները:

Այսինքն՝ մարդն ազատ է իրականացնելու իր սումատիկ իրավունքները, սակայն ինչպես ցանկացած ազատության դրսորոշման, իրավունքի իրացման, այդ թվում՝ սումատիկ իրավունքների դեպքում, այդ ազատության չափը անսահմանափակ չէ: Եթե այդ ազատության դրսորորումը կամ իրավունքի իրացումը կհանգեցնի այլ շահի ոտնահարման, ապա այդ ազատության դրսորորումը պետք է կանգ առնի: Ստացվում է մի իրավիճակ, որ մարդն ունի ազատություն դրսորելու հնարավորություն, սակայն չունի այն բացարձակ իրականացնելու հնարավորություն: Եթե խոսում ենք օրյեկտիվ սահմանափակումների մասին, խոսքը ոչ թե ցանկացած սահմանափակման, խոշընդոտի մասին է, այլ այն սահմանափակման, եթե համաշափության թեստի, կանոնի կիրառման արդյունքում տեսանելի կլինի, որ սումատիկ իրավունքի բացարձակ իրացումը կիսախտի պաշտպանվող այլ շահ: Ցուրաքանչյուր դեպքում երկու շահերի բախման խնդիր է առաջանում, և պետք է առաջնորդվենք այն շահով, որն առավել կենսական է, կարևոր, որով ավելի բարձր արժեք են պաշտպանում, փրկում: Օրինակ՝ եթե մարդուն ազատություն տանք վաճառելու իր սիրտը, որով իր երեխաներին կփրկի սովոր, կստացվի՝ կոտնահարենք մի արժեք՝ մարդու կյանքը, բայց կփրկենք մեկ այլ շահ՝ երեխաների առողջ զարգացումը: Կարծում ենք՝ նման իրավիճակում պետությունը պետք է սահմանափակի մարդու սումատիկ իրավունքի իրացումը, քանզի մի շահ վնասելով և մյուսը փրկելով պետությունը իր հիմնական փունկցիան չկատարեց: Մեկ այլ օրինակ, եթե անձը վաճառում է իր մեկ երիկամը՝ իր երեխաներին սովոր փրկելու համար: Սույն դեպքում մեկ երիկամի վաճառքը չի հանգեցնի մարդու կյանքի կորստի,

հետևաբար մարդը կարող է ազատ իրացնել իր սումատիկ իրավունքը՝ վաճառել իր մեկ երիկամը, արդյունքում փրկվում է նաև մեկ այլ շահ՝ երեխաների առողջ զարգացումը:

Համաշափության սկզբունքի կիրառումը իրավունքից հրաժարման և իրավունքի սահմանափակման համատեքստում

Քննարկելով մարդու սումատիկ իրավունքների հարցը՝ անհրաժեշտ է անդրադառնալ այնպիսի իրավական երևոյթների, ինչպիսիք են՝ մարդու սումատիկ իրավունքների սահմանափակումը և մարդու սումատիկ իրավունքներից հրաժարումը:

Իրավունքի սահմանափակումը իրավունքի բովանդակության, եռյան նվազեցումն է, սահմանափակումը, արգելումը: Իրավունքի սահմանափակումը կապված է մարդ-պետություն հարաբերության հետ, քանզի իրավունքը սահմանափակումը պետությունն է, օրինակ՝ արտակարգ իրավիճակներում պետությունն արգելում է որոշ իրավունքների իրականացումը կամ նեղացնում է որոշ իրավունքների իրացումը: Սահմանափակումը բացարձակ չէ, հետևաբար այն պետք է իրականացվի որոշակի օբյեկտիվ չափանիշներ հաշվի առնելով, մասնավորապես՝ ցանկացած իրավունքի սահմանափակում ենթադրում է լեզիտիմ, իրավաչափ նպատակ, կիրառված միջոցների պիտանիություն, անհրաժեշտություն, ինչպես նաև՝ համարժեքություն (հավասարակշռություն, ողջամտություն) նպատակի և կիրառված միջոցի միջև:

Հետևաբար, յուրաքանչյուր դեպքում, եթե մարդու սումատիկ իրավունքների իրացման սահմանափակման հարց է առաջ գալիս, անհրաժեշտ է քննարկել, թե որքանով է պետությունը դեկավարվել վերը նշված սկզբունքով, որը իրավաբանական գրականության մեջ կոչվում է համաշափության սկզբունք, կանոն:

Պետությունը թույլատրում է, որպեսզի մարդը, օգտագործելով իր մարմինը, փոխնակության ծառայություններ մատուցի, սակայն այն իրավիճակում, եթե մարդը, իր մարմինն օգտագործելով՝ փորձում է սեռական ծառայություն մատուցել, ապա այս իրավիճակում պետությունը արգելում է: Այսինքն՝ ստացվում է մի իրավիճակ, եթե պետությունը արգելման եղանակով սահմանափակում է սեռական ծառայություն մատուցման հնարավորությունը, մարմինն ազատորեն վերահսկելու մարդու իրավունքը՝ չկիրառելով համաշափության սկզբունքը, այն է՝ սահմանափակումը ինչ նպատակ է հետապնդում, արդյո՞ք ընտրված միջոցը պիտանի է, անհրաժեշտ, արդյո՞ք առկա է հավասարակշռություն նպատակի և սահմանափակման միջև:

Մարդու սումատիկ իրավունքների հարցում խնդրի բարդությունն այն է, որ հիմնականում պետությունն ամրագրած, պողիտիվացրած չի լինում

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

մարդու կոնկրետ սոմատիկ իրավունքը՝ ինչն էլ բարդություններ է ստեղծում այն մասով, որ դժվար է լինում համաշափության սկզբունքի կիրառումը:

Համաշափության սկզբունքի համատեքստում անհրաժեշտ է հասկանալ պետության միջամտության սահմանները, թե որ դեպքերում և ինչ չափով պետությունը կարող է միջամտել մարդու սոմատիկ իրավունքների իրացմանը:

Կոնկրետ միջամտության չափի հարցում հասկանալի է, քանի համաշափության սկզբունքի կիրառման շնորհիվ կարող ենք հասկանալ, թե որքանով էր իրավաշափ այդ սահմափանակումը:

Ինչ վերաբերում է իրավիճակներին, դեպքերին, թե որ դեպքում պետությունը կարող է սահմանափակել, միջամտել, ապա սույն մասով պետք է նշել, որ մարդու իրավունքը ենթակա է սահմանափակման, եթե անհրաժեշտ է ավելի բարձր բարիք, արժեք պաշտպանել: Բարձրագույն արժեք կամ բարիք կարող է լինել ցանկացած այլ բարիք, որից առավել այլ բարիք առկա չէ: Օրինակ՝ սահմանափակելով մարդու կենսաքանական սեռը փոխելու իրավունքը՝ փրկել անձի կյանքը:

Ցուրաքանչյուր դեպքում իրավիճակները, դեպքերը հասկանալու համար, պետք է նշենք, որ գործ ունենք օբյեկտիվ, անհրաժեշտ սահմանափակումների հետ, և գրեթե յուրաքանչյուր իրավական փաստաթղթում լինում են իրավիճակներ, որոնց առկայության դեպքում, կամ երբ որոշակի բարիք, արժեք պաշտպանելու համար անհրաժեշտ է հանուն այդ նպատակների, շահերի, արժեքների՝ սահմանափակել մարդու սոմատիկ իրավունքների իրացումը:

Իրավունքից հրաժարումը իրավատիրոջ իրավաշափ որոշումն է կոնկրետ իրավիճակում չօգտագործել իրավական հնարավորությունը կամ դադարեցնելու իրավաօգտագործման փուլում գտնվող սուբյեկտիվ իրավունքը:

Հարց է առաջանում, թե կարո՞ղ է սուբյեկտիվ իրավունքի կրողը հրաժարվել իր սոմատիկ իրավունքից:

Սուբյեկտիվ իրավունքից հրաժարումը դիտարկելով սուբյեկտի կամքի արտահայտչամիջոց՝ կարող ենք փաստել, որ հենց ինը է որոշում որ դեպքում կամ ինչ չափով իրականացել իրեն ընձեռված հնարավորությունը: Այսինքն՝ յոսքը իրավունքի սուբյեկտի կողմից դրսորվող իրավաշափ վարքագիծի մասին է, որը կարող է լինել օգտակար (անհրաժեշտ), ցանկալի կամ բույլատրելի: Օրինակ՝ իգական սեռի ներկայացուցիչը, համապատասխան պահանջների շրջանակում, իրավունք ունի փոխնակ մոր ծառայություններ մատուցել, սակայն դա իր ցանկությունն է՝ իրակացնել իր իրավունքը, թե՝ ոչ: Չիրականացնելով իր սուբյեկտիվ իրավունքը՝ սուբյեկտը հրաժարվեց այդ իրավունքից, որը, սակայն, չխախտեց այլոց իրավուն-

ներն ու ազատությունները:

Մինչ կանդրադանանք սուբյեկտիվ իրավունքի հրաժարմանը, անհրաժեշտ է հասկանալ իրավունքից հրաժարման և իրավունքի կորստի տարբերությունները:

Հրաժարումը հայտնի առավելության կամ իրավունքի գիտակցաբար լրումն է կամ հրաժարումը: Կորուստը իրավունքը կորցնելն է՝ (սուբյեկտի) սխալ վարքագիծի պատճառով¹³: Իրավունքը (սուբյեկտից) վերցվում է որպես նրա հակարավական և կամային վարքագիծի ուրբակի հետևանք: Այն մեխանիկական և չնպատակադրված իրավունքի կորուստ է, որը տեղի է ունենում օրենքի գործողության շրջանակում՝ առանց հաշվի առնելու (սուբյեկտի) մտավոր վիճակը¹⁴:

Այսինքն՝ երբ յոսքում ենք իրավունքի կորստի մասին, սուբյեկտը զրկվում է իրավունքից՝ իր հակարավական վարքի պատճառով, երբ յոսքում ենք իրավունքից հրաժարման մասին, ապա այստեղ սուբյեկտն է հրաժարվում իրեն տրված հնարավորությունից, առավելությունից, արտոնությունից: Մարդու սոմատիկ իրավունքների համատետքստում քննարկման առարկա ենք դարձնում իրավունքից հրաժարման զաղափարը, երբ սուբյեկտիվ իրավունքի կրողը գիտակցաբար հրաժարվում է իրեն տրված որոշ առավելությունից, արտոնությունից կամ իրավունքից, այլ կերպ ասած՝ հնարավորությունից: Օրինակ՝ այն իրավիճակը, երբ անձը կարող է դառնալ ձվաբջիջի դոնոր, սակայն հրաժարվում է դրանից:

Պետության միջամտության սահմանները մարդու սոմատիկ իրավունքների իրացման համատեքստում

Սուբյեկտիվ իրավունքը ենթադրում է անձին տրված իրավական հնարավորություն՝ դրսորեկու իրավաչափի վարքագիծ: Հետևաբար, այդ իրավունքի իրացման արդյունքում իրավունքի սուբյեկտն ազատ է դրսորեկու այնպիսի վարքագիծ, որը համատեղելի է իրավական նորմի իրական բովանադակության հետ: Սուբյեկտիվ իրավունքի իրացման շրջանակում պետության դերակատարությունը հասցված է նվազագույնի, քանի պետության հիմնական գործառույթն այն է, որ սուբյեկտիվ իրավունքի իրացման համար անհրաժեշտ նախադրյալներ սահմանի, ապահովի դրա արդյունավետ պաշտպանությունը:

Որոշակի իրավիճակներում պետությունը ոչ միայն անհրաժեշտ և բավարար նախադրյալներ է ստեղծում սուբյեկտիվ իրավունքի իրացման համար, այլ նաև իրականացնում է որոշակի միջամտություն: Այդ միջամտությունը չպետք է կամայական բնույթ կրի, այլապես կխախտվի իրավունքի գերակայության սկզբունքը, ժողովրդավարական հասարակության ողջ արժեհամակարգը: Միջամտությունը պետք է լինի նպատակային, իիմնավոր

ված, համաշափ:

Օրինակ՝ դիտարկենք հետևյալ իրավիճակը, եթե կալանավայրում գտնվող և անհապաղ վիրահատության ենթակա բժշկական ցուցում ունեցող անձը հրաժարվում է բժշկական միջամտությունից: Սույն դեպքում կալանավորված անձը հրաժարվում է բժշկական միջամտության ենթարկվելու իրավունքից, քանզի ինքն է իր մարմնի սեփականատերը և համաձայնություն չի տալիս՝ ենթարկվելու բժշկական միջամտության: Պարտադիր բժշկական միջամտությունը ևս արգելված է. որոշակի բացառություններ թեպետն առկա են: Սույն իրավիճակում հարց է առաջանում, թե իրավասո՞ւ է պետությունը միջամտելու մարդու սոմատիկ իրավունքից հրաժարման վերացման վրա: Հարցի պատասխանը միատեսակ չէ՝ հաշվի առնելով տարբեր երկրների պրակտիկան, քանզի որոշ դեպքերում, այնուամենայնիվ, այդ միջամտությունը ցուցաբերում են այն տրամաբանությունից ելնելով, որ պետությունը պարտավոր է հոգ տանել քաղաքացու նկատմամբ, իսկ անձը, գտնվելով կալանավայրում, գտնվել է պետության հոգածության ներքո, բացի այդ, գալիս է մի պահ, եթե տվյալ անձն այլևս չի կարողանում իր կամքը հստակ արտահայտել, և, հետևաբար, այդ պահից առաջանում է պետության պարտավորությունը՝ փրկելու անձի կյանքը:

Մարդու իրավունքների եվլուպական դատարանը բազում գործերում նշել է, որ միջամտությունը չի հետապնդում «իրավաչափ նպատակ» կամ այն անհրաժեշտ չէր ժողովրդավարական հասարակությանը: Այսինքն՝ պետության միջամտությունը մարդու ֆիզիկական անձեռնմխելիության խախտման դեպքում կդիտարկվի իրավաչափ, եթե առկա լինի իրավաչափ նպատակ, այն անհրաժեշտ լինի ժողովրդավարական հասարակությանը:

Մարդու սոմատիկ իրավունքների խախտումների մասով Մարդու իրավունքների եվլուպական դատարանը գործերը քննում է կյանքի իրավունքի (հոդված 2-րդ), խոշտանգումների արգելքի (հոդված 3-րդ), մասնավոր կյանքի իրավունքի (հոդված 8-րդ) հորվածների շրջանակում: Մասնավորապես, թուրքիայի դեմ գործերից մեկով Մարդու իրավունքների եվլուպական դատարանը նշել էր, որ բժշկական միջամտությունը տեղի էր ունեցել, քանզի անձը կուլ էր տվել մեծ քանակությամբ թմրամիջոց, և, եթե ժամանակին բժշկական միջամտություն չկատարվեր, ապա անձը ինտոքսիկացիայի, թունավորման կենթարկվեր: Այստեղ առկա է իրավաչափ նպատակ, քանզի պետության միջամտությունը՝ մարդու սոմատիկ իրավունքի իրացման շրջանակում, փրկել է անձի կյանքը, որը վտանգի մեջ էր, հետևաբար առկա չէ ՄԻԵԿ 8-րդ հորվածի խախտում:

Անփոփելով վերը նշվածը՝ կարող ենք արձանագրել, որ մարդու սոմատիկ իրավունքների իրաց-

ման շրջանակում պետության միջամտությունն արդարացված է, եթե այդ միջամտությունը կատարվում է մեկ այլ արժեք պաշտպանելու համար, այդ պաշտպանվող արժեքն ավելին է, քան այն շահը, որ անտեսվում է: Օրինակ՝ եթե անձը ենթարկվում է հարկադիր բուժզննման, հարց է առաջանում, թե աղյո՞ք պետության միջամտությունն արդարացված է: Այստեղ գործ ունենք 2 տարբեր շահերի, մեկը մասնավոր բուժզննման ենթարկվել չցանկացող սուբյեկտի ֆիզիկական անձեռնմխելիությանը, իր մարմինը ինքնուրույն, իր ցանկությամբ դեկավարելու հայեցողությանը, իսկ մյուսը՝ հանրային, հասարակական պետության ներգրածությունը իրավախախտումը բացահայտելու համար:

Հանրային և մասնավոր շահերը բախվում են, քանզի մասնավորը չի ցանկանում բուժզննման ենթարկվի, իսկ հանրայինը պարտադրությունը բացահայտել: Այսօր պետությունների պրակտիկան այնպիսին է, որ նախապատվությունը տրվում է հասարակական շահին՝ անտեսելով մասնավոր շահը, քանզի հասարակական շահով պաշտպանվող բարիքը բարձր է զնահատվում, որի համար գիշվում է մասնավոր շահով պաշտպանվող բարիքը:

Ըննարկենք հետևյալ օրինակը, եթե անձը պետական սահմանն անցնելիս հոգեմետ նյութեր է կուլ տալիս, որպեսզի չը ըրոնվի իրավապահ մարմինների կողմից: Իրավապահ մարմիններին տվյալ անձը ոչինչ չի ասում, միևնույն ժամանակ, իրավապահ մարմինների մոտ առկա է ողջամիտ կասկած այն մասին, որ անձը իր մարմնում հոգեմետ նյութ է թաքցնում: Իրավապահ մարմինները այդ ամենը կարող են բացահայտել միայն այն դեպքում, եթե անձը այդ մասին իրենց հայտնի, կամ անձը բուժզննում անցնի: Եթե անձը հրաժարվում է բուժզննում անցնել, իրավապահ մարմինների արհեստական փախում առաջացնելու միջավայր են ստեղծում՝ բռնի կերպով անձին բերանի մեջ նյութ լցնելով, որից հետո փախման միջոցով պարզվում է, որ իրավապահ մարմինների կասկածն իրական էր, այսինքն՝ բացահայտվում է ոչ իրավաչափ արարքը:

Հարց է առաջանում, թե վերը նշված դեպքում արդյոք պետությունն իրավաչափությունը էր խախտել անձի ֆիզիկական անձեռնմխելիությունը, միջամտեր իր մարմինն ինքնուրույն վերահսկելու, կառավարելու գործնարարությունը: Սույն իրավիճակում խախտվել է անձի ֆիզիկական անձեռնմխելիությունը, քանզի առանց անձի համաձայնության վերջինիս հանդեպ ֆիզիկական ուժը է կիրառվել, մասնավորապես, բռնել են ուոքերը և ձեռքերը, որպեսզի բերանի մեջ փախում առաջանալ նյութ լցնեն: Իհարկե, այստեղ չենք կարող խոսել խոշտանգման մասին, քանզի բռնության կիրառումը չի հասել ինտենսի-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

վության այն աստիճանի, որ որակվեր որպես այդ-պիսին:

Խախտվել է մարդու սոմատիկ իրավունքը, ֆիզիկական անձեռնիստելիությունը, այն է՝ արհեստական փախում են առաջացրել՝ խախտելով իրավունքի սուբյեկտի մարմնի, օրգանիզմի ֆունկցիոնալությունը՝ առաջացնելով մարմնական, կենսարանական պրոցես՝ չպայմանավորված իրավունքի սուբյեկտի կամքով:

Մարդու սոմատիկ իրավունքների իրացման դեպքում պետության միջամտությունը պետք է հասցվի նվազագույնի: Այն չպետք է կամայական բնույթ կրի: Յուրաքանչյուր դեպքում, երբ պետությունը միջամտում է մարդու սոմատիկ իրավունքների իրացմանը, խախտում է մարդու ֆիզիկական անձեռնիստելիության իրավունքը, պետք է ունենա օրյեկտիվ և ողջամիտ նպատակ՝ հանուն որի, պետությունն իրականացնում է այդ միջամտությունը: Այդ միջամտությունը չի կարող պայմանավորված լինել նպատակահարմարությամբ, այն պետք է առավելագույն արժեքի փրկման, պաշտպանության դեր ունենա, այն պետք է անհրաժեշտ և իրավաչափ լինի:

Ամփոփելով վերը նշվածը՝ կարող ենք արձանագրել, որ մարդու ազատ է իրացնելու իր սոմատիկ

իրավունքը, բանի որ մարդու ֆիզիկական անձեռնմխելությունը հիմնարար արժեք է, մարդու ինքնավար է և ինքն է որոշում՝ ինչպես կառավարել իր մարմինը: Ազատությունը, որի իրավունքի սուբյեկտը դրսուրում է իր կոնկրետ սուբյեկտիվ սոմատիկ իրավունքն իրացնելիս, բացարձակ չէ. այս կարող է պետության կողմից սահմանափակվել: Այսինքն՝ պետությունը կարող է միջամտել մարդու սոմատիկ իրավունքի իրացման դեպքում՝ պայմանված, որ այդ միջամտությունը կամայական բնույթ չկրի, այն նպատակահարմարությամբ պայմանավորված չլինի: Պետության միջամտությունը պետք է լինի իրավաչափ, նպատակային, ըլիք «քարձրագույն արժեք» պաշտպանելու սկզբունքից, այսինքն՝ բացարձակ դեպքերում, ուստի ամեն պարագայում այն հնարավոր կյանքի ստուգել համաշափության կանոնի միջոցով: Պետության միջամտությունը և մարդու ազատության սահմանափակումը համատեղվում են, բանզի երկուսի նպատակն էլ ազատության չափի կամ իրավունքի իրացման սահմանափակմամբ առավել կարևոր արժեք պաշտպանելն է:

¹ Խոսելով մարդու սոմատիկ իրավունքների մասին՝ նշենք, որ այն առաջացել է «սոմա (soma)» բառից, որը լատիներենից բարգմանարար նշանակում է մարմին: Սոմատիկ բառն օգտագործվում է թշկության, կենսարանության, նյարդաբանության, իրավագիտության, ընկերաբանության և այլ ոլորտներում:

² Տե՛ս, Մալսինա Մ.Ն. Статус органов, тканей, тела человека как объектов права собственности и права на физическую неприкосновенность, Законодательство, 2003, N 11, С. 14.

³ Տե՛ս, Մալսինա Մ.Н. Личные неимущественные права граждан: понятие, осуществление, защита, 2-е изд., М., 2001, С. 89.

⁴ Տե՛ս, The Consumer Society: Myths and Structures, [by] Jean Baudrillard (Sage, London, England, 1998), pp. 133-145.

⁵ Տե՛ս, Human rights and disability: Equal rights for all, paper, 2008, page 11.

⁶ Երբեմն անվանում են բարոյական անձեռնիստելիություն:

⁷ Իրավունքի իրացումը իրավական նորմերի արտացոլումն է հասարակական հարաբերությունների սուբյեկտների իրավաչափ վարքագում, ընդ որում՝ իրավունքի իրացման ձևերն են՝ իրավունքի պահպանումը, իրավունքի կատարումը, իրավունքի օգտագործումը և իրավունքի կիրառումը:

⁸ Մարմնի ձևափոխման այս մոդելը չի վերաբերում այն իրավիճակներին, երբ մարդու մարմինը ձևափոխվում է մարդու կամքից անկախ, օրինակ՝ ինսուլտի հետևանքով՝ մարմնի մի հատվածի թեքում, ավտովթարի հետևանքով՝ ողնաշարի կոտրվածքի ստացում և այլն:

⁹ Մարդու հիմնական իրավունքների համատեքստում իրավունքի կրողը կամ իրավունքի սուբյեկտը ֆիզիկական և իրավաբանական անձն է:

¹⁰ Իրավաբանական գրականության մեջ երբեմն իրավունքի իրացումն անվանում են իրավունքի կենսագործում:

¹¹ Տե՛ս, Ա. Ղամբարյան, Գ. Մուրադյան, Պետության և իրավունքի տեսություն, ուսումնական ձեռնարկ, 2016թ., էջ 179:

¹² Տե՛ս, Ա. Ղամբարյան, Գ. Մուրադյան, Պետության և իրավունքի տեսություն, ուսումնական ձեռնարկ, 2016թ., էջ 192:

¹³ Տե՛ս, Johnson v. Zerbst, 304 U.S. 458, 464 (1938).

¹⁴ Տե՛ս, Wayne R. Lafave & Jerold H. Israel, Criminal procedure § 11.3(c), at 546 n.4 (2d ed. 1992).

¹⁵ Տե՛ս, Ralph Ruebner, Eugene Goryunov Giles v. California: Sixth Amendment Confrontation Right, Forfeiture by Wrongdoing, and a Misguided Departure from the Common Law and the Constitution, 40 U. Tol. L. Rev. 577 (2009), <http://repository.jmls.edu/facpubs> (01.07.2017).

Артак Геворгян

Соискатель кафедры теории и истории государства и права института права и политики Российско-Армянского (Славянского) университета

РЕЗЮМЕ

*Проблемы физической неприкосновенности (иммунитета)
человека в свете соматических прав человека*

В данной научной статье, при свете соматических прав человека, были изучены следующие вопросы: физическая неприкосновенность человека, автономия человека, реализация телесных прав человека. А также, были обсуждены вопросы, касающиеся отказа от конкретных соматических прав, ограничения соматических прав, правила пропорциональности, применение объективных ограничений, а также роль государства при вмешательстве исполнения этих прав. В данной научной статье были также изучены вопросы о разнице между подходами в области прав и свобод, отказ от права и потери права, расхождения между публичными и частными интересами, подчеркивая важность физической неприкосновенности человека. В статье рассматриваются некоторые материально-правовые и процессуально-правовые вопросы в пределах физической неприкосновенности человека, вмешательства в частную жизнь человека.

Ключевые слова: физическая неприкосновенность человека, автономия человека, отказ от субъективного права, частная жизнь.

Artak Gevorgyan

Post-graduate researcher Chair of Theory and History
of State and Law Russian-Armenian (Slavonic) University

SUMMARY

The issues of physical integrity of person under the light of somatic rights

In the given research paper, under the light of somatic rights of person, the issues of physical integrity of person, autonomy of person, realization of body rights have been studied. Have been subject to discussion issues such as: release of concrete subjective right of person, elimination of somatic right, objective limitations, as well the role of the state in the process of intervention of the realization of that right. Has been subject to study issues such as: differences of loss of rights and release of rights, approaches to the understandings right and freedom, contradictions of the public and private interests, emphasizing the importance of physical integrity of person. In the given research paper, in the scope of intervention to physical integrity of person, private life of person, have been subject to discussion some material and procedural issues.

Keywords. Physical integrity of person, autonomy of person, release of subjective right, private life.

ԴԱՎԻԹ ՀԱԿՈԲՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի և իրավունքի ինստիտուտի ասպիրանտ

ՆՈՐՍԱՏԻՎ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԱԿՏԵՐԻ ՀԻԵՐԱՐԽԱՅՑԻ ԿԱՌՈՒՑՄԱՆ ԶԱՓՈՐՈՇԿՆԵՐԻ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ

Սույն հոդվածում հեղինակը դիտարկում է նորմատիվ իրավական ակտերի հիերարխիկ կառուցվածքի չափորոշիչների խնդիրը:

Հոդվածում հեղինակը սահմանազատել է իրավունքում կազմակերպչական հիերարխիայի խնդիր երկու ասպեկտներ. առաջին՝ իրավունքի ձևերի մակարդակի նկատմամբ իրավունքի էության բովանդակային մակարդակի առաջնության հիմքում ինչ չափորոշիչ է տեղակայված, երկրորդ՝ ինչպիսիք են հիերարխիայի չափորոշիչները նշված մակարդակներից յուրաքանչյուրի շրջանակներում, իրավունքի կառուցվածքում հիերարխիկ կապերի բնույթի, ընդհանուր և առանձնահատուկի բացահայտում։ Այսպիսիք են՝ իրավաբանական ուժը (իրավագորությունը), ակտն ընդունող մարմնի սահմանադրական (օրենսդրական) մակարդակը, հասարակական հարաբերությունների իրավական կարգավիրճան աստիճանը։

Հիմնարարեր-իրավունք, նորմատիվ իրավական ակտ, հիերարխիա, իրավաբանական ուժ, իրավագորություն։

Քանի որ իրավունքը կարող է դիտարկվել որպես հիերարխիկ աստիճանակարգված համակարգ, անհրաժեշտարար հարց է ծառանում, ի՞նչ չափանիշի հիման վրա է իրականացվում տարբեր մակարդակների աստիճանավորում՝ բարձրերի և ցածրերի։ Այս առումով, նշենք, որ ՀՀ Սահմանադրությունը որոշ չափով լուծել է այս խնդիրը (տես, հոդված 5-րդ):

Ըստ մեր տեսանկյունի, իրավունքում նկարագրության մակարդակների հիերարխիայում այս կամ այն օրյեկտի տեղի սահմանման չափորոշիչ հանդիսանում է դիտարկվող օրյեկտների ընդհանուրության չափանիշը, որը պետք է գնահատվի կիրառական իրավունքի կոնկրետ մակարդակի նկատմամբ։

Օրինակ, երբ խոսում ենք իրավունքի համակարգի նկարագրության մակարդակների հիերարխիայի վերաբերյալ, ապա հետազոտվող օրյեկտների ընդհանուրության չափանիշի որակով հանդես է գալիս իրավական ռեժիմը, որը գործում է սոցիալական իրականության այս կամ այն մակարդակում, որպես իրավաբանական միջոցների որոշակի համակցությունում արտահայտված և ցանկալի սոցիալական վիճակ, իրավունքի սույնեկտների շահերի բավարարման համար բարենպաստության կոնկրետ աստիճան ստեղծող իրավական կարգավորման «հատուկ կարգ»։

Կարծում եմ, իրավունքում ընդունվող որոշման բարդության մակարդակների սահմանման համար չափորոշիչ հանդիսանում է իրավաչափ վարքագծի հակաիրավականից սահմանազատման համար այս կամ այն մակարդակի իրավաբանական միջոցների անհրաժեշտությունը և բավարարությունը։

Այսպես, եթե պրակտիկայում իրավաչափության և անհրավության սահմանման համար չի ծա-

գում բացի անմիջական իրավական տեքստերից (նորմատիվ ակտեր, նախադեպեր, սովորույթներ և այլն) իրավական գաղափարախոսություններում, արժեքներում, իրավունքի սկզբունքներում արտահայտված մետատեքստերին դիմելու անհրաժեշտություն, կարելի է ասել, որ իրավունքի ձևի մակարդակը բավարար է կոնկրետ որոշման ընդունման համար։ Եթե ծագում են բարդ գործեր և որոշակի մակարդակում իրավաբանական միջոցները բավարար չեն որոշման ընդունման համար, ապա դիմում են առավել բարձր մակարդակի։ Օրինակ, եթե իրավունքի իրականացման գործընթացում ծագում է նորմատիվ իրավական ակտի մեկնաբանության անհրաժեշտություն, որպես կանոն, տվյալ գործընթացի վերաբերյալ անհրաժեշտ է պարզաբանել օրենսդրի իրական կամքը, այսինքն՝ ընդունվող որոշման բարդությունը, ըստ էության, փոխանցվում է իրավունքի ձևի մակարդակ (իրավունքը իրականացնող սույնեկտը իրեն պատկերացնում է օրենսդրի տեղում)։ Եվ հետո, եթե իրավունքի ձևին դիմելու միջոցով բանական ուղիով հնարավոր չէ պարզաբանել օրենսդրի կամքը, ապա իրավունքը իրականացնող սույնեկտը որոշակի որոշման ընդունման համար դիմում է իրավունքի սկզբունքներին, իրավական գաղափարախոսությանը, արժեքներին և այլ իրավական գաղափարախոսությանը (իրավունքի մեջ էության-բովանդակական մակարդակ)։

Իրավունքում կազմակերպչական հիերարխիայի նկատմամբ անհրաժեշտ է սահմանազատել խնդիրի երկու ասպեկտներ. առաջինը՝ իրավունքի ձևերի մակարդակի նկատմամբ իրավունքի էության-բովանդակային մակարդակի առաջնության հիմքում ինչ չափորոշիչ է տեղակայված, երկրորդը՝ ինչպիսիք են հիերարխիայի չափորոշիչները նշված մակարդակներից յուրաքանչյուրի շրջանակ-

ներում, իրավունքի կառուցվածքում հիերարխիկ կապերի բնույթի արտահայտում, ընդհանուրի և առանձնահատուկի բացահայտում:

Այժմ դիտարկենք իրավունքի տարրեր մակարդակներում հիերարխիայի չափորոշիչները: Անհրաժեշտ է նշել, որ իրավունքում հիերարխիայի հարցերի հետազոտություններում, այս խնդիրը առավելագույնս մշակված է կիրառական իրավունքի աղբյուրի համակարգի նկատմամբ:

Խորհրդային և հետխորհրդային շրջանում հիերարխիկ համակարգում իրավունքի աղբյուրի որոշիչ տեղը նկարագրող չափորոշիչ՝ կոնվենցիալ հասկացության որակով կիրառվում է «իրավաբանական ուժը»:

Սակայն, անհրաժեշտ է ուշադրություն դարձնել նրան, որ գրականության մեջ «իրավաբանական ուժը» կարող է կիրառվել ինչպես «իրավաբանական էներգիայի» կրիչի տիրապետողի, այնպես նաև տվյալ իրավաբանական ուժի քանակության բնութագրության համար:

Այսպես, Վ. Ա. Տոլստիկը ընդգծում է երկակի իմաստը, որը ներդրվում է «իրավաբանական ուժ» հասկացության մեջ: Իրավագիտության մեջ իրավական ուժը ընկալվում է երկու իմաստներով: Մի կողմից, որպես իրական գործելու, փաստացի իրավաբանական հետևանքներ ծնելու իրավական ակտերի հատկություն: Այս դեպքում, խոսում են իրավաբանական ակտի կամ դրա հատվածի ուժ ստանալու, աղբեցության կասեցման վերաբերյալ: Մյուս կողմից, որպես համեմատական հատկություն, որը արտահայտում է տվյալ նորմատիվ ակտի ենթաստության աստիճանը վեր կանգնած մարմինների ակտերին, որը նշանակում է նաև օրենսդրության հիերարխիկ կառուցվածքում դրա տեղը³: Ակտի ուժով օժտվածությունը՝ ըստ իրավաբարկող ակտի հետ կապված՝ հաստատված կարգով իրավաստեղծման իրավասու սուբյեկտի արտահայտված կամքի պահպանումն է: Ի տարբերություն ուժով օժտվածությունից՝ ակտի աղբեցությունը, ակտի հասցեատերերի վարքագիծն է՝ դրանում հաստատված նորմերին համապատասխանությամբ: Նման կերպ դատում է նաև Ա. Բ. Պոլյակովը. «Իրավունքի և իրավական նորմերի աղբեցությունը տարբերվում է նորմատիվ-իրավական ակտերի աղբեցությունից: Վերջին դեպքում աղբեցության տակ առավել հաճախ հասկանում են ոչ թե սուբյեկտների իրավունքների և պարտականությունների իրավական ակտի սահմանման փաստացի ունակությունը, այլ դրա մոտ այսպես կոչված իրավաբանական ուժի առկայությունը: Ակտի իրավաբանական ուժը նշում է դրա պետական կամային ընդունումը և այլ իրավական ակտերի հիերարխիայում կարելոր տեղը: Օրենսդրական ակտը կարող է ունենալ իրավաբանական ուժ, սակայն չգործել, այսինքն մնալ «մահացած», «քորի կտոր»:

Սակայն նաև պետականորեն ընդունված ակտի աղբեցությունը հնարավոր չէ առանց նրա իրավաբանական ուժ ձեռք բերելու»:

Իրավունքի ձևի մակարդակում իրավաբանական ուժը երկրորդ նշանակությամբ ավանդաբար ընկալվում է որպես հիերարխիայում տարրեր մակարդակների առանձնացման չափորոշիչ: Դրա հիմնան վրա իրավահարաբերությունների սուրյեկտները սահմանում են իրավունքի աղբյուրներից ունաց ենթակայությունը մյուսներին և ընտրուայն (նրանք), որով (որոնցով) կրեկավարվեն իրենց գործունեության մեջ:

Վերը կատարված վերլուծությունը հնարավորություն է տայիս առանձնացնել իրավունքի աղբյուրների իրավաբանական ուժի մի քանի հատկությունները:

1. Իրավաբանական ուժը հանդիսանում է ընդհանուր պարտադիրին հավակնող այլ սոցիալական կարգավորիչների շարքում իրավական-նորմատիվ միջոցների ճանաչման չափորոշիչ: Հետևաբար, կարելի է ենթադրել, որ իրավաբանական ուժը կոնկրետ նորմատիվ իրավական ակտի իրավագորության չափորոշիչն է, որը որոշվում է.

ա) ակտն ընդունող մարմնին սահմանադրական կամ օրենսդրական ձևով ամրագրված իրավասությամբ,

բ) ընդունվող ակտի սոցիալական նշանակությամբ,

գ) հասարակական հարաբերությունների ձևով ու բովանդակությամբ:

2. Իրավաբանական ուժը հանդիսանում է համեմատվող հատկություն, ինչը հնարավորություն է ընձեռում հաստատել իրավունքի աղբյուրի և իրավունքի այս կամ այն աղբյուրում ամփոփված առանձին նորմատիվ-կարգավորիչ միջոցի տեղը իրավունքի ուղղահայաց հատման մեջ: Այս առումով, ֆրանսիացի իրավաբան Ժ. Լ. Բերժելը նշում է, որ. «իրավաբանական ուժը հանդիսանում է երկու նորմերի միջև հիերարխիկ հարաբերությունների սահմանան համար չափորոշիչ»:

Մեր կարծիքով, իրավաբանական ուժը բնութագրում է օրենսդրական համակարգը ստախատիկայի տեսանկյունից, այսինքն՝ սահմանում է հասարակական հարաբերությունների անմիջական կարգավորման գործընթացում (դիմամիլիայում) ծագող տարրեր կարգադրագրերի միմյանցից կախվածությամ և հարաբերակցության սկզբունքները: Ընդ որում, իրավաբանական ուժի հիմնան վրա կառուցված հիերարխիկ կապերը ձևավորում են օրենսդրության ուղղահայաց կառուցվածքը՝ սահմանելով նորմատիվ կարգադրագրերի հաջորդականությունը և սուբորդինար բաշխման մեջ հաստատությունը: Այս համատեքստով Վ. Ա. Սիրիխը գրում է իրավաբանական ակտի դասակարգման չափությունը, իրավաբանական ակտի դասակարգման չափությունը:

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

բոշի վերաբերյալ,⁶ իսկ Ս. Ս. Ալեքսեևը նշում է, որ «Իրավաբանական ուժը հանդիսանում է գիշավոր հատկանիշ, որը սահմանում է հիերարխիկ կառուցվածքում այս կամ այն ակտի տեղը»: Ընդհանրապես պետք է ընդգծել, որ «իրավունքի աղբյուրների համակարգում իրավաբանական ուժի տարրեր աստիճանները հանդիսանում են այդ համակարգի ուղղահայաց կառուցվածքում հաստատուն ամրագրման արտահայտումներից մեկը»: Դիտարկելով իրավունքի աղբյուրների հիերարխիան՝ որպես ուղղահայաց կառուցված սանդղակ, կարելի է նշել, որ իրավական ուժը իրենից ներկայացնում է մեկ նորմային-իրավական ակտի մյուսի վրա ազդեցության աստիճան, ինչից էլ կախված է սանդղակում տվյալ նորմատիվ ակտի աստիճանակարգը:

3. Իրավաբանական ուժը բնուրագրում է իրավունքի ձևի մակարդակում իշխանության և ստորադատության հարաբերությունները:

Տվյալ համատեքստում իրավաբանական ուժը հանդես է գալիս որպես հատկություն, որը արտահայտում է պետական մարմինների ակտերի տվյալ տեսակի հարաբերակցությունը ակտերի այլ տեսակների հետ, իրավական ակտերի համակարգում դրա տեղը: Այս առումով իրավաբանական ուժը հանդիսանում է միայն հատկություն (հատկանիշ), որը բնուրագրում է նորմատիվ իրավական ակտերի այս կամ այն ազդեցությունը իրենց կողմից հաստատված կամ այլ նորմերի, կամ այլ դրույթների վրա: Ընդ որում, ցածր աստիճանի իրավաբանական ուժի ակտը չափոր է հակասի առավել բարձր իրավաբանական ուժի ակտերին, չի կարող փոփոխել կամ չեղյալականացնել վերջիններիս:

Համանման կարծիք ունի նաև Ս. Յու. Օսիպովը, երբ նշում է, որ. «Իրավաբանական ուժը՝ մեկ իրավական ակտի մյուսի վրա ազդեցության սահմաններն են, որի դեպքում մեկ նորման կամ համապատասխան իրավական ակտը սահմանում են մյուս իրավական ակտերի (նորմերի) գործառնությունը, բովանդակությունը և ձևը»: Իսկ Ս. Վ. Պոլենինան և Ն. Վ. Միլչենկոն նշում են, որ. «Նորմատիվ ակտի իրավաբանական ուժը՝ վերջինիս գիշավոր հատկանիշն է, համեմատական հատկությունը, որը արտահայտում է մեկ նորմատիվ ակտի ենթակայության աստիճանը վերին մարմինների ակտերին, իսկ նշանակում է՝ դրա տեղը օրենսդրության հիերարխիկ կառուցվածքում»:

4. Իրավաբանական ուժը հանդիսանում է իրավունքի այս կամ այն աղբյուրը ստեղծած մարմնի կամ սոցիալական խմբի հասարակությունում հանրային իշխանության կազմակերպման համակարգում գրված աստիճաններից մեկը: Յա. Ս. Մագաղինները գրում է իրավաբանական ուժի վերաբերյալ որպես իշխանական կամքի ուժ, վերջիններս տեղաբաշխվում են «մեկ իշխանությունների

մյուսներին աստիճանի ձևով ավագության և ստորադատության համակարգում, որով բարձրանալով, մենք գտնում ենք անող հեղինակության և ուժի հշիսական մարմիններ, մինչև կիասնենք ինքնիշխան, այսինքն այնպիսին, որը բարձր է մյուսներից, սակայն, որից բարձր չկա»: Մեր կարծիքով, իրավաբանական ուժը արտահայտում է տվյալ նորմատիվական ակտից վեր կանգնած մարմիններին այլ ակտերի ստորադատության աստիճանը, սահմանադրության, այլ օրենքների գերակայության սկզբունքի իրավականացումը:

5. Իրավաբանական ուժը ծառայում է այս կամ այն նորմատիվ կարգավորիչ միջոցի առաջնության չափորոշիչ հիերարխիկ բախման դեպքում: Այսպես, Գ. Ա. Գաջիկը նշում է. «Իրավական ակտի իրավաբանական ուժը արտահայտում է մեկ ակտի հարաբերակցությունը մյուսների հետ և սահմանում տեղը, որը զրակեցնում է իրավական ակտերի համակարգում..., սահմանում է ակտերի միջև առաջնությունը և ակտերի հաջորդականությունը, որոնք կգործեն իրենց միջև հակասությունների ծագման ուժով»:

Իրավաբանական գրականության մեջ ընդունված է սահմանագատել իրավաբանական ուժը և իրավունքի աղբյուրի պարտադիրությունը: Այսպես, իրավաբանական ուժը կարող է հանդիսանալ ավելին կամ պակաս, դա իրավական ակտի կարգավորիչ հատկությունն է, որը արտահայտվում է այլ ակտերի հետ հարաբերակցության մեջ: Պարտադիրությունը աստիճաններ չունի և իրենից ներկայացնում է ցանկացած օրինական ակտի բացարձակ հատկություն: Հնարավոր չէ պատկերացնել պարտադիրության աստիճանը, առանց այն հաշվի առնելու: Պետությունը միանման պահանջում է ցանկացած իրավական ակտի պահպանություն՝ անկախ դրա իրավաբանական ուժի աստիճանից: Հետևաբար, մեր կարծիքով, իրավաբանական ուժն իր բովանդակությամբ ընդգրկում է իրավունքի ձևի մակարդակում հիերարխիկության արտահայտման բոլոր էական կողմերը: Քանի որ, իրավաբանական ուժի և իրավական ակտերի էռությունը կայանում է «այնպիսի դիսկուրսին հարկադրության մեջ, որտեղ դատողությունը ձեռք է բերում իմպերատիվ բնույթ ի շնորհիվ գործընթացի պահպանության, որում տեղի է ունենում ատյանի որպես հեղինակային դատողության բարձրագույն իմստիտուցիոնալ ձևի կայացումը»:

Իրականացված հետազոտությունը հնարավորություն է տալիս սահմանել իրավաբանական ուժը որպես իրավունքի ձևի մակարդակում կազմակերպչական հիերարխիկայի կառուցման չափորոշիչ, որն արտահայտում է իրավունքի արտաքին և ներքին ձևի որոշակի տարրերի իրավաբանական հներգիայի բանակական չափը:

- ¹ St'u, Матузов Н. И., Малько А. В. Правовые режимы: Вопросы теории и практики // Правоведение 1996. 1. С. 17.
- ² St'u, Тихомиров Ю. А., Комеревская И. В. Правовые акты. Учебно-практическое и справочное пособие. М., 1999. С. 19.
- ³ St'u, Толстик В. А. Иерархия источников российского права. Дис. ... д-ра юрид. наук. Нижний Новгород, 2002, С. 144-145.
- ⁴ St'u, Поляков А. В. Общая теория права. СПб. СПбГУ, 2004. С. 624-625.
- ⁵ St'u, Бержель Ж. Л. Общая теория права. М.: Nota Bene. 2000. С. 161.
- ⁶ St'u, Сырых В. М. Логические основания общей теории права. С. 59.
- ⁷ St'u, Алексеев С. С. Общая теория права: Курс в 2 т. Т. 2. С. 218.
- ⁸ St'u, Осипов М. Ю. Системы в праве и правовые процессы. М., 2015, С. 6-7.
- ⁹ St'u, Поленина С. В., Сильченко Н. В. Научные советы топологии нормативно-правовых актов в СССР. М.: Наука, 1987, С. 27.
- ¹⁰ St'u, Магазинер Я. М. Общая теория права на основе советского законодательства. Гл. 3. Источники права // Правоведение. 1998. N2. С. 67.
- ¹¹ St'u, Гаджиев Г. А. Онтология права. М., 2013, С. 26-27.

Давид Акопян

Соискатель института философии, социологии и права
Национальной академии наук Республики Армения

РЕЗЮМЕ

Проблема критериев построения иерархии нормативно-правовых актов

В настоящей статье автором рассматривается проблема критериев, лежащих в основе иерархической структуры нормативно-правовых актов.

В статье автор разделил два аспекта проблемы организационной иерархии в сфере права. Во-первых, какой критерий лежит в основе приоритета содержательного уровня сущности права над уровнем форм права. Во-вторых, каковы критерии, лежащие в основе иерархии, в рамках каждого из указанных уровней (выявление характера иерархических связей, общего и специфичного в структуре права). Таковыми являются юридическая сила, конституционный (законодательный) уровень органа, принявшего акт, степень правового регулирования общественных отношений.

Ключевые слова: право, нормативно-правовой акт, иерархия, юридическая сила, правомочие.

David Hakobyan

Post-graduate student in Law at the Institute of Philosophy,
Sociology and law of the National Academy of Sciences R A

SUMMARY

Problem of Criteria of Construction of Hierarchy of Normative-Legal Acts

In the present article the author considers the issue of criteria of the hierarchic structure of normative-legal acts.

In the article the author distinguished between two aspects of the problem of the organizational hierarchy in the sphere of law. First, what criterion underlies the priority of the substantial level of the essence of the law above the level of forms of law. Secondly, what are the criteria underlying the hierarchy within the framework of each of the mentioned levels (the identification of the nature of hierarchical relations, general and specific in the structure of law). These are the legal force, the constitutional (legislative) level of the body, which adopted the act, the degree of legal regulation in public relations.

Keywords: law, normative-legal act, hierarchy, legal force, authority.

ՀԱՍՄԻԿ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

ՀՀ պետական կառավարման ակադեմիայի հայցորդ

**ՀՀ-ՈՒՄԴԱՏԱՐԱՆՆԵՐԻ ԱՆԿԱԽՈՒԹՅԱՆ
ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԵՐԱԾԽԻՔՆԵՐԸ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ
ՉԱՓԱՆԻՇՆԵՐԻ ԼՈՒՅՄԻ ՆԵՐԸ**

Սույն հոդվածը նվիրված է Հայաստանի Հանրապետությունում դատարանների անկախության ու ինքնուրույնության հարցի ուսումնասիրությանը: Ուսումնասիրությունը կատարվել է՝ իհմք ընդունելով 2015 թվականին երկրում տեղի ունեցած Սահմանադրական փոփոխություններն ու դատարանների անկախության ապահովմանը միտված քայլերը: Հոդվածի մեջ առանձնակի շեշտադրվում են դատարանների անկախության վերաբերյալ առկա միջազգային չափանիշներն ու մոտեցումները՝ Հայաստանի Հանրապետությունում դատարանների անկախության ապահովման իհմքերի հետ համեմետական վերլուծության մեջ: Հոդվածում ուսումնասիրության առարկա հանդիսացող խնդիրը դիտարկվում է ինչպես տեսականորեն, այնպես էլ գործնականում: Որպես արդյունք, հոդվածը երևան է հանում երկրում հարցի վերաբերյալ ինչպես առկա ոփակերը, այնպես էլ դրական զարգացումները:

Հիմնարարեր՝ Դատական իշխանություն, անկախության երաշխիքներ, օրենսդրություն, ՀՀ Սահմանադրություն, միջազգային չափանիշներ, տեսական երաշխիքներ, գործնական կիրառելիություն:

Դատական իշխանության անկախությունը յուրաքանչյուր իրավական պետության հիմնարարերից և ժողովրդավարական հասարակություն հաստատելու կարևոր նախապայմաններից է: Ինչով պայմանավորված՝ դատարանների անկախության հարցի ուսումնասիրությունը գրավում է ոլորտի մասնագետների և արդարադատության հետ առնչվող յուրաքանչյուր անձի հետաքրքրությունը:

Ժամանակակից սահմանադրական համակարգերում դատական իշխանության անկախության սկզբունքը հենվում է իշխանությունների բաժանման տեսության վրա, համաձայն որի՝ օրենսդիր, գործադիր և դատական իշխանությունները կազմում են կառավարման համակարգի երեք առանձին ճյուղերը, որոնք փոխադարձ զափիչների և հակաշիռների համակարգ ստեղծելով, միտված են կանխել իշխանության չարաշահումները:

Որպես արդյունք՝ օրենսդիր և գործադիր իշխանություններից դատական իշխանության անկախությունը երաշխավորում է տվյալ միջազգայրում իրավունքի գերակայության հիմնադրումն ու ամրապնդումը, ինչպես նաև՝ անհատի և նրա իրավունքների պաշտպանությունը:

Իգոր չէ, որ մարդու իրավունքների պաշտպանության միջազգային, տարածաշրջանային և ըստ այլմ նաև ներքետական իրավական բոլոր կարգավորումները նախատեսում են անձի՝ անկախ ու անաշառ դատարանի կողմից արդարացի դատարնության իրավունքը, ինչի ապահովման երաշխիքը հանդիսանում են տվյալ երկրում տեսականորեն և պրակտիկայում անկախ գործող դատարանները:

Ուսումնասիրվող հարցին առնչվող առաջին և հիմնական իրավական փաստաթղթերից մեկը

թերևս կարելի է համարել 1985 թվականին Սիափորված Ազգերի Կազմակերպության կողմից ընդունված Դատական իշխանության Անկախության սկզբունքները, որոնք համարվում են միջազգայնութեն ընդունված և հիմնարար ու ելակետային դեր ունեցող կանոններ՝ ՍԱԿ-ի անդամ երկների օրենսդրությունների և հետագայում ընդունված մնացած իրավական փաստաթղթերի համար:

Դատարանների անկախության հարցը առանձնակի ուշադրության է արժանացել և շարունակում է արժանանալ Եվրոպայի խորհրդի շրջանակներում առկա մարդու իրավունքների պաշտպանության մեխանիզմների կողմից, որոնց համար սակայն, որպես հիմնադիր ուղեցույց փաստարուղ հանդես են եկել վերը նշված սկզբունքները:

Այսպես, Մարդու իրավունքների Եվրոպական Դատարանը սահմանել է, որ «Որպեսզի մարմինը, մասնավորապես՝ դատարանը, անկախ համարվի, անհրաժեշտ է ստուգել, թե ինչ եղանակով և ընթացակարգով են դատավորները նշանակվում, պաշտոնավարման ինչ ժամկետներ են նախատեսված, ինչպիսի երաշխիքներ կան արտաքին ճնշումներից պաշտպանելու համար և արդյո՞ք այդ մարմինը անկախ է հանդես գալիս, թե ոչ»: Ավելին, դատարանի և դատավորների անկախությունը պահանջում է, որ դատավորները չունենան կանխակալ մոտեցում կամ կարծիք վեճի կողմերից որևէ մեկի նկատմամբ՝ անձնական կամ նախկինում ունեցած կապերի պատճառով:

Հարցի կապակցությամբ առանձնակի ուշադրություն են գրավում ժողովրդավարություն իրավունքի միջոցով Եվրոպական հանձնաժողովի մոտեցումները (այսուհետ՝ Վեճետիկյան հանձնաժողով):

Այսպես, Վենետիկյան հանձնաժողովը բազմից՝ ինչպես առանձին երկրների վերաբերյալ, այնպես էլ որպես ընդհանուր ստանդարտի սահմանում, անդադարձել է դատական իշխանության անկախության հարցին:

Ըստ հանձնաժողովի, դատական իշխանության անկախությունը հանդես է գալիս օրյեկտիվ և սույնեկտիվ բաղադրիչներով: Օրյեկտիվ բաղադրիչը դատական իշխանության անքաժանելիությունը է (indispensable quality), սույնեկտիվ բաղադրիչը վերաբերում է անկախ դատավորի կողմից անձի իրավունքների և ազատությունների վերաբերյալ հարցի որոշմանը:

Վենետիկյան հանձնաժողովի կողմից հաստատված մոտեցման համաձայն՝ դատական իշխանության անկախությունը բաժանվում է երկու տեսակի՝ ինստիտուցիոնալ և անհատական: Ինստիտուցիոնալ անկախությունը վերաբերում է երկրի ներսում իշխանությունների բաժանման ու օրենսդիր և գործադիր նարմինների ճնշումներից դատարանների ազատ գործելուն: Անհատական անկախությունը վերաբերում է առանձին դատավորների կողմից ճնշումների բացակայությամբ գործերի քննության ու որոշումների կայացմանը:

Դատական իշխանության անկախությունը սահմանվում է նաև անկախության արտաքին և ներքին տեսակներով: Արտաքին և ներքին անկախության ապահովման չափանիշները, ընդհանուր առնամք, հանգում են հետևյալին:

- Դատական իշխանության հիմնական սկզբունքները պետք է ամրագրում ստանան Սահմանադրության կամ համանման ուժ ունեցող իրավական փաստարդի մեջ: Այդ սկզբունքները ընդգրկում են դատական իշխանության՝ իշխանության այլ ճյուղերից անկախության հարցը, միայն օրենքին դատավորների ենթակայության հարցը, դատավորների տարրերակումը միայն, ըստ նրանց իրականացրած գործառույթների և այլն:

- Դատավորների նշանակման և առաջիաղացման վերաբերյալ բոլոր հարցերը պետք է նախատեսվեն օրենքով և հիմնվեն օրյեկտիվ չափանիշների վրա:

- Դատավորների կարգավիճակի հետ անհամատեղելի սկզբունքները դատարանների անկախության ապահովման էական տարրերից են:

- Դատական իշխանության անկախության երաշխավորման կարևոր պայմաններից է անկախ դատական խորհրդի հիմնումը, որը դատավորների նշանակման և պաշտոնական առաջիաղացման հարցում որոշիչ դեր ունի: Այս առումով Վենետիկյան հանձնաժողովը, ընդունելով հանդերձ գոյություն ունեցող տարրեր դատաիրավական համակարգերը, միևնույն ժամանակ խորհուրդ է տալիս հիմնադրել նման խորհուրդներ, որոնց կազմը ցանկալի է լինի բազմադրութ, սակայն բաղկացած լինի

մեծամասամբ դատավորներից:

- Դատավորները, ընդհանուր առմամբ, պետք է պաշտոնավարեն մինչև թոշակի անցնելը, փորձաշրջան նախատեսելը, անկախության տեսանկյունից կարող է խնդրահարույց լինել:

- Կարգապահական վարույթներում որոշիչ դեր պետք է ունենան դատական խորհուրդները կամ կարգապահական դատարանները:

- Դատավորների համար պետք է նախատեսվի վարձատրության այնպիսի չափ, որը համահունչ է նրանց կարգավիճակին, արժանապատվության ու իրականացվող գործառույթներին:

- Դատավորներին հատկացվող բոնուսները և ոչ պաշտոնական առավելություններն ու օգուտները պետք է բացառվեն:

- Դատական իշխանության բյուջեի հատկացման հարցը պետք է լուծվի վերջինիս անկախության ապահովման մոտեցմամբ, ըստ այդմ, դատական իշխանությունը պետք է հնարավորություն ունենա իր կարծիքը հայտնել ներկայացված բյուջեի վերաբերյալ:

- Դատավորները պետք է օժտված լինեն միայն գործառնական անձեռնմխելիությամբ:

- Դատավորները չպետք է իրենց դմեն այնպիսի իրավիճակներում, որի պայմաններում վերջիններիս անկախությունը հարցականի տակ կդրվի: Նման իրավիճակների բացառման համար նախատեսվում են դատավորի պաշտոնի հետ անհամատեղելի այլ աշխատանքների կատարման արգելք:

- Դատական որոշումները դատական վերանայման ընթացակարգից բացի այլ եղանակով վերանայման չեն կարող ենթարկվել:

- Դատական իշխանության նկատմամբ արտաքին ճնշումները բացառելու համար պրակտիկայում պետք է ապահովել «սահ յած» սկզբունքը, ինչը նշանակում է, որ պետք է հակասարակշուրջություն մտցնել դատական գործընթացների պաշտպանության և հանրային կարևորության հարցերի հրապարակայնության և դրանց շուրջ ազատ քննարկումների միջև:

- Դատական իշխանության ներքին անկախությունը նշանակում է, որ յուրաքանչյուր դատավորի անհատական անկախությունը դատական գործառույթներ իրականացնելիս բացառում է դատավորների ենթակայությունը միմյանց հետ հարաբերություններում:

- Դատական գործերի բաշխումը դատավորների միջև պետք է իրականացվի օրյեկտիվ և թափանցիկ չափանիշների հիման վրա: Այդ չափանիշները պետք է սահմանված լինեն օրենքով:

Անդրադարձական ՀՀ-ում դատական իշխանության անկախության հարցին՝ նախ հարկ է վերիիշել, որ մեր երկրում դատական իշխանության բարեփոխումների առաջին ալիքը սկսվել է 1995թ. Սահ-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

մանադրության ընդունմամբ, երկրորդ ալիքի սկզբավորումը՝ 2005թ. Սահմանադրական փոփոխություններով, իսկ երրորդը՝ 2015թ. Սահմանադրական փոփոխություններով:

Չնայած իրականացված և իրականացվող բարեփոխումներին՝ առաջին փուլից մինչ օրս ՀՀ-ում շարունակում է արդիական մնալ դատական իշխանության և դատավորների անկախության հարցը, ինչը բազմիցս բարձրացվել է ինչպես ներպետական մակարդակում, այնպես էլ միջազգային կառույցների կողմից:

Հատկանշական է, որ իրականացված սահմանադրական բարեփոխումների առանցքային նպատակներից է մշտապես դիտարկվել իրավական պետության ձևավորման գործում էական դերակատարում ունեցող իրավունքի գերակայության սկզբունքի հետևողական իրացումը: Այս առումով իր ուրույն տեղն է գրավում իշխանության այլ ճյուղերի նկատմամբ հակակշռող կամ կայունացնող գործառույթ իրականացնող դատական իշխանությունը: Ըստ այդմ, 2015 թվականի Սահմանադրական բարեփոխումների արդյունքում, ի թիվս այլ փոփոխությունների, էապես փոխվել են դատավորի կարգավիճակը, դատավորների թեկնածուներին ներկայացնող պահանջները, դատավորների ընտրության և նշանակման կարգը. Հայաստանի Հանրապետության վճռարեկ դատարանի կարգավիճակը:

Այսպես, դատարանների և դատավորների անկախությունը երաշխավորելու նպատակով սահմանադրական մակարդակով ամրագրվել են Բարձրագույն դատական խորհրդի՝ որպես անկախ պետական մարմնի կազմը և Բարձրագույն դատական խորհրդի կազմավորման կարգը, վերջինիս լիազորությունները: Հստակ ամրագրում են ստացել դատավորի կարգավիճակի օրենսդրական երաշխիքները, դատավորների թեկնածուներին ներկայացվող պահանջները, նրանց ընտրության և նշանակման կարգը: Այս և այլ կարևոր հարցեր հնարավորին համապատասխանեցված են Վենետիկյան հանձնաժողովի կողմից ընդունված՝ անկախ դատական խորհրդների վերաբերյալ վերը ներկայացված սկզբունքներին:

Դատավորի կարգավիճակին նվիրված Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրության 164-րդ հոդվածում ամրագրվել է նոր իրավակարգավորում այն մասին, որ դատավորը չի կարող պատասխանատվության ենթարկվել արդարադատություն իրականացնելիս հայտնած կարծիքի կամ կայացրած դատական ակտի համար, բացառությանը՝ երբ առկա են հանցագործության կամ կարգապահական խախտման հատկանիշներ: Ինչ վերաբերում է դատավորին կարգապահական պատասխանատվության ենթարկելու հարցին, ապա այն լուծվում է Բարձրագույն դատական խորհրդի կողմից: Ընդ որում, դատավորի նկատմամբ կար-

գապահական վարույթ հարուցելու իրավունք ունեն՝

1) ընդհանուր ժողովի էթիկայի և կարգապահական հարցերի հանձնաժողովը,

2) արդարադատության նախարարը:

Մտահոգություն այս հարցում կարող է առաջանալ դատավորին պատասխանատվության ենթարկելու հարցում գործադիր իշխանության, այն է՝ արդարադատության նախարարի ներգրավումը, ինչը հնարավոր է պրակտիկայում չարաշահումների տեղիք տա և դիտվի որպես միջամտություն դատական իշխանության իրականացմանը: Ավելին, ինչպես ցույց է տալիս փորձը, դատավորների նկատմամբ կարգապահական վարույթների հարուցումը կրում է ձևական բնույթը: Սինչդեռ երկրուն կարգապահական պատասխանատվության ինստիտուտը արդյունավետ կիրառելու մեխանիզմները ինչպես տեսականում, այնպես էլ գործնականում դեռևս բացակայում են:

Անդրադառնալով պրակտիկային՝ պետք է նշել, որ ինչպես ցույց է տվել դատավորների աշխատանքային փորձը, օրենքով ամրագրում ստացած այս և մի շարք այլ երաշխիքները բավարար չեն պրակտիկայում իրական անկախություն և գործառույթների արդյունավետ իրականացում ապահովելու համար, ինչով պայմանավորված՝ պրակտիկայում բազմաթիվ են դեպքերը, երբ դատավորները գործերը քննում են կաշկանդվածության և արտաքին ճնշումների ներքո, ինչը խաթարում է արդարադատության իրականացումը:

Սահմանադրությամբ հստակ ամրագրում են ստացել նաև դատավորի կարգավիճակի հետ անհամատեղելի համարվող գործառույթների արգելքը, դատավորների լիազորությունները դադարելու հիմքերը, ինչպես նաև՝ բավարար ֆինանսական վարձատրության հարցը:

Դատական իշխանության վերաբերյալ ներկայացված այս և մի շարք այլ հարցեր մանրամասն կարգավորում են ստացել Դատական օրենսգրքով, ինչը ներկայում գտնվում է բարեփոխումների փուլում:

Կարող ենք փաստել, որ Սահմանադրական և ընթացող Դատական օրենսգրքի փոփոխություններով կարծես թե սահմանվում են բավարար երաշխիքներ դատական իշխանության անկախության խնդիրները լուծելու համար: Սակայն, փոփոխությունների և սահմանվող երաշխիքների մանրամասն ուսումնասիրությունը և երկրի իրավական պրակտիկան ցույց է տալիս, որ սուկ երաշխիքների տեսական ամրագրումը բավարար չէ պրակտիկայում արդյունավետ կիրառում ապահովելու համար: ՀՀ-ում դատարանների և դատավորների անկախության խնդիրը կապված չէ սուկ օրենսդրական կարգավորումների և տեսական ամրագրումների հետ: Խնդիրը ավելի շատ կապված է եղել և

շարունակում է կապված մնալ այդ երաշխիքների պրակտիկ կիրառելիության և հաճախ նաև քաղաքական կամքի բացակայության հետ: Նման պայմաններում անկախության ապահովումը պահանջում է ոչ միայն օրենսդրության փոփոխություն, այլ

նաև նոր իրավական մշակույթի որդեգրում, և պրակտիկայում՝ այդ երաշխիքների կիրառումը ապահովող մեխանիզմներ:

OԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԱՎԲՅՈՒՆԵՐԸ

1. International Covenant on Civil and Political Rights, article 14.1, European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms, article 6, African Charter on Human and Peoples' Rights, article 7.1, American Convention on Human Rights, article 8.1 etc.
2. UN General Assembly resolutions 40/32 of 29 November 1985 and 40/146 of 13 December 1985.
3. ECHR cases: Bryan v. the United Kingdom, N 19178/91, 1995, Delcourt v. Belgium, N 2689/65, 1970.
4. European Commission for Democracy through Law, Compilation of Venice Commission opinions, reports and studies on constitutional justice, 1 July 2015.
5. Venice Commission, Report on the Independence of the Judicial System, 12-13 March 2010.
6. <https://rm.coe.int/16806c2bd8>.
7. <https://rm.coe.int/1680471d82>.
8. ՀՀ Սահմանադրություն, 2015 թ. փոփոխություններով:

Ասմիկ Արյունյան

Соискатель Академии государственного управления РА

РЕЗЮМЕ

Конституционные гарантии независимости судей в свете международных стандартов

Данная статья посвящена изучению независимости и автономии судов в Республике Армения. Исследование проводилось на основе конституционных поправок, которые были проведены в 2015 году, и шагов по обеспечению независимости судов. В статье подчеркиваются существующие международные стандарты и подходы к независимости судов в аналитическом анализе оснований для независимости судов в Республике Армения. В статье предмет исследования рассматривается как теоретически, так и практически. В результате в статье раскрываются как существующие риски, так и позитивные изменения в стране.

Ключевые слова: судебная власть, гарантии независимости, законодательство, Конституция Республики Армения, международные стандарты, теоретические гарантии, практическая применимость.

Hasmik Harutyunyan

Applicant of the Public Administration Academy
of the Republic of Armenia

SUMMARY

The Constitutional Guarantees of Independence of Judiciary in Armenia in Light of International Standards

This article is dedicated to the study of independence and autonomy of courts in the Republic of Armenia. The study has been done based on the Constitutional changes of 2015 and on the measures taken to ensure the independence of the courts. Particular attention is paid to the international standards and developments on courts' independence which are presented in a comparative analysis with the existing guarantees in Armenia. The subject of the study in the article is presented both theoretically and practically. As a conclusion the article reveals both the existing risks and positive developments on the topic in the country.

Keywords: Judiciary, guarantees of independence, legislation, Constitution of Armenia, international standards, theoretical guarantees, practical implementation.

ԿԱՐԵՆ ԱՍԻՐՅԱՆ

ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի պետության և
իրավունքի տեսության և պատմության ամբիոնի ասպիրանտ

**ԳՈՐԾԱԴԻՐ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՆՐԱՅԻՆ-ԻՐԱՎԱԿԱՆ
ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆԵՐԻ
ԲԱԺԱՆՄԱՆ ՀԱՍՏԵՔՈՍՈՒՄ**

Այս հոդվածում վերլուծվում են գործադիր իշխանության հանրային-իրավական դրական և բացասական պատասխանատվության ծավալը և շրջանակները՝ ներկայացնելով վերջիններիս նորովի ընկալման անհրաժեշտությունը և իրատապիթյունը:

Բացի այդ, հաշվի առնելով նոր իրավակարգավորումների կարևորությունը, առաջարկվել են մի շարք գաղափարներ, որոնք ուղղված են գործադիր իշխանության հանրային-իրավական դրական և բացասական պատասխանատվության արդյունավետության բարձրացմանը: Մասնավորապես, նախարարներին և վարչապետին նեգատիվ-իրավական պատասխանատվության ենթարկելու հիմքերը, ընթացակարգը, այդ գործընթացին ներդրավկած մարմինները, նրանց իրավասությունները, ենթևանքները պետք է հստակ իրավական կարգավորման առարկա դառնան, որոնց մի մասը սահմանադրական մակարդակում, իսկ մյուս մասը «Կառավարության մասին» ՀՀ նոր ստեղծվելիք օրենքում:

Հիմնարարեր - գործադիր իշխանություն, պատասխանատվություն, իրավական պատասխանատվություն, հանրային-իրավական պատասխանատվություն, պետական իշխանության պատասխանատվություն, պաշտոնատար անձանց պատասխանատվություն, նախարարների և վարչապետի պատասխանատվություն:

Գործադիր իշխանության հանրային-իրավական պատասխանատվությունը դասակարգվում է տարբեր տեսակների՝ ելեկտրո դրա հիմքում ընկած տարբերակման չափանիշից: Ըստ պատասխանատվություն կրող սուբյեկտի գործադիր իշխանության պատասխանատվությունը դրսևորվում է երեք առումնով.

- գործադիր իշխանության, կառավարության՝ որպես կոլեկտիվ մարմնի պատասխանատվություն,

- վարչապետի պատասխանատվություն,
- նախարարների պատասխանատվություն,

Ըստ պատասխանատվության բնույթի՝ գործադիր իշխանության պատասխանատվությունը լինում է

- դրական պատասխանատվություն,
- նեգատիվ պատասխանատվություն:

Բացի այդ, գործում է նաև կոլեկտիվ և անհատական պատասխանատվությունը: Եվրոպական մի շարք երկրներում գործում է միայն կառավարության կոլեկտիվ պատասխանատվությունը (Ֆրանսիա, Գերմանիա, Չեխիա, Խույզանիա, Պորտուգալիա): Ավելին, Կառավարության պատասխանատվությունը շատ դեպքերում ընկալվում է որպես քաղաքական պատասխանատվություն: Այսպես, մի շարք երկրներում կառավարությանն անվտանլություն են հայտնում աշխատանքի բերացման, իրականացվող քաղաքականության ոչ ճիշտ լինելու համար: Սակայն, մեր կողմից ուսումնասիրման առարկա է հանդիսանում գործադիր իշխանության պատասխանատվության իրավական ասպեկտը:

Միջազգային փորձի ուսումնասիրության արդյունքում կարող ենք եզրահանգել, որ կառավարության դրական-իրավական պատասխանատվությունը դրսևորվում է հետևյալում.

1. Կառավարությունը մշակում և իրականացնում է երկրի ներքին և որոշ դեպքերում՝ նաև արտաքին քաղաքականությունը:

Ներքին և արտաքին քաղաքականության իրականացման համար կառավարությունը հանդես է գալիս օրենսդրական նախաձեռնություններով, ընդունում է ենթաօրենսդրական ակտեր: Արևմտյան Եվրոպայի պետությունների խորհրդարանների գործունեության վիճակագրությունը վկայում է, որ պաղամենտների կողմից ընդունած օրենքների 90 տոկոսից ավելին կառավարության ներկայացրած օրինագծերն են¹:

2. Նախարարների և համապատասխան գերատեսչությունների ներկայացուցիչները պատասխանում են պատգամավորների բանավոր հարցերին և գրավոր հարցապնդումներին:

3. Կառավարությունը պատասխանատվություն է կրում պաղամենտի (պետական բյուջեի, կառավարության ծրագրի, ինչպես նաև՝ պետական բյուջեի կատարման, ծրագրի կատարման ընթացքի և արդյունքների վերաբերյալ տարեկան հաշվետվության ներկայացում պաղամենտ (Ուումինիա, Խորվաթիա, Ռուսաստան)), նախագահի, միապետի, երեխն նաև վարչապետի (Բուլղարիա, Գերմանիա) առջև:

4. Կառավարությունը պետք է կատարի նաև ՀՀ կողմից վավերացրած միջազգային պայմանագրերը:

րերով ստանձնած պարտավորությունները, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի՝ պետության դեմ ընդունված այն վճիռները, որոնք պահանջում են անհրաժեշտ օրենսդրական կանոնակարգումներ՝², ինչպես նաև՝ վճռով սահմանված վճարումների հատուցումը:

5. Կառավարության պարտավորությունների մեջ է նտնում նաև ՀՀ Սահմանադրական դատարանի որոշումների կատարումը: Գործադիր մարմնի դրական պարտավորություններից է կատարել ՀՀ Սահմանադրական դատարանի որոշումները: Կառավարությունը պետք է առավել չափով ակտիվությունը դրսերի և հանդես գտնելու օրենսդրական նախաձեռնության արդյունք է: Իսկապես, գործադիր իշխանությունը պողիտիվ պատասխանատվություն է կրում Սահմանադրական դատարանի որոշումները կատարելու համար: Ընդ որում, անվերապահ պարտականություն է կրում, եթե ուղղակիորեն դրանք ուղղված են հենց գործադիրին, և միջնորդավորված՝ հաշվի առնելով այն հանգանանքը, որ գործադիրն օժոված է գործառնական անհրաժեշտ քազմարիվ լիազորությունին կամ պահպանական անհանդացնելու համար: Եթե այն հանգանանքը առնելով այն հանգանանքը, որ գործադիրն օժոված է գործադիրի իշխանության դերակատարության շրջանակների բնույթին: Ինչպես նաև՝ օրենսդրական նախաձեռնության սուբյեկտ լինելով՝ ակտիվ մասնակցություն ունի օրենսդրական քաղաքականության մեջ:

Մենք այն համոզում ենք, որ օրենսդրությունը պետք է առավել հստակ մեխանիզմներ նախատեսվեն՝ ուղղված Սահմանադրական դատարանի որոշումների կատարման ապահովման գործում, գործադիր իշխանության դերակատարության շրջանակների բնույթին: Մասնավորապես, դա կարող է իրականացվել արդարադատության նախարարության միջոցով:

Բացի այդ, զնտում ենք, որ կարելի է նաև ներգաղաքականատվության միջոց նախատեսել կառավարության համար Սահմանադրական դատարանի որոշումը չկատարելու դեպքում: Այսպես, եթե հաստատվի, որ կառավարությունը պարբերաբար չի կատարում Սահմանադրական դատարանի որոշումները, ապա Ազգային ժողովը կարող է անվատականություն հայտնել կառավարությանը: Իսկ այդպիսի հարց քարձրացնող սուբյեկտ կարող է լինել ՀՀ Նախագահը, պատգամավորների որոշակի մասը, մասնավորապես, պատգամավորների բնորդանուր քվի առնվազն մեկ հինգերորդը: Հարցը քննության առնող և եզրակացության տվյալ համարմեր դատական ատյան կարող է հանդիսավոր հենց Սահմանադրական դատարանը:

Բացի կառավարության կողեւկտիվ պատասխանատվությունից, առկա է նաև նախարարների անհատական կամ անձնական պատասխանա-

վությունը: Ուստիմնասիրությունը վկայում է, որ կան բազմաթիվ պետություններ, որտեղ իրավական հստակ մեխանիզմներով սահմանված են գործադիր մարմինների իրավական պատասխանատվության հիմքերը, ընթացակարգը⁴: Համամիտ ենք այն տեսակետին, որ նախարարների անհատական պատասխանատվությունն իրենց վարքագծի և իրենց ենթակայության տակ գտնվող գերատեսչությունների գործունեության համար հաշվետու և ժողովրդավական պառավանտական կառավարման համակարգի կենսական տարրերից է: Նախարարների անհատական պատասխանատվության սկզբունքը լայնորեն կիրառվում է բազմաթիվ պետություններում (Դանիայի Սահմանադրության 15-րդ հոդված, Էստոնիայի Սահմանադրության 97-րդ հոդված, Լեհաստանի Սահմանադրության 159-րդ հոդված): Դիպուկ է այն ձևակերպումը, որ Սահմանադրությունն ավարտուն չէ առանց պատասխանատու նախարարության, ինչը սահմանադրական պետության անկյունաքարն է⁵: Երկրներ կան, որտեղ կառավարության անդամների պատասխանատվության հարցն այնքան է կարևորվել, որ այդ հարցի լուծումն իրականացվում է հասուկ դատական համարժեք ատյանի միջոցով (օրինակ, Դանիա, Հունաստան, Ֆրանսիա (Սահմանադրության 68-1, 68-2, 68-3 հոդվածներ), Լեհաստան): Ֆրանսիայի Սահմանադրության 68-1 կետի համաձայն, Կառավարության անդամները քրեական պատասխանատվություն են կրում իրենց գործունեության ընթացքում կատարած արարքների համար, որոնք կատարման պահին որակվել են որպես հանգանք կամ զանցանք: Նման դեպքում գործը քննում է Հանրապետության դատարանը, որը կաշկանդված է հանգանքի, զանցանի և պատասխանատվության տեսակի համար՝ օրենքով նախատեսված կարգավորումներով:

Ինչ վերաբերում է հայկական իրականությանը, ապա ներկայացնենք մի շարք առանձքային նշանակություն ունեցող հանգանքաները: Այսպես, 2015թ. խմբագրությամբ ՀՀ Սահմանադրությունը սահմանում է, որ կառավարության անդամի վրա տարածվում են պատգամավորի համար սահմանված անհամատելիության պահանջները: Սակայն, ի տարրերություն պատգամավորների, անհամատելիության պահանջը խախտելու դեպքում կառավարության անդամի պատասխանատվության ներարկելու ընթացակարգերն իրավական (նոյնիսկ սահմանադրական) կարգավորման անհրաժեշտություն ունեն: Մասնավորապես, նախ պետք է սահմանվի, թե ո՞ր սուբյեկտները կարող են լինել երկրի Նախագահը, Հաշվեմիջի պատասխանատվությունների բնորդանուր քվի առնվազն մեկ հինգերորդը: Կառավարության անդամի կողմից անհամա-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

տեղեկության պահանջի խախտման հարցը քննարկող և լուծող մարմին կարող է լինել ՀՀ Սահմանադրական դատարանը:

Բացի այդ, պատշաճենտական վերահսկողության արդյունավետության բարձրացման անհրաժեշտությունից եղներով՝ առաջարկում ենք, որ ՀՀ Ազգային ժողովը պատգամավորների որոշակի ծայների հարարերակցությամբ հնարավորություն ունենա անվատահորդյուն հայտնել կառավարության կոնկրետ անդամին՝ իմբում դնելով սահմանադրական պովալիֆ-իրավական պարտավորությունը չկատարելու հանգամանքը, մասնավորապես, Սահմանադրության կամ օրենքի կոպիտ խախտումը, դատական ակտի անտեսումը նորմատիվի իրավական կամ անհատական ակտ կայացնելիս։ Ընդ որում, Սահմանադրության կամ օրենքի կոպիտ խախտումը փաստը նոյնագեն պետք է քննարկան առարկա դառնա Սահմանադրական դատարանում, որի դրական եզրակացության հիման վրա Ազգային ժողովը քվեարկությամբ կորոշի տվյալ նախարարին պաշտոնանկ անելու հարցը։ Կարող է նախատեսվել նաև այնպես, որ Սահմանադրական դատարանի եզրակացությունից որոշակի ժամանակահատվածում, օրինակ, 5-օրյա ժամկետում, վարչապետը կարող է պաշտոնանկ անել տվյալ նախարարին, իսկ այդ ժամկետում վարչապետի կողմից նախարարին պաշտոնանկ չանելու դեպքում նոր Ազգային ժողովը հնարավորություն ունենա քվեարկությամբ պաշտոնանկ անել։

Գտնում ենք նաև, որ ՀՀ Սահմանադրությամբ պետք է նախատեսվի, որ նախարարները կողեկանիվ պատասխանատվություն են կրում կառավարության գործունեության համար, իսկ նրանցից յուրաքանչյուրն առանձին՝ իր նախարարության գործունեության։ Սահմանադրական մակարդակում պետք է նաև վարչապետի համար հանրային-իրավական պատասխանատվության մի շարք իմբեր նախատեսվեն։ Հատկապես, որ 2015թ. փոփոխություններով ՀՀ Սահմանադրությանը առկա են անհրաժեշտ իրավական նախարարյալներ։ Այսպես, Սահմանադրության 152-րդ հոդվածի 3-րդ մասը սահմանում է, որ յուրաքանչյուր նախարարը ինքնուրույն ներկավարում է նախարարությանը վերապահված գործունեության ոլորտը։ Այսինքն, անհրաժեշտ է, որ նախարարը կրի իր կարգավիճակին համահունչ, համարժեք հանրային-իրավական պատասխանատվությունը։

Այս համատեքստում գտնում ենք, որ պետք է ՀՀ Ազգային ժողովին իրավական հնարավորություն տրվի անվատահորդյուն հայտնել կոնկրետ նախարարին, ինչի մասին վերոշարադրյալում արդեն որոշակի փաստվեց։ Մեզ մոտ նախարարին պատասխանատվության ներարկելու իմաստիուտը ներդրվել է մասնակիորեն և հատվածական։ Այսպիսի եզրահանգման համար իմբ են ծառա-

յում հետևյալ հանգամանքները։

Նախ, 2015թ. փոփոխություններով ՀՀ Սահմանադրության 113-րդ հոդվածից անհատակ է, որ հարցապնդման արդյունքներով Ազգային ժողովը ձայների ինչպիսի՞քանակով պետք է դիմի վարչապետին՝ կառավարության առանձին անդամի հետագա պաշտոնավարման հարցը քննարկելու հարցով, երկրորդ՝ Ազգային ժողովը սահմանավակված է կառավարության անդամի պաշտոնանկության հարցը ընդամենքը բարձրացնելով։ Ազգային ժողովն իրավասություն չունի հարցապնդման արդյունքներով պայմանավորված՝ ձայների որևէ հարարերակցությամբ անվատահորդյուն հայտնել կառավարության առանձին անդամի, ինչը, սահմանադրական հետագա կարգավորումների բարացրում պետք է շտկվի։ Այս խնդիրն առավել լավ է կարգավորվել Սլովենիայի Սահմանադրությամբ, մասնավորապես, 118-րդ հոդվածի համաձայն, եթե հարցապնդման քննարկման արդյունքներով պատգամավորների մեծամասնությունն անվատահորդյուն է հայտնում կառավարությանը կամ առանձին նախարարի, ապա նրանց լիազորությունները ենթակա են դադարեցման⁸։

Երկրորդ, 2015թ. խմբագրությամբ ՀՀ Սահմանադրությունն Ազգային ժողովին հնարավորություն չի տալիս ուղղակի անվատահորդյուն հայտնել որևէ նախարարի, այլ նախարարին պատասխանատվության ենթարկելու հնարավորությունը միջնորդավորված ձևով կապակցվել է հարցապնդման ինստիտուտի հետ։ Համանման կարգավորում է նախատեսված նաև Լիտվայում, ընդ որում՝ առանց կապակցելու այդ հարցը հարցապնդման ինստիտուտի հետ։ Այսպես, Լիտվայի Սահմանադրության 101-րդ հոդվածի համաձայն, նախարարը պարտավոր է իրաժարական ենթարկացնել Նախագահին, եթե գաղտնի քվեարկությամբ՝ Սեյմի անդամների ընդհանուր թվի ձայների մեծամասնությամբ նրան անվատահորդյուն է հայտնվել։ Նախարարի անհատական պատասխանատվության դրական կողմն այն է, որ այն հնարավորություն է տալիս կառավարությանը շարունակել իր գործունեությունը և չի հանգեցնում ողջ կառավարության անվատահորդյուն հայտնելուն։ Սակայն, հաշվի առնելով, որ այս ամենը կարող է հանգեցնել նաև չարաշահումների և օգտագործվել քաղաքական նկատումներով, գտնում ենք, որ Ազգային ժողովի կողմից կառավարության անդամին անվատահորդյուն հայտնելու հնարավորությունը պետք է լինի, սակայն այն պետք է սահմանավակված լինի կոնկրետ իրավական իմբուլ (Սահմանադրության կամ օրենքի կոպիտ խախտումը, դատական ակտի անտեսումը նորմատիվ իրավական կամ անհատական ակտը կայացնելիս, դատական ակտը, մասնավորապես, Սահմանադրական դատարանի որոշումը չկատարելը, Ազգային ժողովին կանխամտած-

ված թերի կամ ոչ հավաստի տեղեկատվություն տրամադրելը):

Երրորդ, եվրոպական երկրների մեծ մասի Սահմանադրություններն ամրագրում են նախարարի քրեական պատասխանատվության հնարավորությունը: Գտնում ենք, որ Հայաստանում նույնապես պետք է առանձին հանցակազմ նախատեսվի վարչապետին և նախարարներին քրեական պատասխանատվության ենթարկելու համար, այդպիսով՝ նրանց դարձնելով քրեական պատասխանատվության հասող տորիելու: Այդ դեպքում դրաւակեսին առաջը քննութ և լուծող համարժեք դատական ատյան կարող է լինել Վճռարեկ դատարանը: Վարչապետը պետք է անձնունմխելիության դրոշակի աստիճան ունենա, հետևաբար, գտնում ենք, որ վարչապետի նկատմամբ քրեական հետապնդում կարող է իրականացվել միայն ՀՀ Գլխավոր դատավագի հանձնարարականի դրոշման հիման վրա:

Նախարարներին և վարչապետին նեզատիվ-իրավական պատասխանատվության ենթարկելու հիմքերը, ընթացակարգը, այդ գործընթացին ներդրաված մարմինները, նրանց իրավասությունները, հետևանքները պետք է հստակ իրավական կարգավորման առարկա դառնան, որոնց մի մասը՝ “սահմանադրական մակարդակում, իսկ մյուս մասը՝ «Կառավարության մասին» ՀՀ նոր ստեղծվելիք օրենքում”:¹⁰ Ընդ որում, անկախ ամենից, պետք է ապահովի նախարարների և վարչապետի լեյլությունը և շահերի բավարար պաշտպանությունը:

Կառավարությունը պետք է գործի հաշվետվողականության սկզբունքին համահուն: Իսկ թե ինչպես է արտահայտվում այդ հաշվետվողականությունը և ում առջև է կրում, օրենսդիրներն կախված են ան կառավարման ձևի ընտրությունից: Ընդհանուրպես, կառավարության կողմից հաշվետվողականության սկզբունքի իրացնան առավել բարձր մակարդակ արձանագրվում է կառավարման խորհրդարանական համակարգ ունեցող երկրներում: Գտնում ենք, որ գործադիր իշխանության նկատմամբ հանրային վստահության կարևոր գրավականներից է հանրության տեղեկացվածությունը հանրային գործերի ընթացքի, անելիքների և ունեցած արդյունքների վերաբերյալ: Գործադիր իշխանության հաշվետվողականությունն ուղղված է գործադիր իշխանության գործունեության նկատմամբ քաղաքացիական վերահսկողությունը որպակապես իրականացնելուն: Բացի այդ, գտնում ենք, որ «Կառավարության մասին» ՀՀ օրենքով պետք է սահմանվի, որ յուրաքանչյուր նախարար պատասխանատու է Ազգային ժողովի առջև իր նախարարության, նրա կազմի մնջ մտնող գերատեսչությունների քաղաքականության, գործունեության, ընդունած ակտերի համար: Պետք է ամրագրվի նաև, որ նախարարը պարտավոր է արժանահավատ և ամ-

րողական տեղեկատվություն արամադրել Ազգային ժողովին, իսկ կանխամտածված թերի կամ ոչ հավաստի տեղեկատվություն արամադրելը պետք է դառնա տվյալ նախարարին անվատահություն հայտնելու գործընթացի սկզբան հիմքը:

Հաշվետվողականության սկզբունքը վերաբերում է նաև նախարարներին, հետևաբար, գտնում ենք, որ, եթե Կառավարությունը, համաձայն 2015թ. փոփոխությունների ՀՀ Սահմանադրության, Ազգային ժողովին գեկույց է ներկայացնում իր ծրագրի կատարման ընթացքի և արդյունքների մասին, յուրաքանչյուր նախարար հանրային հեռուստատեսությամբ պետք է հստակ ներկայացնի Կառավարության ծրագրի՝ իր ոլորտին վերաբերելի հատվածի շրջանակներում կատարած աշխատանքները, ընդ որում՝ հնարավորինս հստակ և չափելի, ներկայացնի նաև բյուջեստային միջոցների ծախսերը և մյուս տարվա համար նախատեսվող հիմնական աշխատանքները (բնականաբար, հաշվի առնելով իրավարակման ոչ ենթակա տեղեկատվության հանգամանքը): Ցանկալի կինը նաև, որ օրենսդրությամբ ամրագրվի, բացի վերը նշվածից, յուրաքանչյուր նախարար նախորդ տարի իրականացրած միջոցառումների, ծրագրերի արդյունքների վերաբերյալ մանլո ատուլիս իրավիրի, որտեղ մի կողմից՝ նախարարը կներկայացնի կատարած աշխատանքը և մյուս տարվա գերակա խնդիրները, մյուս կողմից՝ կապատասխանի նաև լրագրողների հարցերին: Այսպիսի առաջարկները պահանջվության դրույթում պահանջվության սկզբանական պարզությամբ պահանջվության սկզբունքը մեծամասնությունը խուսափում է ուղղակի շիման մեջ մտնել լրագրողների հետ, հստակ և հանգամանալից պատասխանել տվյալ ոլորտի վերաբերյալ հանրային տարրեր հարթակներում քննարկվող և հասարակության համար կարևոր նշանակություն ունեցող հարցերին:

Կառավարության հանրային-իրավական պատասխանատվության շրջանակներում առկա են մի շարք հիմնահարցեր, որոնք սահմանադրական կամ օրենսդրական մակարդակում լրացնան անհրաժեշտություն ունեն՝ ուղղված հանրային-իրավական պատասխանատվության մակարդակի բարձրացմանը: Այսպես:

1. 2015թ. խմբագրությամբ ՀՀ Սահմանադրությունը սահմանում է, թե վարչապետը որքան ժամկետում պետք է Նախագահին առաջարկի փոխարարեների և նախարարների թեկնածուներին (հոդված 150-րդ): Սահմանվում է նաև Նախագահի համապատասխան իրավասությունների ժամկետն այդ առունով: Այս կարգավորումները վերաբերում են այն դեպքերին, եթե Կառավարությունը նոր է ձևավորվում և նոր վարչապետ է նշանակվում: Այս մասին է վկայում ինչպես այդ ողույրները սահմանող հոդվածի վերտառությունը՝ «Կառավարության կազմավորումը», այնպես էլ այն, որ ժամկետների

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

հաշվարկը սկսվում է վարչապետի նշանակվելուց: Սակայն խնդիրն այն է, որ իրավական կարգավորման պետք է ենթարկվեն նաև այն հարցերը, թե ինչքա՞ն ժամկետում է վարչապետը Նախագահին առաջարկում և Նախագահն ինչքա՞ն ժամկետում է իրացնում իր լիազորությունը, բոլոր այն դեպքերում, եթե կառավարության գործունեության ընթացքում փոխվարչապետը կամ նախարարը իրաժարական է ներկայացնում կամ պաշտոնանկ է արվում: Այս հարցը սահմանադրական մակարդակում կարգավորված չէ: Հետևաբար, գտնում ենք, որ այն անհրաժեշտաբար պետք է իրավական կարգավորման առարկա դառնա Կառավարության մասինե ՀՀ նոր օրենքում:

2. Մի շարք երկրներում սահմանադրական մակարդակով կանոնակարգված են Կառավարության, վարչապետի և նախարարների փոխիհարաբերությունները: Այսպես, Լեհաստանի սահմանադրության 149-րդ հոդվածը սահմանում է, որ Կառավարությունը վարչապետի առաջարկությամբ կարող է վերացնել նախարարի ընդունած ակտը կամ որոշումը: Գտնում ենք, որ այսպիսի կանոնակարգում պետք է նախատեսվի նաև մեր օրենսդրությամբ, մասնավորապես, «Կառավարության մասին» ՀՀ նոր օրենքում, ինչը կնպաստի Կառավարության գործունեության արդյունավետության մակարդակի բարձրացմանը, ներքին հակակշիռների համակարգի գործունակությանը:

3. Կան մի շարք երկրներ, որտեղ կառավարության պատասխանատվության մասով հատուկ օրենքներ են ընդունվել (մասնավորապես, Հունաստան): ՀՀ Սահմանադրությամբ (2005թ. փոփոխություններով) 85-րդ հոդվածի 6-րդ մասի համաձայն, կառավարության կառուցվածքը կառավարության առաջարկությամբ սահմանվում է օրենքով: Վարչապետի ներկայացմանը կառավարության և նրան ներակա պետական կառավարման այլ մարմինների գործունեության կազմակերպման կարգը սահմանվում է ՀՀ Նախագահի հրամանագրով՝ Իսկ արդեն սահմանադրական բարեփոխումների արդյունքում 2015թ. փոփոխություններով ՀՀ Սահմանադրության 146-րդ հոդվածի 4-րդ մասի 1-ին նախադատթյան համաձայն, կառավարության լիազորությունները սահմանվում են Սահմանադրությամբ և օրենքներով: Գտնում ենք, որ ՀՀ կառավարության լիազորությունները սահմանվում են Սահմանադրությամբ և օրենքներով: Գտնում ենք, որ ՀՀ կառավարության լիազորությունները նախ՝ իսկապես անհրաժեշտ է սահմանել «Կառավարության մասին» ՀՀ օրենքով: Բացի այդ, օրենքի կարգավորման առարկա պետք է հանդիսանա նաև կառավարության լիազորությունները, գործունեության կարգը, նախատեսվեն լիազորությունների արդյունավետ իրականացման համար անհրաժեշտ կառուցակարգեր, ինչպես նաև՝ դրական-իրավական պատասխանատվության արդյունավետությանն ուղղված պահանջներ, նեգատիվ-իրավական պատաս-

խանատվության հիմքերը, ընթացակարգերը և այլն: Կառավարության լիազորությունները, գործունեության կարգն օրենքով սահմանելու անհրաժեշտությունն այնքան է կարևորվում, որ որոշ տեղերում այդ հարցն ընդինուած սահմանադրական օրենքի կարգավորման առարկա է դարձել¹⁴:

Ըստհանրապես, դուախատական միապետություններում և նախագահական հանրապետություններում կառավարությունը խորհրդարանի առջև պատասխանատվություն չի կրում: Կառավարության պառլամենտական պատասխանատվությունն առավելապես բնորոշ է կիսանախագահական և, հատկապես, պալռամենտական կառավարման ձև ունեցող երկրներին: Որպես կանոն, կառավարության պատասխանատվության հիմքերը շատ քիչ են հստակեցված, և օգտագործվում են գնահատողական հասկացություններ, և այնպիսիք, որոնք պատասխանատվությունն առավելապես տեղափոխում են քաղաքական տիրույթ: Բերենք մի օրինակ, որտեղ պատասխանատվությունը լիովին իրավական հարթության մեջ է դիտարկվում: Այսպես, Ավստրիայի Սահմանադրության 142-րդ հոդվածի համաձայն, ֆեդերալ կառավարության պատասխանատվության հիմքը Սահմանադրության կամ օրենքի խախտումն է: Այդ հիմքով Ազգային խորհուրդը դիմում է Սահմանադրական դատարանի¹⁵: Տեսակետ կա, որ Կառավարության պատասխանատվության կոնկրետ հիմքերը նախատեսելը նպատակահարմար չէ, քանի որ վերջինիս գործունեությունը պետք է հիմնված լինի երկրի դեկավարի կամ պառլամենտի քաղաքականության վրա: Մենք համակարծիք չենք այս տեսակետին, քանի որ պետական իշխանության ցանկացած մարմինն պետք է հանրային-իրավական պատասխանատվություն կրի, ավելին, այդ պատասխանատվության հիմքերը, շրջանակը, ընթացակարգերը պետք է լինեն հնարավորինս հստակ և աներկար: Այլ է հարցը, որ կառավարությունը՝ որպես երկրորդային մանդատ ունեցող իշխանության ճյուղ, հանրային-իրավական պատասխանատվության մասով ունի որոշակի օրյեկտիվ առանձնահատկություններ՝ պայմանավորված պառլամենտական վերահսկողությամբ կամ Նախագահի ակտիվ դերակատարման՝ հիմնված քաղաքական պատասխանատվության վրա: Այսինքն, խնդիրը ոչ թե գործադիր իշխանությանը հանրային-իրավական պատասխանատվության արդյունավետ և համաշափ միջոցներ նախատեսելը՝ հաշվի առնելով գործադիր իշխանության ունեցած դերակատարմանը և բնույթը պետական իշխանության համակարգում: Տարբեր երկրների փորձի ուսումնասիրությունը նույնպես վկայում է, որ գործադիր իշխանության, այդ բվում՝ կառավարության լուծումը կատարված է անհամար առաջարկություններում:

թյան, նախարարների և վարչապետի համար հանդիպային-իրավական պատասխանատվության միջոցներն առավել զուսպ են և սահմանափակ՝ հաշվի առնելով վերջիններիս ունեցած քաղաքական պատասխանատվության մեծ ծավալը:

Այնուամենայնիվ, գտնում ենք, որ սահմանադրական և օրենսդրական մակարդակում անհրաժեշտ են նախատեսել պատասխանատվության իրավական մի շարք հիմքեր, դրանց հարց բարձրացնող մարմինները, հարցը քննության առարկա դարձնող և լուծող մարմինները, ինչպես նաև՝ պատասխանատվության միջոցները և հետևանքները: Ընդհանուրապես, կառավարության, նրա անդամների հանրային-իրավական պատասխանատվության վերաբերյալ օրենսդրության կատարելագործումը, նոր և արդյունավետ կարգավորումներ նախատեսելն իսկապես անհրաժեշտություն է մեր հանրային կյանքում, ուստի սահմանադրական և օրենսդրական հետազա կանոնակարգումների ընթացքում այս հարցերը նույնպես առնվազն քննարկման առարկա պետք է դառնան: Այս համատեքստում գտնում ենք նաև, որ հայկական իրականության մեջ գործադիր իշխանության հանրային-իրավական պատասխանատվությանը վերաբերյալ պատասխանատվությանը վերաբերե-

լի կարգավորումները ավելի շատ հարցեր են առաջացնում և իրենց բնույթով կիսալուծումներ են, ուստի, գործադիր իշխանության հանրային-իրավական պատասխանատվության խնդիրը համալիր և ամբողջական կարող է լինել միայն այն դեպքում, եթե դրա վերաբերյալ իրավական կարգավորումները նախնական սահմանադրական կարգավորման առարկա հանդիսանան և համարժեք կերպով արտացոլվեն առավել ցածր իրավաբանական ուժ ունեցող ակտերում:

Կարևոր այստեղ այն գաղափարի գիտակցումն է, որ հանրային-իրավական պատասխանատվությունը ժողովրդավարական հասարակության անկյունաքարային արժեքներից է, և վստահ ենք, որ այն հնարավորություն կտա հանրությանը, քաղաքացիական հասարակությանը վերահսկողություն իրականացնել գործադիր իշխանության, կառավարության, վարչապետի, ինչպես նաև կոնկրետ նախարարի գործունեության նկատմամբ, ձևավորել հանրային վերաբերմունք և հանրային վստահություն գործադիր իշխանության հանդեպ:

¹ Տե՛ս, Конституционное право зарубежных стран: Учебник для вузов/ Под общ. Ред. Чл.-корр. РАН, проф. М. Б. Баглай, д. ю. н., проф. Ю. И. Лейбо и д. ю. н., проф. Л. М. Энтина, 3-е изд., перераб. И доп., М., Норма, 2013, С. 340, 352:

² Կառավարությունն այս խնդիրը լուծում է օրենսդրական նախաձեռնությունների միջոցով:

³ Կառավարության կողմից ՀՀ Սահմանադրական դատարանի որոշումների կատարման երաշխավորման հարցին անդրադարձել է նաև ՀՀ Սահմանադրական դատարանն իր՝ 2016թ. ընդունած որոշումների կատարման վիճակի վերաբերյալ Հաղորդմամբ, էջ 39, http://concourt.am/armenian/report/statistic/cc_decision_stat2016.pdf

⁴ Տե՛ս, Федерального закона от 6 октября 1999 г. «Об общих принципах организации законодательных (представительных) и исполнительных органов государственной власти субъектов Российской Федерации», статья 29.1.

⁵ Տե՛ս, Marshall, G (ed.) (1989), Ministerial responsibility and Woodhouse, D (1994), Ministers and Parliament.

⁶ Տե՛ս, H. v. FriH. v. Frisch, Die Verantwortlichkeit der Monarchen und höchsten Magistrate, Berlin, p. 104.

⁷ Այս հիմքով կառավարության անդամի հետազա պաշտոնավարման նպատակահարմարության հարցարացնելու հնարավարություն պետք է ունենա նաև Նախազարդ:

⁸ Տե՛ս, Улуվենիայի Սահմանադրության 118-րդ հոդված՝ Constitution of the Republic of Slovenia, <https://legalns.com/download/books/cons/slovenia.pdf>

⁹ Տե՛ս, Конституция Литовской Республики, http://www3.lrs.lt/home/Konstitucija/Konstitucija_RU.htm

¹⁰ Վարչապետի նկատմամբ քրեական հետազոտում իրականացնելու համար Գլխավոր դատախազի համաձայնության առկայությունը պարտադիր պայման է մի շարք պետություններում, օրինակ՝ Իսրայելում:

¹¹ Օրենքի անվանումը պայմանական է, իսկ օրենքի ընդունման անհրաժեշտությունը բխում է 2015թ.

¹² Պառլամենտի առջև նախարարների այսպիսի հաշվետվողականություն գործում է, մասնավորապես՝ Մեծ Բրիտանիայում, տե՛ս, Cabinet Office, Ministerial Code, May 2010, հոդված 1.2:

¹³ Տե՛ս, ՀՀ Նախագահի 18.07.2007թ. թիվ ՆՀ-174-Ն հրամանագիր «Հայաստանի Հանրապետության կառավարության և նրան ենթակա պետական կառավարման այլ մարմինների գործունեության կազմակերպման կարգը սահմանելու մասին»՝ <http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=109178>

¹⁴ Ст. Конституция Республики Казахстан, статья 64, http://www.akorda.kz/ru/official_documents/constitution¹⁵ Ст. Федеральный конституционный закон (с последними изменениями, внесенными Федеральным законом (BGBI) I N98/2010), <https://legalns.com/download/books/cons/austria.pdf>¹⁶ Ст. Хугасва Р., Конституционная ответственность высших органов государственной власти Российской Федерации, диссертация, Краснодар -2011, С. 111.

Карен Амирян

Аспирант кафедры теории и истории государства и права ЕГУ

РЕЗЮМЕ

Публично-правовая ответственность исполнительной власти в контексте разделения властей

В этой статье анализируются масштабы и рамки положительной и отрицательной публично-правовой ответственности исполнительной власти, представляя необходимость и актуальность их нового восприятия.

Кроме того, учитывая важность новых правовых регулирований, было предложено ряд идей, направленных на повышение эффективности положительной и отрицательной публично-правовой ответственности исполнительной власти.

В частности, основания, процедуры привлечения к негативно-правовой ответственности министрам и премьер-министру, органы, вовлеченные в этот процесс, их компетенции, последствия должны быть предметом четкого правового регулирования, часть из которых на конституционном уровне, а другая часть в новом создаваемом законе “О Правительстве” РА.

Ключевые слова: исполнительная власть, ответственность, правовая ответственность, публично-правовая ответственность, ответственность государственной власти, ответственность должностных лиц, ответственность министров и премьер-министра.

Karen Amiryan

PhD student of YSU Chair of Theory and History of State and Law

SUMMARY

Public-legal responsibility of the executive authority in the context of the separation of authorities

The Article analyzes the extent and scopes of public-legal positive and negative responsibility of the executive power, as well as underlines the need and urgency of new perception of the latter.

Additionally, given the importance of new legal regulations, a number of ideas were proposed to increase the effectiveness of public-legal positive and negative responsibility of the executive power.

In particular, the grounds, procedure for bringing to negative legal responsibility Ministers and the Prime Minister, the bodies involved in this process, their competence, the consequences should be subject to a clear legal regulation, some of which on the constitutional level, and the other part on a new created law “On Government” RA.

Keywords: executive power, responsibility, legal responsibility, public-legal responsibility, responsibility of the State, responsibility of officials, responsibility of Ministers and Prime Minister.

ԼԻԼԻԹ ՊԱԶՄՆՉՅԱՆ

ՀՀ փաստաբանական պալատի անդամ,
ՀՀ ԳԱԱ փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի
և իրավունքի ինստիտուտի ավագ գիտաշխատող,
իրավաբանական գիտությունների թեկնածու,
ՀՀ ԳԱԱ փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի
և իրավունքի ինստիտուտի դոկտորանտ

ԱՆՁԻ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԴՐՈՒԹՅԱՆ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԻՐԱՎԱԲԱՆԱԿԱՆ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԸ

Սույն գիտական հոդվածում հեղինակը իրավաբանական մտքի պատմության նյութերի հետազոտության հիմնան վրա բացահայտում է անձի իրավական դրության հասկացության և իրավաբանական կառուցվածքի հիմնարար սոցիալ-իրավական նշանակությունն ու առանձնահատկությունները անձի իրավական դրության ձևավորման գործընթացում։ Մասնավորպես, ներկայացվում են անձի իրավական դրության, դրա կառուցվածքային տարրերի վերաբերյալ նշանավոր իրավագետների կարծիքները պետության և իրավունքի տեսության համատեքստում։

Հիմնարարեր՝ անձի իրավական դրություն, անձի իրավունքներ և ազատություններ, օրինական շահեր, պարաւականություններ, քաղաքացիություն, իրավասուրյեկտություն, ժողովրդավարական պետություն։

Արդի պետության և իրավունքի տեսության, որպես անընդհատ զարգացող գիտության համար, անկյունաբարային նշանակություն ունի «անձի իրավական դրություն» հասկացության ուսումնասիրությունը։ Անձի իրավական դրությունը հանդիսանում է ժամանակակից ժողովրդավարական, իրավական, սոցիալական պետության կառուցման և զարգացման կարևոր նախադրյալ։

Հայտնի է, որ պետության և իրավունքի տեսությունը հիմնարար, ընդհանրական, իրավաբանական, մերողաբանական գիտություն է, որն ընդգրկում է արքիոլոգիան, դրզմատիկան պետության և իրավունքի փիլիսոփայությունն ու սոցիոլոգիան։ Որպես հիմնարար գիտություն, պետության և իրավունքի տեսությունը զարգանաւում է իր բովանդակությամբ, առարկայով և սուբյեկտների շրջանակով, ինչպես նաև՝ համալրվում է նոր մասնավոր տեսություններով, որոնցից է նաև անձի իրավական դրության տեսությունը։ Ակնհայտ է, որ արդի իրավաբանական գործընթացները, համաշխարհայնացումը, միջազգային իրավունքի ներգործությունն իրենց ուրույն ազդեցությունն են քողմում անձի իրավական դրության տեսության զարգացման վրա՝ դրանով առաջացնելով անձի իրավական դրության նոր հիմնահարցեր։ Հայտնի է, որ ժամանակակից պետության և իրավունքի տեսությունը, ինչպես նաև՝ վերջինիս ամբողջության մասը կազմող «անձի իրավական դրություն» տեսությունը օժտված են մարդասիրական բնույթով, ծառայում են մարդու՝ որպես բարձրագույն արժեքի, իրավունքների, ազատությունների և օրինական շահերի հաստատմանն ու պարտականությունների սահմանական հատկեցմանը։ Ավելին, իրավագետ-

ները պետության և իրավունքի տեսությունում բազմից մատնանշել են, որ պետությունը պարտավոր է երաշխավորել (պաշտպանել և պահպանել) մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքներն ու ազատությունները, լուծել անձի սոցիալ-իրավական խնդիրները։ Ակնհայտ է, որ սոցիալական արդարության, մարդու իրավունքների, ազատությունների հավասարության և գերակայության գաղափարները դառնում են վճռորոշ ժողովրդավարական, իրավական, սոցիալական պետության կայացման համար։

Կատարված ուսումնասիրությունները վկայում են, որ պետության և իրավունքի տեսության կառուցվածքում անձի իրավական դրությունը հանդիսանում է համախմբող, կարծրացնող հասկացություն, որը միահյուսում և համակարգում է «անձի հասարակություն-պետություն» փոխհարաբերությունները։ Միևնույն ժամանակ, անձի իրավական դրությունը խարսխված է պետության և իրավունքի տեսության և պատմության վրա, և ներառում է անձի՝ որպես իրավունքի սուբյեկտի, սոցիալական, իրավական հատկանիշների ուսումնասիրությունը։ Իրավական դրության ծագման և զարգացման օրինաչափությունները, ինչպես նաև՝ էվոլյուցիոն զարգացման հեռանկարը և այլ հիմնահարցեր։ Ակնհայտ է, որ այն նպաստում է անձին որոշելու իր տեղն ու դերը տվյալ հասարակությունում, պետությունում, ինչպես նաև հնարավորություն է ընձեռում օգտվել տարբեր բարիքներից, ունենալ ստեղծագործական մասնակցություն նոր հասարակական հարաբերությունների, հասարակական և քաղաքական կյանքի տարբեր ոլորտներում հասարակության արտադրական ուժերի զարգացման մեջ։

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

Հավելենք, որ անձի իրավական դրության բազմակողմանի և համապարփակ ուսումնասիրության համար անհրաժեշտ է բացահայտել «անձ» հասկացության էությունն ու դրսորման առանձնահատկությունները: Այսպես, իրավաբանական գրականությունում անձը մի դեպքում՝ բնութագրվում է որպես «ինքնագիտակցության միասնության առկայության դեպքում բանականությամբ, կամքով և ինքնատիպ բնավորությամբ օժտված եզակի էակի և նրա ինքնորույնության ներքին բնորոշում»: Մյուս դեպքում՝ «անձ» հասկացությունը ներկայանում է երկու ասպեկտներով՝

1) գիտակցված գործունեության, ավելի կոնկրետ՝ իրավահավասարության սուբյեկտի, մարդկային անհատի տեսքով («անձ» լայն իմաստով),

2) որպես անձին կոնկրետ հասարակության և պետության անդամ որակող՝ սոցիալական կարևոր հատկանիշների հիմնարար համակարգ: Թեև «անձ» (մարդին ամբողջությամբ) և «անձնավորություն» (անձի սոցիալ-հոգեբանական պատկերը) եզրույթները տերմինարանորեն տարրերվում են, այդ հասկացությունները հաճախ օգտագործվում են որպես հոմանիշներ: Ավելին, անձի հասուկ գենոտիպային բնույթը տարրերվում է նրանվ, որ անձ ոչ թե ծնվում, այլ դառնում են: Միևնույն ժամանակ, գիտնականներից շատերը հստակեցնելով մարդու դրայիստական բնույթը, որը զգում է ոչ միայն սեփական կենսաբանական կառուցվածքի, այլև հասարակության և պետության ներգործությանը՝ չեն նույնացնում «անձ» և «մարդ» հասկացությունները:

Հետաքրքրություն է առաջացնում իրավաբանական գրականությունում վերջին տասնամյակում զարգացում ստացած անձի կենդանական աշխարհի հետ համեմատելու միտումը: Ընդ որում, մարդը հանդիսանալով կենսաբանական աշխարհի ներկայացուցիչ՝ օժտված է որոշակի հատկանիշներով, որոնք իրեն ննանեցնում, իսկ երբեմն նաև նույնականացնում են գիտողիական աշխարհի այլ ներկայացուցիչների հետ: Դրանով է պայմանավորված կենդանիների օրգանների, հյուսվածքների և բջիջների փոխառությանը նաև այլ օրգանների հետ հիմք հանդիսացավ բիոնիկայի գիտության ծագման և զարգացման համար, որի հիմնական խնդիրն է բույսերի և կենդանիների կառուցվածքային առանձնահատկությունների հետազոտությունն ու այդ հատկությունների կիրառումը տեխնիկայում: Այսպես, սրտի բարդ վիրահատությունները հնարավոր դարձան իիպոտերմների մեթոդի կիրառման շնորհիվ, որի գաղափարը ծագեց որոշ միջատների և կրծողների ձնուան ամսիներին խորը քնի վիճակի ուսումնասիրման արդյունքում: Միևնույն ժամանակ, ժամանակակից իրավաբանական գրականությունում կարևորվում է նաև անձի, որպես կենսաբանական տեսակի, տարրերի

փորձերից պաշտպանության հիմնախնդիրը, առաջնային տեղ հատկացնելով բիոեթիկայի կյանքի վերարտադրության՝ արհեստական բեղմնավորման, փոխնակ մայրության, կլոնավորման, գենետիկայի և գենային հնագույներիայի հետ կապված հարցերին: Հարկ է նշել, որ իրավաբաններից շատերը վերոնշյալ ոլորտի իրավական կարգավորումները անվանում են մարդու իրավունքների չորրորդ սերնդի կարգավորման հարցեր:

Դրա հետ մեկտեղ, վերաբժևորման և լուրջ վերլուծության անհրաժեշտություն ունի արդի իրավաբանական գրականությունում անձի բիոսոցիալական էության վերաբերյալ հայեցակարգը՝ մասնավորապես, նվիրված միջջուղային, միջդիսցիալինար հետազոտություններին: Մեր կողմից կատարված ուսումնասիրությունները վկայում են, որ անձի իրավական դրության հիմնախնդիրի վերլուծության արդյունքում եկել ենք այն համոզման, որ անձը ձևավորվում է ինչպես մարդու կենսաբանական, բնածին, այնպես էլ՝ սոցիալական միջավայրի ազդեցության հետևանքով ձեռքբերված առանձնահատկությունների ներգործությամբ: Օրինակ՝ իրավունքակությունն անձի մոտ ծագում է ծննդյան պահից, ինչը նշանակում է, որ նա ներգրավվում է որոշակի իրավահարաբերություններում՝ որպես իրավունքի սուբյեկտ և, հետևաբար, կարելի է խոսել մարդու՝ որպես «իրավունքում անձի» մասին: Այստեղից էլ բխում է որոշ հեղինակների կարծիքն անձի մասին, որ «անձ» կարելի է ծնվել: Ավելին, որոշ գիտնականներ ճանաչում են հասարակությունում անձի տարրեր մակարդակների գոյությունը՝ բարձր զարգացվածությամբ անձանցից մինչև անկում (դեգրադացիա) ապրածները:

Դժվար է համաձայնել մարդու այդպիսի՝ առաջին հայացքից անմարդկային դասակարգման հետ, քանի որ յուրաքանչյուր մարդ օժտված է բնական, անօտարելի իրավունքներով, ազատություններով, արժանապատկությամբ և արժանի է իր հանդեպ որպես անձի, վերաբերունքի, ինչպես հասարակության անդամների, այնպես էլ՝ պետության կողմից ընդիմանուր առմամբ:

Ըստհանրացնելով՝ կարող ենք ասել, որ «անձ» հասկացությունը՝ որպես անձի իրավական դրության օրակ, հանդիսանում է իրավահարաբերություններում իրացվող, մարդու՝ ինչպես ընդհանուր, այնպես էլ հասուկ սոցիալ-իրավաբանական և հոգեբանական հատկությունների համակցություն: Հավելենք, որ մարդու վրա անմիջական ներգործություն է ունենում իր գործունեությունը և այն իրականացնելու եղանակները: Ավելին, անձի գործունեությունը կապված է նաև կոնկրետ պետության և հասարակության զարգացման աստիճանի հետ: Այսինքն, անձի գործունեությունը վերափոխվում է նրա հիմնարար, արմատական բնորոշ գծերի, սկզբունքների, հատկանիշների սահմանման չափորոշիչ: Իրավաբանական գրականությունում բա-

ցակայում է միասնական կարծիք տվյալ հասկացությունների հարաբերակցության վերաբերյալ: Որոշ իրավաբան-գիտնականներ դիտարկում են տվյալ եզրույթները որպես հոմանիշներ, մյուսներն ել՝ ընդհակառակը, հակադրում են դրանք՝ տարրերակելով դրանց ակտիվ և ռեակտիվ (հակագդող) առանձնահատկությունները, վարքագծի բնույթն ու հետադիմությունը շրջակա միջավայրի վրա: Համընդհանուր ճանաչում ստացած բնորոշման համաձայն՝ վարքագիծը նարդու, որպես կենդանի էակի, ներքնաշխարհից բխող շարժական ակտիվությունն է, որը ներառում է նաև անշարժությունը և հանդիսանում է մարդկային օրգանիզմի և շրջակա միջավայրի բարձրագույն մակարդակի փոխազդեցության գործադիր օղակ: Այնուհանդերձ, անձի վարքագիծն արտացոլում է տվյալ անձի բնավորության ներքին առանձնահատկությունները, ինչպես նաև՝ նրա վարքագծի սոցիալ-հասարակական պատճառները և բարոյական նորմերի նկատմամբ վերջինիս վերաբերմունքը: Հետևաբար, եթե անձի «գործողությունները» գնահատվում են որպես նպատակաուղղված և գիտակցված ակտիվ, իսկ որոշ դեպքերում նաև պասիվ «գործունեություն»՝ ուղղված անձի նպատակների և շահերի նվաճմանը, ապա նրա կառուցվածքը մարմնավորում է նպատակներին հասնելու միջոցները, եղանակները, պայմանները: «Վաղը» կամ որոշ դեպքերում կիրառվող «վարքագիծ» հասկացությունն իր հերթին հանդիսանում է արգելվների՝ որոշ դեպքերում գիտակցված և կամային համակցություն: Հետևաբար, ժամանակակից իրավաբանական գրականությունում «վարքի» չափանիշ է համարվում ցանկացած գործունեություն, իսկ «գործունեության» չափանիշ՝ անձի սոցիալապես գիտակցված վարքի, վարքագծի ակտը (գործողությունը կամ անգործությունը): Այնուամենայնիվ, արդի իրավաբանական գրականությունում վիճարկվում է «վարքագիծ» եզրույթի կիրառման հարց անձի իրավական դրության դիտարկման ժամանակ: Ակնհայտ է, որ անձի իրական, կոնկրետ վարքագիծը հանդիսանում է իրավունքի մարմնավորումն ու իրացումը, քանի որ անձի գործողությունները հանդիսանում են ժամանակակից ժողովրդավարական, իրավական պետության միջուկը, հիմքը: Միևնույն ժամանակ, մարդու՝ իրավաբարերության սուրյեկտիվիտի, գիտակցված, կամային գործողությունները, իրավական վարքը, այսինքն՝ իրավանորմերը, հանդիսանում են անձի պատշաճ վարքի (վարքագծի) սահմաններ: Այսպես, Ի.Ա. Պոլերովսկու կարծիքով՝ անձի անհատականության, յուրօրինակության պահպանման կարևորությունը, հանդիսանում է պետության պարտականությունը: Ավելին, միանման պահանջմունքներով հասարակությունում, պետությունում անձը կորցնում է իր անհատականությունը, իսկ իրավունքը ճանաչում է միայն մինիմալ պահանջմունքները: Հետևաբար, ան-

ձի ցանկացած շահ, պահանջմունք, նույնիսկ ամենատարօրինակը, պետք է պաշտպանվի պետության և օրենքի կողմից: Մեր կարծիքով, արդի ժողովրդավարական հասարակությունը ազատ անձանց միություն է, որոնք ձգտում են իրականացնել իրենց իրավունքները, ազատություններն ու օրինական շահերը: Նույնիսկ այն դեպքում, եթե առկա է շեղում անձի՝ միջինում ընդունված անհատականությունից, և անձը չի ունահարում պետության, հասարակության և այլ անձանց իրավունքներն ու օրինական շահերը, ապա անհատականությունը պետք է պահպանվի տվյալ պետության օրենսդրությամբ: Տվյալ դեպքում, օրենքը և պետությունը իրենց պաշտպանության և ակտիվ պահպանման հովանու ներքո են վերցնում ոչ միայն անձի տիպիկ անհատականությունը, այլև որոշ դեպքերում տարօրինակ բվացող անձի անհատականության դրսերումը: Հետևաբար, անձի ցանկացած անհատականության դրսերում գոյության և ճանաչման իրավունք ունի, քանի որ դա հասարակության բարոյական գիտակցության զարգացման արդյունք է, ինչպես նաև մարդու իրավունքների ոլորտի միջազգային-իրավական փաստարդերի պահանջ:

Ինչ վերաբերում է «անձի իրավական դրություն» եզրույթին, ապա պետք է փաստել, որ այն ծագել է լատիներեն՝ «դրություն, կարգավիճակ, վիճակ, դիրք» բառից: Տվյալ պարագայում խոսքը վերաբերում է մարդուն, անձին կամ քաղաքացուն: Ավելին, պետության և իրավունքի տեսություն գիտությունում, ինչպես նաև ճյուղային իրավաբանական գիտություններում նույնացվում են «անձի իրավական դրություն» և «անձի իրավական կարգավիճակ» հասկացությունները: Չնայած այն հանգամանքին, որ «իրավական դրություն» և «իրավական կարգավիճակ» եզրույթները ծագումնաբանորեն հոմանիշներ են, այնուամենայնիվ, իրավաբանական գրականության մեջ որոշ իրավագետներ առաջարկում են տարբերակել այդ տերմինները, քանի որ վերջիններս գտնում են, որ իրավական կարգավիճակը, իրավական դրության միջուկն է: Այնուամենայնիվ, միջազգային իրավական ակտերը, սահմանադրություններ, ընթացիկ օրենսդրություններ, ինչպես նաև դատական նախադեպը շեն տարբերակում այդ եզրույթները՝ դրանք կիրառելով որպես հոմանիշներ:

Համընդհանուր ճանաչում ստացած սահմանական համաձայն՝ անձի իրավական դրությունը նրա փաստացի վիճակն է տվյալ հասարակության և պետության մեջ, որն ավելի կամ պակաս ամրողացրյամբ (նայած պետության կառավարման ձևից և քաղաքական ռեժիմից) իր արտացոլումն է գտնում իրավունքի մեջ:

«Իրավական դրություն» հասկացությունը համեմատաբար նոր է պետության և իրավունքի տեսություն գիտության մեջ: Մինչհեղափոխական շրջանից մինչև 20-րդ դարի 60-ական թթ. այն նույ-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

նացվում էր անձի իրավասությելուուրյան հետ¹¹: Միայն իրավական մտքի սրբնաց զարգացման ժամանակ (1970-1980թթ.) իրավական դրություն հասկացությունը ձևավորվեց որպես իրավագիտության առանցքային հիմնախնդիր, ստացավ լայն մշակում և ամրագրվեց օրենսդրության մեջ: Տեսաբաններից ոմանք գտնում էին, որ անձի իրավական դրության (կարգավիճակի) հիմնական տարրն անձի հիմնական իրավունքների, ազատությունների և պարտականությունների ամրողությունն է, իսկ մնացած այլ տարրերը (օրինական շահերը, իրավասությելուուրյունը, վկացունքները) հանդիսանում են լրացուցիչ տարրեր:

Կատարված ուսումնասիրությունները վկայում են, որ անձի իրավական դրության սոցիալ-իրավական դրականական առանձնահատկություններն ուսումնասիրելու համար անհրաժեշտ է քննարկել «անձի իրավական դրություն» հասկացությունը լայն իմաստով: Հետևաբար, անհրաժեշտ է այնպիսի կատեգորիայի ներմուծում և քննարկում, որը կարող է ընդգրկել անձի իրավական դրությունը ընութագրող սոցիալ-իրավական երևույթների ամբողջությունը: Ավելին, երբ սահմանում ենք «անձի իրավական դրություն» հասկացությունը, ապա անհրաժեշտ է բացահայտել դրա իրավաբանական կառուցվածքը: Ընդհանուր առմամբ, «իրավաբանական կառուցվածք» հասկացությունը սահմանվում է որպես «կառուցվածք», «կազմ», քանի որ դրանում արտացոլվում են ուսումնասիրվող խնդրի կառուցվածքային-համակարգային ամբողջությունը: Ակնհայտ է, որ իրավաբան-զիտնականների մեջ բանակը դիտարկում է անձի իրավական դրությունը (կարգավիճակը) որպես բարդ երևույթ, որը իրավունքներից և պարտականություններից զատ բաղկացած է այլ բազմաբույսակ տարրերից: Այսպես՝ Ա.Ի. Լեպյոչկինն անձի իրավունքների և պարտականությունների հետ մեկտեղ դիտարկում է դրանց երաշխիքները, որպես անձի իրավական դրության տարր (ընդգծումը մերմ է՝ Լ.Ղ.):¹² Բ.Վ.Շետինինն,¹³ իր հերթին, ավելացնում է քաղաքացիությունը և իրավական սկզբունքները, իսկ Վ.Ս. Գորշենն ու Ն.Ի. Մատուցովը՝ քաղաքացու ընդհանուր (իրավաբանական) պատասխանատվությունը պետության և հասարակության առջև (ընդգծումը մերմ է՝ Լ.Ղ.): Ուշագրավ է Մ.Վ. Ստրոգովիչի դիրքորոշումը, համաձայն որի, անձի իրավական դրության կառուցվածքային տարրեր են հանդիսանում իրավաբանական պարտականությունը, իրավական երաշխիքները և իրավաբանական պատասխանատվությունը (ընդգծումը մերմ է՝ Լ.Ղ.):¹⁴ Տեղին է հիշել նաև Վ.Ա. Պատյուխինի դիրքորոշումը, համաձայն որի, անձի իրավական դրության (կարգավիճակի) հիմունքներն են՝ անձի հիմնական իրավունքներն ու պարտականությունները, քաղաքացիությունը, ընդհանուր իրավունակությու-

նը, սահմանադրությամբ ամրագրված իրավահավասարության սկզբունքը (ընդգծումը մերմ է՝ Լ.Ղ.): Զ.Կ. Ալեքսանդրովան առաջարկում է ներմուծել «քաղաքացու իրավական համակարգ» եղույթը, որը կարող է լիարժեքորեն ընութագրել անձի իրավական դրության էությունը: Ակնհայտ է, որ իրավագետների «անձի իրավական դրության (կարգավիճակի)» վերաբերյալ սահմանումները կարելի է շարունակել անվերջ, սակայն դրանք միմյանցից տարբերվում են լոկ վերը թվարկված տարրերի տարրեր համակցություններով: Հետևաբար, անհրաժեշտ է դիտարկել «անձի իրավական դրությունը» լայն և նեղ իմաստներով, որոնք փոխհարաբերվում են որպես ընդհանուրն ու մասնավորը (չնայած «իրավական դրություն» և «իրավական կարգավիճակ»²⁰ եզրույթների ծագումնարանական նույնությանը): Մեր կողմից կատարված ուսումնասիրությունները պահպանելու ժամանակակից տարրերը կարող են անձի իրավական դրության (կարգավիճակի) հետևյալ կառուցվածքային տարրերը (հիմունքները):

1) մարդու հիմնական իրավունքների, ազատությունների ու պարտականությունների ամրողացությունը,

2) քաղաքացիությունը,

3) իրավասուրյեկտությունը,

4) անձի օրինական շահերը,

5) իրավաբանական պատասխանատվությունը,

6) իրավական սկզբունքները, որոնց վրա հիմնական և անձի իրավական դրությունը (կարգավիճակը):

Ավելին, այն իրավական երևույթները, փաստերը, որոնց օգնությամբ պետությունը ամրագրում է անձի իրավական դրությունը հասարակական հարաբերությունների համակարգում, նույնպես հանդիսանում են անձի իրավական դրության տարրեր: Միևնույն ժամանակ, պետք է փաստել, որ անձի իրավական դրության բովանդակությունում վերջինիս տարրերի շարքին չեն կարող դասել անձի իրավունքների, պարտականությունների և օրինական շահերի իրացմանը:²¹ Ըստմին, անձի իրավական դրության տարր չեն կարող հանդիսանալ նաև անձի սոցիալական պատասխանատվությունը, նրա օրենսդրությունը չամրագրված սոցիալական շահերն ու հնարավորությունները, ինչպես նաև՝ անձին բազմակողմանի բնութագրող ոչ իրավական այլ երևույթներ: Հարկ է նշել, որ իրավաբանական գրականությունում լայն տարածում է ստացել այն տեսակետը,

որի համաձայն՝ անձի իրավական կարգավիճակի տարր են հանդիսանում **իրավարանական երաշխիքները, ավելի կոճկրետ՝ անձի իրավական կարգավիճակի իրավարանական երաշխիքները**. Ըստ Ն.Վ. Վիտրուկի՝ իրավարանական երաշխիքները, հանդիսանալով իրավական կարգավիճակի կառուցվածքային տարր, անմիջականորեն ապահովում են անձի իրավարանական կարգավիճակի (նրա հիմնական տարրերի իրավարանական ազատությունների, պարտականությունների և օրինական շահերի) իրացումն ու պաշտպանությունը:

Ն.Վ. Վիտրուկը՝ որպես իրավական դրության տարր, դիտարկում է նաև կոճկրետ իրավարանական պատասխանատվությունը (ռետրոազեկտիվ, ենտահայաց պատասխանատվություն): Ակնհայտ է, որ հեղինակը հիմք է ընդունում այն թեզը, որ իրավարանական պատասխանատվությունը (վարչական, կարգապահական պատասխանատվությունը), նյութական պատասխանատվությունը և պետական հարկադրանքի այլ միջոցները կազմում են անձի իրավական դրության իրավարանական երաշխիքների տարրերն ու տեսակները (ընդգծումը մերն է՝ Լ.Դ.՝²²): Եվ հետևաբար, միայն այդ դեպքում նրանք կարող են ընդգրկվել անձի իրավական դրության (կարգավիճակի) կառուցվածքի մեջ: Ըստ Ն.Ի.Մատուղովի՝ անձի իրավական դրության կառուցվածքային տարր են հանդիսանում **իրավահարարերությունները** կամ ընդհանուր իրավահարարերությունները (ընդգծումը մերն է՝ Լ.Դ.՝²³): Մենք համամիտ չեն նշանակած կարծիքի հետ, քանի որ իրավական կապերը և իրավահարարերությունները չեն գտնվում նույն հարթության սանդղակի վրա անձի իրավունքների, ազատությունների, պարտականությունների հետ, հետևաբար, ճիշտ չէ դասել անձի իրավական դրության տարրերի շարքին:

Կարենոր է նշել, որ Ն.Վ. Վիտրուկը, առանձնացնելով «անձի իրավական կարգավիճակը» հասկացությունը «անձի իրավական դրությունից» հասկացությունից և այլ իրավական երևույթներից, հատկացնում է անձի իրավական կարգավիճակին կենտրոնական դեր՝ օժտելով իրավական պարտականությունների և օրինական շահերի նկատմամբ ստորադաս ընույթով՝²⁴ Ընդ որում, իրավագետը դիտարկում է իրավարանական պատասխանատվությունը ստատիկ վիճակում, այլ ոչ թե անընդհատ գարգացման ընթացքում, քանի որ այդ պարագայում, իրավարանական պատասխանատվությունը՝ որպես իրավախաստի վարքագիծ, հանդիսանում է խախտված իրավունքների վերականգնման գործընթացի մի մաս:

Դժվար է համաձայնել վերոնշյալ դիրքորոշման հետ, քանի որ իրավարանական պատասխանատվության հիմքը իրավախաստումն է, իսկ իրավախաստի համար իրավարանական պատասխանատվությունը՝ որպես իրավախաստի վարքագիծ, հանդիսանում է խախտված իրավունքների վերականգնման գործընթացի մի մաս:

Դժվար է համաձայնել վերոնշյալ դիրքորոշման հետ, քանի որ իրավարանական պատասխանատվության հիմքը իրավախաստումն է, իսկ իրավախաստի համար իրավարանական պատասխանատվությունը՝ որպես իրավախաստի վարքագիծ, հանդիսանում է խախտված իրավունքների վերականգնման գործընթացի մի մաս:

տապահանատվության որոշակի միջոցի կիրառումը: Ավելին՝ իրավարանական պատասխանատվությունը բարդ սոցիալ-իրավական երևույթ է, որը ներառում է նվազագույնը երկու կողմ՝ պետություն և իրավախաստող: Իր բնույթով իրավարանական պատասխանատվությունը այն մի ամբողջ գործընթաց է, որը սկսվում է իրավախաստմամբ և ավարտվում այդ իրավախաստման համար վրա հասած պատասխանատվությամբ, հետևաբար, այն չի կարող գտնվել մշտական ստատիկ վիճակում:

Հայտնի է, որ իրավարանական պատասխանատվության դեպքում իրավախաստողի և պետություն միջև ծավալվում է իրավապահպան հարաբերություն, որում պետությունը, ի դեմք իր իրավասու մարմինների, հանդես է գալիս որպես իրավագոր կողմ, իսկ իրավախաստողը՝ պարտավոր: Ընդ որում, և՛ իրավագոր, և՛ պարտավոր կողմները գործում են օրենքի շրջանակներում և իրավարանական պատասխանատվության իրացումը իրականացվում է իրավունքի իրավական նորմերի կոճկրետ սանկցիաների հիման վրա, որոնք պատասխանատվություն են նախատեսում հատկապես տվյալ իրավախաստման համար: Իրավարանական երաշխիքները վերաբերում են պետական մարմինների և հիմնարկների գործունեությանը, որը հատուկ ուղղված է օրինականության և իրավակարգի ամրապնդմանը, իրավախաստումների կանխարգելմանն ու խափանմանը: Այն իրականացնում են օրենսդիր, գործադիր, դատական մարմինների և պետության ամբողջ հանակարգի կողմից, ներառյալ այնպիսի ինստիտուտի, ինչպիսին է մարդու իրավունքների պաշտպանի (օմբուդսմենի) ինստիտուտը:

Անձի իրավական կարգավիճակի անբաժանելի տարրն են կազմում նաև այն իրավարանորեն ամրագրված սկզբունքները, որոնց վրա խարսխված է մարդու իրավական դրությունը: Մենք արտացոլում են անձի և պետության միջև արմատական հարաբերությունները՝ ենելով հասարակության մեջ նրա ունեցած դիրքից: Խոսքը վերաբերում է իրավական դրության (կարգավիճակի) այնպիսի հիմնարար սկզբունքներին, ինչպիսիք են՝ **իրավունքների, ազատությունների և պարտականությունների համբաղիանորությունն ու հավասարությունը (իրավահավասարություն), դրանց անօտարելիությունն ու երաշխավորվածությունը**. Այդ սկզբունքներն իրենց ամրագրումն են ստացել ՀՀ Հիմնական օրենքում, քանի որ պայմանավորում են մեր երկրում ընդունված մարդու իրավունքների հայցակարգի բովանդակությունը:

Վերշարադրյալից ակնհայտ է, որ անձի իրավական դրությունը բարդ սոցիալ-իրավական, իրավական նշանակություն ունեցող երևույթ է, որը տարբեր պատմական ժամանակաշրջաններում և հասարակական-տնտեսական ֆորմացիաներում ուներ

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

տարրեր դրսնորումներ: Բավական է համեմատել ստրկատիրական, ֆեռդալական, բորժուական համայնակարգերը, հասարակության պալոմական տիպերը, որպեսզի համոզվենք դրանում²⁵: Ուստի, օրինաչափ է, որ անձի իրավական դրույթունը և նրա կառուցվածքային տարրերը ուսումնասիրվում են ինչպես իրավունքի ընդհանուր տեսության, այն-

պես էլ ճյուղային և հատուկ իրավաբանական գիտությունների կողմից (սահմանադրական իրավունք, քրեական իրավունք, քրեագիտություն և այլն):

¹ Սահմանասն տե՛ս, Алексеев С.С. Общая теория права. Уч. 2-е изд. М., Проспект, 2008; Вигрук Н.В. Теория права и государства. Проблема учебного курса// Право и жизнь. 1992. N 3. C. 172-183; Голунский С.А., Стrogович М.С. Теория государства и права. М., 1940; Денисов А.И. Теория государства и права. М., 1972; Денисов А.И., ириченко М.Г. Советское государственное право. М., 1958. Комаров С.А. Общая теория государства и права, М., 1995; Недбайло П.Е. Основы теории государства и права. Киев. 1958; Пашуканис Е.Б. Общая теория права и марксизм. М., 1924; Теория государства и права: Уч.для юр.вузов/ Под ред. М.А. Аржанова. М., 1948; Теория государства и права/ Под ред. Н.И. Матузова, А.В. Малько. М., Юристъ. 2004; Общая теория права и государства/ Под ред. В.В. Лазарева. М., 1996; Спиридонов Л.И. Теория государства и права. М., Норма. 2011; Сырых В.М. Теория государства и права. М., 2003; Bachelard G. La formation de l'esprit scientifique. Paris. Vrin. 1977; Friedmann W. Théorie générale du droit. L.G.D.J. 1965; Grawitz M. Méthodes des sciences sociales. Paris. Dalloz. 2012; Hebermas J. La technique et la science comme l'idéologie. Paris. Gallimard. 1973; Hindess B., Imaginary Presuppositions of Democracy//Economy and Society. 20:2.

² Энциклопедический словарь. Т. XVII.Изд. Брокгауз Ф.А., Ефран И.А., СПб. 1896.С. 868; Տե՛ս նաև Անոֆրիև Е.Ա. Социальный статус и активность личности. М., 1984; Архипов С.И. Субъект права: теоретическое исследование. СПб, изд-во Юрид. центр Пресс, 2004; Крет О.В. Правовая реальность: онтолого-гносеологический анализ. Автореф.дис....канд. филос.наук.Тамбов, 2007.

³ Տե՛ս, Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. Л., изд. ЛГУ,1968; Байтин Р.С. О логико-гносеологической и юридической природе правового состояния//Вопросы теории государства и права: перестройка и актуальные проблемы теории социалистического государства и права. Сб. науч. трудов. Вып.9. Саратов. 1991. Леонтьев А.Н. Деятельность, сознание. Личность //Избранные психологические произведения: В 2-х т.Т.2. М., 1983. С.196-197; 2002. С. 115-116; Русалов М.В. Биологические основы индивидуально-психологических различий. М., 1979. С. 15-17; Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание.Человек и мир. Санкт-Петербург. СПб., 2003. С. 271-274.

⁴ Տե՛ս, Комаров С.А. Советское общенародное государство и личность: политico-правовые аспекты. Красноярск. Изд. Красноярск. ун-та, 1986, С. 65; Матузов Н.И. Личность. Право. Демократия. Теоретические проблемы субъективного права. Саратов. изд. Сарат. ун-та, 1972. С. 68-70; Барзилова Ю.В. Правовой статус личности в свете современных реалий//Новая правовая жизнь. 2005. N3. С.31.

⁵ Տե՛ս, Психологический словарь/ Под ред. В.П. Зинченко, Б.Г. Мещерякова. М., Норма.1996.С.263-264.

⁶ Սահմանասն տե՛ս, Прусаков А.Д. Действие и бездействие как формы юридически значимого поведения. Автореф. дис....канд юрид. наук. Саратов. 2008; Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание. 3-е изд.пер.и доп. М., Норма. 2005.

⁷ Տե՛ս, Atias C., L'épistémologie juridique.Dalloz.Paris.2002.P.96; Terré F. Introduction générale au droit. 6ème édition.2003. P. 25-27; Troper M. Entre science et dogmatique, la vie étroite du neutralité. *Théorie du droit et science*. Paris. Leviathan.1994. P. 56.

⁸ Տե՛ս, Покровский И.А. Основные проблемы гражданского права. 3-е изд., М., Стагут. 2001. С.130-132; Шагиева Р.В. Концепция правовой действительности в современном обществе. Автореф. дис....канд. юрид. наук. М., 2006:

⁹ Սահմանասն տե՛ս Մալյո Վ.Վ. Понятие правового статуса личности в СССР// Управление и право.1978. Вып.4.Ч.1. С.58-62; Недбайло П.Е. Основы теории государства и права. Киев, 1959; Общая теория прав человека/ Отв. ред. Е.А.Лукашева.М., Норма.1996:

¹⁰ Տե՛ս, Ալվաշյան Վ.Ն. Մարդու իրավունքներ, 2-րդ լրամշակված իրավարակ., Եր. Տիգրան Մեծ, 2007, էջ 43:

¹¹ Տե՛ս, Коркунов Н. М. Лекции по общей теории права. 4-е издание.Санкт-Петербург. СПб., 1897. С. 96; Шершеневич Г.Ф. Общая теория права. М., Выш. 1. 1910. С. 300.

¹² Տե՛ս, Вигрук Н.В. Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе.М., Наука. 1979. С. 24-25; Марченко М.Н., Теория государства и права.М., МГУ. 2007. С. 591-602.

¹³ Տե՛ս, Лепешкин А.И. Правовое положение советских граждан. М., Наука. 1966. С. 3-11.

¹⁴ Տե՛ս, Щетинин Б.В. Гражданин и социалистическое государство//Советское государство и право. 1975. N 2. С.4-5.

¹⁵ Տե՛ս, Воеводин Л.Д. Содержание правового положения личности в науке советского государственного права //Советское государство и право.1965. N 2. С. 42-50.

¹⁶ Տե՛ս, Матузов Н.И. Личность. Право. Демократия: Теоретические проблемы субъективного права. Саратов, 1972. С. 189-206.

- ¹⁷ Տե՛ս, Строгович М.С. Вопросы теории прав личности//Философия и современность. М., 1976. С. 33-36.
- ¹⁸ Տե՛ս, Патюлин В. А. Государство и личность в СССР (правовые аспекты взаимоотношений) М., 1974. С. 231.
- ¹⁹ Տե՛ս, Александрова З. К. Теоретические вопросы правового статуса граждан зарубежных социалистических стран Европы: Автограф. дисс... канд. юрид. наук. Свердловск, 1975. С. 5-7.
- ²⁰ Նմանատիպ եղուանգման են զայիս ճյուղային իրավաբանական գիտությունների վար Աերկայացուցիչները, տե՛ս, Александрова З. К. Теоретические вопросы правового статуса граждан зарубежных социалистических стран Европы: Автограф. дисс...канд. юрид.наук. Свердловск, 1975. С. 5-7; Новоселов В. И. Правовое положение граждан в советском государственном управлении. Саратов, изд. Сарат. ун-та. 1976. С.36.
- ²¹ Մանամանատիպ սեւ Վիդրու Հ.Բ. Статус члена общественной организации: задачи и направления исследований//Вопросы теории общественных организаций. М., 1977; Новоселов В.И. Некоторые вопросы соотношения правового статуса граждан и статуса членов общественных организаций// Вопросы теории общественных организаций. С. 69-73.
- ²² Տե՛ս, Վիդրու Հ.Բ. Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе. М., Наука. 1979. С. 30-34; Նույնի՛ Օ категориях правового положения личности в социалистическом обществе//Советское государство и право. 1974. N12. С. 11.
- ²³ Տե՛ս, Магузов Н.И. Личность. Права. Демократия: Теоретические проблемы субъективного права. Саратов, 1972. С. 196.
- ²⁴ Տե՛ս, Վիդրու Հ.Բ. Общая теория правового положения личности. М., 2009. С. 12.
- ²⁵ Մանամանատիպ սեւ Բադրյան Գ.Մ. Права личности в истории (материалы из истории правовой мысли и законодательства Армении), Ереван, 2005. С. 12-21; Графский В.Г. Всеобщая история права и государства/ Уч. дlya ВУЗ-ов, Норма, М., 2007. С. 51-96; Сафарян Г.Г. Проблемы правотворческой деятельности в Третьей Армянской Республике: Дисс. на соискание уч. ст. доктора юрид. наук, Ереван, 2002. С. 37-39.

Լիլիթ Կազանչյան

Старший научный сотрудник института философии, социологии и права НАН РА,
член палаты адвокатов Республики Армения,
кандидат юридических наук,
докторант института философии, социологии и права НАН РА

РЕЗЮМЕ

Понятие и юридическая конструкция правового положения личности

В данной научной статье на основе изучения материалов из истории политico-правовой мысли раскрываются фундаментальное, социально-юридическое значение и особенности юридической конструкции правового положения личности в формировании правового положения личности. В частности, представлены разнообразные трактовки и классификации правового положения личности, ее структурных элементов известными правоведами в контексте теории государства и права.

Ключевые слова: правовое положение личности, права и свободы личности, законные интересы, обязанности, гражданство, правосубъектность, демократическое государство.

Lilit Kazanchian

Senior Researcher of The Institute of Philosophy,
Sociology and Law of NAS RA,
PhD in Law,

Member of the Chamber of the Advocates of the Republic of Armenia,
Doctoral candidate of The Institute of Philosophy, Sociology and Law of NAS RA,

SUMMARY

Concept and legal structure of the legal status of the individual

In the given scientific article, the author based on the study of materials from the history of political and legal thought, reveals the fundamental, social and legal significance and peculiarities of the legal construction of the legal status of the individual. In particular, the article considers a variety of interpretations and classifications of the legal status of the individual, its structural elements by well-known lawyers in the context of the theory of state and law.

Keywords: the legal status of the individual, the rights and freedoms of the individual, legitimate interests, duties, citizenship, legal personality, democratic state.

ԳԵՎՈՐԳ ԿՈՍՏԱՆՅԱՆ

Իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ,
ՀՀ ազգային ակադեմիայի փիլիսոփայության և
իրավունքի ինստիտուտի դոկտորանտ

ԱՌԱՋԻՆ ԿԱՏԵԳՈՐԻԱՅԻ ԱՆՁԱՆՑ ԱՉԱՏՈՒԹՅՈՒՆԻՑ ԶՐԿԵԼՈՒ ԱՌԱՋՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆԵՐԸ ԿՈՆՎԵՆՑԻՈՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄՆԵՐԻ ՀԱՍՏԵՔՈՒՄՈՒՄ

Սույն հոդվածում հեղինակը վերլուծության է ենթարկել Կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածի 1-ին մասի «ե» և «զ» կետերով սահմանված դրույթները: Մասնավորապես, քննարկման առարկան է դարձվել հոգեկան իշխանության անձանց ազատությունից զրկելու առնչությամբ Եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքը: Վեր են հանդել տվյալ սուբյեկտներով պայմանավորված ազատությունից զրկելու առանձնահատկությունները: Միաժամանակ, վերլուծության են ենթարկվել հանձնման և արտաքանակ համար ազատությունից զրկված անձանց իրավական կարգավիճակի հիմնահարցերը և համադրությունը ՀՀ օրենսդրության կարգավորումների հետ:

Հիմնարարեր- Կոնվենցիա, հոգեկան իշխանություն, ալկոհոլամոլ, արտաքանակ, ազատությունից զրկված անձ:

Կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածի 1-ին կետի «ե» ենթակետը թույլատրում է «հոգեկան իշխանություն, հարքեցողների, բնրամոլների կամ թափառաշրջիկների օրինական կալանավորումը՝ ինֆեկցիոն իշխանությունների տարածումը կանխելու նպատակով»: Ինչ վերաբերում է այդ կատեգորիաների անձանց կալանավորման պատճառներին, Դատարանը վճռել է, որ. «ոչ միայն այդ անձններ կարող են ժամանակ առ ժամանակ վտանգ սպառնալ հասարակական անվտանգությանը, այլ նաև նրանց կալանավորումը կարող է անհրաժեշտ լինել՝ ելնելով հենց նրանց շահերից»¹:

Ինչ վերաբերում է «հոգեկան իշխանությունից հիմնարարական անձնությունը» հասարանի «ամբողջական բացատրությունը» հնարավոր չէ տալ, որովհետև բժշկության մեջ «հոգեկան խանգարում» հասկացությունն անընդհատ կատարելագործվում է: Անկասկած, անձը չի կարող ձերբակալվել այդ դրույթի հիման վրա «միայն այն պատճառով, որ նրա հայացքները կամ պահվածքը տարրերվում են այս կամ այն հասարակությունում գերակշռող նորմերից»: Անձը հոգեկան իշխանությունը պարունակությունը ներպետական իրավունքին համապատասխան, կոնկրետ գործում դրա կիրարկմանը և հոգեռության ժամանակակից գիտելիքներով:

Համենայն դեպք, կալանավորումը պետք է «օրինական» լինի, այսինքն՝ պետք է իրականացվի օրենքի համաձայն՝ ներառելով նյութական և դատավարական նորմերը, և կամայական չպետք է լինի: Վիճակներվախի գործում Դատարանն ընդունել է չափանիշներ, որոնք պետք է պահպանվեն, որպեսզի հոգեկան իշխանությունից կալանավորումը «կամայական անություն» չդիտվի: Մասնավորապես, հոգեկան խանգարումը պետք է հաստատվի օբյեկտիվ բժշկական

փորձաքննությամբ, կալանավորումն արդարացնող խանգարման բնույթը և աստիճանը պետք է ծայրահեղ լինեն, կալանավորումը պետք է տևի այնքան, որքան պահանջում են հոգեկան խանգարման աստիճանն ու տևողությունը, այն դեպքերում, երբ կալանավորման ժամկետներն ըստ հավանականությամբ որոշված չեն, տվյալ անձին ազատ արձակելու համար լիազորված հանձնաժողովը ժամանակ առ ժամանակ պետք է քննի ժամկետի հարցը և եթե անձը պետք է տեղափորվի հիշանդանոց, կլինիկական նման անձանց ձերբակալման համար նախատեսված համապատասխան այլ հաստատություն²:

Առաջին պայմանն արտակարգ իրավիճակներում չի կիրառվում: Օրինակ, Վիտերվերվախի գործում դիմողը քաղաքապետի կողմից, առանց բժշկի նախական եզրակացության, տեղափորվել էր հոգեբուժարան այն բանից հետո, երբ նրան մերկ վիճակում հայտնաբերել էին ոստիկանախցում³: Չնայած որոշ դեպքերում թույլատրվում է բացառիկ ձերբակալում, սակայն ենթադրվում է, որ դրանից անմիջապես հետո կտրվի գոնե ժամանակավոր բժշկական եզրակացություն: Բարբանով ընդդեմ Բուլղարիայի գործով դիմողը կալանավորվել էր՝ համաձայն դատախազի բույլտվության, առանց բժշկական փորձագետի հանձնարարականի: Դատարանը վճռել է, որ կալանավորումն անօրինական է եղել, քանի որ «փրական ոչ մի հիմք չկար առ այն, որ դիմողը հոգեկան իշխանությունը է»: Նման եզրակացություն անելով՝ Դատարանը նշել է, որ տվյալ գործում «հոգեբույթի նախական կարծիքը, համենայն դեպք, ըստ առկա փաստաթղթերի, հնարավոր և պարտադիր է եղել»: Դատարանը նշել է, որ արտակարգ իրավիճակի մասին որևէ հայտարարություն չի եղել, որ դիմունը հոգեկան իշխանության պատմություն չի ունեցել, և որ

նա, ամենայն հավանականությամբ, ներկայացրել է քժկի եզրակացություն իր հոգեկան առողջության մասին: Դատարանը որոշել է, որ ննան դեպքերում դիմողի ձերբակալումը կամ կալանավորումը՝ իհմնվելով դիմողի հոգեկան առողջության մասին դատախազի և ոստիկանության սպայի կարծիքի վրա և առանց հոգեբույժի եզրակացության, անբույլատրելի էր:

Դետք է նաև նշել, որ 5-րդ հոդվածի 1-ին կետի «Ե» ենթակետը «քուժման իրավունք» չի նախատեսում, ինչպես նշում էր դիմողը Վիճուերվերպի գործով դատարննության ժամանակ, որը պնդում էր, որ համապատասխան բուժումը ենթադրվում էր «որպեսզի ապահովեր», որ նա չկալանավորվեր ավելի երկարատև ժամանակով, քան դա խիստ անհրաժեշտ է»: Սակայն Աշխարհենիկ գործով Դատարանը վճռել է, որ «ազատազրկումը բույլատրող հիմքի, որով այն կատարվել է, և տեղի, և կալանավորման պայմանների միջև որոշակի կապ պետք է լինի», այսինքն՝ հոգեկան հիվանդին ազատությունից գրկող որոշման կատարումը նույնական հանդիսանում է օրինականության պահանջի մաս: Այնուամենայնիվ, կալանավորված հոգեկան հիվանդին բուժվելու հնարավորություն չընձեռելն ընկնում է Կոնվենցիայի 3-րդ հոդվածի դրույթների («աննարդկային վերաբերմունք») գործողության տակ: «Քրողնա» բառը (որը Վիլեն, Օոմսն ու Վերսիան ընդդեմ Բելգիայի գործով), որը նշանակում է «մշտական բնակության վայր, ապրելու միջոց և գրադաւոնք կամ մասնագիտություն չունեցող», Դատարանը վերցրել է Բելգիայի քենական օրենսգրքից: Գուձարդին ընդդեմ Խոտալիայի գործով Դատարանը չի ընդունել կառավարության այն մոտեցումը, որ կազմակերպված հանցավոր խմբին պատկանող, եկամտի դրոշակի աղբյուր չունեցող անձինք ընկնում են «քափառաշրջիկ» հասկացության տակ: Նշված գործով դիմողների կալանավորման ժամկետը, նրանց իսկ ցանկությամբ, երկարացվել էր, Դատարանը վճռեց, որ ազատության իրավունքից չի կարելի հրաժարվել, և դատարանի որոշումն անհրաժեշտ է եղել նույնիսկ այն դեպքում, երբ կալանավորված անձին ազատությունից գրկելու համաձայնություն է տրվել:

Զնայած ինֆեկցիոն հիվանդությունների տարածումը կանխելու համար թմրամղների, հարբեցողների կալանավորման վերաբերյալ քիչ բողոքներ են եղել, Դատարանը, բնականաբար, կալանավորման օրինաչափությունը զնահատելիս՝ կցուցաբերի ննան մոտեցում, ինչպես հոգեկան հիվանդների պարագայում: Վիտոլ Լիտվան ընդդեմ Լեհաստանի գործով վճռում՝ քննարկելով «հարբեցող» տերմինը, Դատարանը սահմանել է, որ «քժկի եզրակացությամբ «հարբեցող» չճանաչված անձինք, բայց որոնց գործողությունները և պահվածը ոգելից խմիչքի ազրեցության տակ, վտանգ են ապառնում հասարակական կարգի կամ հասարակության համար, կարող են կալանավորվել բնակչության կամ

իրենց իսկ շահերի պաշտպանության, մասնավորապես նրանց առողջության կամ անձնական անվտանգության ապահովման նպատակներով»: Այնուամենայնիվ, Դատարանը նաև պարզաբանել է, թե դա չի նշանակում, որ բայ 5-րդ հոդվածի 1-ին կետի «Ե» ենթակետի՝ բույլատրվում է «անձի կալանավորումը միայն այն պատճառով, որ նա ոգելից խմիչք է օգտագործել»: Բայց դրանից, Դատարանը որոշել է, որ դիմոնին՝ սրափարան տեղափորելը կամայական է եղել, քանի որ նրա պահվածը վտանգ չի սպառնացել բնակչության կամ հենց իր համար, և նրա նկատմամբ չեն կիրառվել հարբած վիճակում գտնվող անձանց համար ներպետական իրավունքով նախատեսված այլընտրանքային այլ միջոցները: Դատարանը նշել է, որ համաձայն ներպետական իրավունքի՝ «հարբած վիճակում գտնվող անձը չափայման գրկի ազատությունից, քանի որ ոստիկանությունը լիովին կարող է նրան ուղեկցել հասարակական հոգածության հաստատություն կամ տուն»: Ի վերջո, Դատարանը վճռեց, որ դիմոնի տեղափորումը սրափարան անօրինական է եղել⁷:

Դատարանը վերահստատում է իր արդեն հաստատված նախադեպը, համաձայն որի՝ անձը չի կարող համարվել «հոգեկան հիվանդ» և գրկելով ազատությունից, եթե հետևյալ երեք նվազագույն պայմանները չափահովվեն: առաջին՝ պետք է հիմնավոր կերպով ապացուցվի, որ նա հոգեկան հիվանդ է, երկրորդ՝ հոգեկան խանգարումը պետք է լինի այնպիսին կամ այն աստիճանի, որ անհրաժեշտություն ստեղծի ազատությունից գրկելու համար, և երրորդ՝ ազատությունից գրկելու շարունակական օրինականությունը կախված է նման խանգարման շարունականությամբ⁸:

Միաժամանակ, հաշվի առնելով պետությունների հայեցողության լայն շրջանակը ազատությունից գրկելու անհետաձգելի դեպքերի ժամանակ, ընդունելի կարելի է համարել անհետաձգելի դեպքերում կամ այն դեպքերում, երբ անձը ձերբակալվել է ազրեսիվ պահվածքի պատճառով, անմիջապես ձերբակալումից հետո մասնագետի կարծիք հարցնելը: Մնացած բողոք դեպքերում քժկի հետ նախնական խորհրդակցությունը պարտադիր է: Եթե այլ հնարավորություն առկա չէ, օրինակ այն դեպքերում, եթե անձը հրաժարվում է գնալ ստուգման, նվազագույնը անհրաժեշտ է մասնագետի կողմից փաստարդերի հիման վրա իրականացված գնահատական, որի բացակայության պայմաններում անհնարին կինի հանգիչ կերպով ցույց տալ, որ անձը իսկապես հոգեկան հիվանդ է:

Կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածի 1-ին մասի «Ե» կետը բույլ է տալիս անձին ազատությունից գրկել վարակիչ հիվանդությունների տարածումը կանխելու նպատակով, ինչպես նաև հոգեկան հիվանդներին, ավկուլամղներին, թմրամղներին և թափառաշրջկերին:

Դատարանը սահմանել է երեք չափանիշ, որոնց

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

առկայությունը բավարար է անձի ազատության այնպիսի սահմանափակման համար, ինչպիսին է հարկադրաբար հոգեբուժարան տեղափորելը: Այդ շափանիշներն են՝ գիտության տվյալների վրա հիմնված բժշկական ախտորոշումը, հիվանդության սրբածությունը, որը հիվանդին դարձնում է վտանգավոր ինչպես իր, այնպես էլ շրջապատի համար, հոգեբուժարան տեղափորել այնքան ժամանակ, քանի դեռ պահպանվում է հոգեկան խանգարվածությունը: Եվրոպական դատարանի պահանջներից մեկն այն է, որ դատարանի կողմից պարբերական վերահսկողություն իրականացվի այդպիսի հիվանդների վիճակի նկատմամբ:

ՀՀ օրենսդրությամբ վարակիչ հիվանդություններ կրող անձանց, հոգեկան հիվանդների, ալկոհոլամոլների և թափառաշրջիկների ձերբակալման կամ կալանավորման հարցերը պատշաճ կարգավորված չեն: ՀՀ օրենսդրությունը վարչական պատասխանատվություն է սահմանում վեներական հիվանդությամբ տառապող այն անձանց համար, ովքեր խուսափում են բժշկական զննումից և կանխարգելիչ բուժումից, ինչպես նաև նրանց համար, ովքեր թաքցնում են վեներական հիվանդությամբ վարակվելու աղյուրը և վարակի վտանգ առաջացնող հիվանդների հետ շփումը: ՀՀ քրեական օրենսգիրքը պատասխանատվություն է նախատեսում մարդու իմունային անբավարարության վիրուսի հարուցիչով վարակելու և վեներական հիվանդությամբ կամ այլ սեռավարակներով վարակելու համար: Այս հարցն իր ընդհանուր կարգավորումն է ստանում «Բնակչության բժշկական օգնության և պահանջման մասին» ՀՀ օրենքում: Ըստ այդ օրենքի 16-րդ հոդվածի՝ առանց մարդու կամ նրա օրինական ներկայացուցիչ համաձայնության բույլատրվում է իրականացնել բժշկական օգնություն և սպասարկում մարդու կյանքին սպառնացող վտանգի, ինչպես նաև շրջապատի համար վտանգ ներկայացնող հիվանդությունների դեպքում ՀՀ օրենսդրությամբ սահմանված կարգով: Սակայն այս առումով ՀՀ օրենսդրությունը թերի է: Օրենքով սահմանված չէ այն հիվանդությունների շրջանակը, որոնք շրջապատի համար վտանգավոր են համարվում, ինչպես նաև նախատեսված չէ այդ հիվանդություններով տառապող անձանց հարկադիր բուժման ենթարկելու կարգ:

Հոգեկան հիվանդները կարող են հարկադրաբար տեղափոխվել հոգեբուժարան և հարկադրաբար բուժման ենթարկվել: Սա ըստ էության նույնացվում է կալանքի հետ: ՀՀ քաղ. դատ. օր.-ի համաձայն քաղաքացու՝ հոգեբուժական հիվանդանոցային հարկադիր բուժման վերաբերյալ դիմում տալու իրավունք ունի այն հոգեբուժական հաստատության տնօրինությունը, որում բուժվում է քաղաքացին նրան հոգեբուժական հաստատություն տեղափորելու պահից 72 ժամվա ընթացքում: Դիմումին կցվում է հոգեբուժական հաստատությունում անձի հետազ գտնվելու անհամեշտության վերաբերյալ բժիշկ-հո-

գերույժների հանձնաժողովի պատճառաբանված եզրակացությունը: Քաղաքացին իրավունք ունի մասնակցելու դատական նիստին: Եթե հոգեբուժական հաստատությունից ստացված տեղեկությունների համաձայն անձի հոգեկան վիճակը բույլ չի տալիս նրան մասնակցել դատական նիստին, ապա դատավորը դիմումը քննում է հոգեբուժական հաստատությունում: Դիմումի քննությանը պարտադիր է այն հոգեբուժական հաստատության ներկայացուցիչը, որի նախաձեռնությամբ գործ է հարուցվել, ինչպես նաև այն անձի ներկայացուցիչը մասնակցությունը, որի նկատմամբ լուծվում է բուժման հարցը: Սակայն օրենսդրությամբ կարգավորված չեն հոգեբուժարանում գտնվող անձանց նկատմամբ հետազ դատական վերահսկողություն իրականացնելու հարցերը:

ՀՀ քր. դատ. օր.-ը սահմանում է, որ բժշկական բնույթի հարկադրական միջոցները դատարանը կիրառում է այն անձանց նկատմամբ, ովքեր քրեական օրենքով արգելված արարքը կատարել են անմեղապահ վիճակում, եթե այդ անձինք շարունակում են վտանգավոր լինել հասարակության համար:

Ինչ վերաբերում է ալկոհոլամոլներին, թմրամոլներին ու թափառաշրջիկներին, ապա ՀՀ օրենսդրությունն այդ անձանց համապատասխան հաստատություններում տեղափորելու վերաբերյալ որևէ կարգ չի նախատեսում, ինչն առանձին դեպքերում կարող է հանգեցնել Կոնվենցիայով երաշխավորված նրանց իրավունքների ու օրինական շահերի ուսնահարման: «Ոստիկանության մասին» ՀՀ օրենքը միայն սահմանում է, որ ոստիկանությունը պարտավոր է բժշկական հիմնարկներ բերման ենթարկել հարկադիր հարաբերություններում ապահովել այն անձանց նկատմամբ, ովքեր տառապում են հոգեկան հիվանդությամբ, ալկոհոլամոլությամբ, թմրամոլությամբ, ինչպես նաև շրջապատի համար վտանգ ներկայավոր այլ հիվանդություններով: Բացի դրանից, ոստիկանությունն իրավունք ունի ՀՀ օրենսդրությամբ սահմանված կարգով և դեպքերում բժշկական հիմնարկներ կամ ներքին գործերի հասուկ ընդունիչ կայաններ հասցնել և մինչև սթափվելու այնտեղ պահել հարրած վիճակում հասարակական վայրերում գտնվող այն անձանց, ովքեր կորցրել են ինքնուրույն տեղաշարժվելու կամ շրջապատում կողմնորոշվելու ունակությունը կամ կարող են վնաս պատճառել շրջապատին: Կարող է վերոհիշյալ հիմնարկներ կամ կայաններ հասցնել և պահել նաև բնակության մշտական վայր չունեցող թափառաշրջիկներին կամ ինքնուրույնը չպարզված անձանց:

Կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածի 1-ին կետի «ֆ» ենթակետը բույլատրում է «անձի օրինական ներբակալում կամ կամ կանաչապատում...», որի նկատմամբ միջոցներ են կիրառվում նրա արտաքսման կամ

հանձնման համար»: Կալանավորումը համընկնում է, այդ դրույթին, եթե անգամ արտաքսում կամ հանձնում փաստացի տեղի չունենա, նույնիսկ հանձնման որևէ պաշտոնական հարցման կամ օրդերի բացակայության ժամանակ, պայմանով, որ քննություն է կատարվել: Քննությունն ըստ 5-րդ հոդվածի 1-ին կետի «Փ» Ենթակետի՝ հավասարազոր է «միջոցների» կիրառման:

Այդ դրույթը որոշ երաշխիքներ է պարունակում, որոնք կիրառվում են այն դեպքերում, եթե իշխանությունները ձերբակալում կամ կալանավորում են անձին (ավելի հաճախ օտարերկրացու՝) սպասելով նրա արտաքսման կամ հանձնման մասին որոշմանը: Այդպիսով, ձերբակալումը կամ կալանավորումը պետք է «օրինական» լինեն, այսինքն պետք է համապատասխանեն ներպետական իրավունքին, Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիային և կանայքական չլինեն:

Չնայած ստրասբուրգյան մարմինները տարբերություն են դրել կալանավորման օրինականության և հանձնման օրինականության միջև¹⁰, նրանք նաև սահմանել են, որ կալանավորման օրինականության հարցը քննարկելին՝ հանձնման օրինականությունը, շատ դեպքերում, կարող է քննարկման առարկա դառնալ, հստկավես, եթե ներպետական իրավունքն ինքնին փոխկախվածություն է նախատեսում կալանավորման և հանձնման օրինականության միջև։ Շատ կարեր է արտաքսումք կամ հանձնումք հետաձգել այնքան ժամանակ, մինչև չքննարկվի կալանավորման օրինականության հարցը, քանի որ այդ քննարկման արդյունքները կարող են ազդել հենց արտաքսման կամ հանձնման օրինականության վրա։ Ավելին, նկատի ունենալով 5-րդ հոդվածի 4-րդ կետով սահմանված երաշխիքը՝ հանձնումը կամ արտաքսումը պետք է այնքան ժամանակ հետաձգվեն, մինչև դատարանը հնարավորություն ունենա քննել կալանավորման օրինականության հարցը և արդյունքում պահանջի ազատ արձակել կալանքից։

Հանձնման նպատակով կատարված կալանա-
վորման օրինականության հարցը քննարկման
առարկա էր դարձել Բողանոն ընդդեմ Ֆրանսիայի
գործի դատաքննության ընթացքում, որով վճռի մեջ
Դատարանը նշել է, որ դիմողի կալանավորումն
անօրինական է եղել և դրանով իսկ հակասել է 5-րդ
հոդվածի 1-ին կետի «ֆ» ենթակետին: Եվրադատա-
րանը որոշել է, որ դիմողի՝ Ֆրանսիայից Շվեյցարիա
արտաքսումը կամայական է եղել, չնայած ֆրանսի-
ական դատարանը մերժել է դիմողին հաճախելու մա-
սին Իտալիայի հարցումը: Ֆրանսիական կառավա-
րությունը արտաքսման բոլյարվություն է տվել, իսկ
իշխանությունները նրան արտաքսման բոլյարվու-
թյունը հանձնել են մեկ ամիս հետո, ինչպես նաև
թույլ չեն տվել օգտվել դատական պաշտպանության
որևէ միջոցից, հաղորդակցվել կնոց կամ փաստարա-
նի հետ, կամ արտաքսման երկիր նշանակել: Դիմո-

ող ոստիկանության կողմից քոնի կերպով Ֆրանսիայով բերվել է շվեյցարական սահմանի մոտ, Շվեյցարիայով կալանավորվել և հետո հանձնվել է Իտալիայի իշխանություններին: Դատարանը որոշել է, որ գործի հանգանաճները վկայել են այն մասին, որ դիմողի կալանավորումը հանդիսացել է քողարկված հանձնում, որը չէր կարող Կոնվենցիայով արդարացվել¹¹:

Արտաքսման նպատակով կատարված կալանավորնան օրինականության հարցը քննարկվել է նաև Դուգողն ընդդեմ Հռնաստանի գործի դատաքննության ընթացքում, որում Դատարանը բացահայտել է 5-րդ հոդվածի 1-ին կետի «զ» ենթակետի խախտում: Չնայած արտաքսելու համար ներպետական օրենսդրությունում կային իրավական հիմքեր, Դատարանը նշել է, որ արտաքսման բույլտփորձուն տրվել է (ավագ դատախազի եզրակացությունից հետո նախարարության համանման որոշման կիրառումը, որը վերաբերել է վարչական արտաքսում սպառնացող անձանց կալանավորմանը) ոչ ներպետական օրենսդրությամբ այդ իրավասությունն ունեցող մարմնի կողմից, և որ ներպետական օրենսդրությամբ սահմանված «հասարակական վտանգի» պահանջները չեն կատարվել: Ի շարունակումն, Դատարանը վճռել է, որ վարչական արտաքսում սպառնացող անձանց կալանավորման վերաբերյալ գիսավոր դատախազի որոշումը «օրինական» չի եղել, չի ունեցել Կոնվենցիայի իմաստից բխող բավարար «որակներ»:

Զնայած 5-րդ հոդվածի 1-ին կետի «զ» ենթակետը կալանավորման ժամանակային սահմանափակումներ չի դնում, Հանձնաժողովը հայտարարել է, որ հանձնման կամ արտաքսման վերաբերյալ վարույթը պետք է «անհրաժեշտ ջանադրությամբ» կատարվի: Լինասն ընդդեմ Շվեյցարիայի գործով գեկույցում Հանձնաժողովը պարզաբանել է, որ եթե «Վարույթը անհրաժեշտ ջանադրությամբ չի կատարվում, կամ եթե կալանավորումն արդյունք է լիազորությունների որևէ չարաշահման, այն այլս չի կարող հիմնավորվել 5-րդ հոդվածի 1-ին կետի «զ» ենթակետով: Այդ իսկ պատճառով, Հանձնաժողովի համար այդ սահմաններում կարող է անհրաժեշտություն առաջանալ քննարկել հանձնման նպատակով կատարված կալանավորման ժամկետի տևողությունը...»¹²: Սակայն եթե հանձնման նպատակով կատարված կալանավորման ժամկետը երկարաձգվի շահագրգուված անձի շահերից ելնելով կամ նրա խնդրանքով, այդ անձն այլս չի կարող պնդել, որ երկարաձգվող կալանավորման զոհ է դարձել: Օրինակ՝ X-ն ընդդեմ Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետության գործում հանձնման նպատակով կատարված կալանավորման 22 ամիս ժամկետը հիմնավորված է համարվել, քանի որ գերմանական իշխանություններն այդ ընթացքում փորձել են բուրքական կառավարությունից երաշխիք ստանալ, որ հանձնումից հետո դիմումը մահապատճի չի ենթարկ-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

վի: Կամ Կոլումպարն ընդդեմ Բելգիայի¹⁴ գործում հանձնման նպատակով կատարված՝ գրեթե 3 տարի տևած կալանավորումը հիմնավորված է համարվել, քանի որ դիմողն ինքը տարրեր միջոցներով ճգագել է վարույթի ընթացքը կամ նպատել դրա երկարածգմանը:

Օրինականության պահանջը տարածվում է նաև ներպետական օրենքի որակի վրա, որը պետք է լինի մատչելի, կանխատեսելի և բավականին հստակ ձևակերպված: Այսուամենայնիվ, թեև նման պնդումն անհիմն է համարվել, այդ հարցը կարելի է հաջողությամբ բարձրացնել դատարանի առջև:

Կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածի 1-ին մասի «զ» կետը երաշխավորում է, որ ձերբակալումը կամ կալանավորումը չեն կարող այլ նպատակ ունենալ, քան արգելել կոնկրետ օտարերկրացու նուտքը երկիր կամ նրա վտարման կամ հանձնման մասին որոշում ընդունելը: ՀՀ քրեական օրենսգիրքը պատասխանատվություն է նախատեսում պետական սահմանն ապօրինի հատելու համար: ՀՀ վարչական իրավախախումների վերաբերյալ օրենսգիրքը պատասխանատվություն է նախատեսում սահմանամերձ գոտի մուտք գործելու և այնտեղ բնակվելու կանոնները խախտելու, ինչպես նաև օտարերկրյա քաղաքացիների՝ ՀՀ-ում գոնվելու, ինչպես նաև ՀՀ տարածքով տարանցման կանոնները խախտելու համար: Նույն օրենսգրքի 262-րդ հոդվածի 2-րդ մասը սահմանում է, որ սահմանային ռեժիմը կամ ՀՀ պետական սահմանի անցման կետերի ռեժիմը խախտող անձինք կարող են ձերբակալվել մինչև երեք ժամ տևողությամբ՝ արձանագրություն կազմելու համար, իսկ

անհրաժեշտության դեպքում ինքնությունը և իրավախախումն հանգամանքները պարզելու համար՝ մինչև 3 օր ժամանակով, ձերբակալման պահից 24 ժամվա ընթացքում այդ մասին գրավոր հաղորդելով դատախազին, կամ դատախազի սանկցիայով՝ մինչև 10 օր ժամանակով, եթե իրավախախումները չունեն իրենց անձը հաստատող փաստաթղթեր:

Ինչ վերաբերում է հանձնմանը, ապա այդ հարցերը կարգավորվում են ՀՀ քր. օր-ի 16-րդ հոդվածով և ՀՀ քր. դատ. օր-ի 54-րդ գլխով: Մասնավորապես, ՀՀ քր. դատ. օր-ը կանոնակարգում է հանձնելուց հրաժարվելու, հանձնելու համար արգելափակ վերցնելու, նախքան հանձնելու մասին պահանջը ստանալը կալանավորելու կամ ձերբակալելու, ձերբակալված կամ կալանավորված անձին ազատելու, հանձնված անձի քրեական հետապնդման սահմանների, ինչպես նաև հանձնված անձին փոխանցելու, կրկնակի հանձնման և տարանցիկ փոխադրման հետ կապված հարցերը:

Կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածի 2-րդ մասով սահմանված երաշխիքում առանցքային նշանակություն ունի «անհապաղ» տերմինը, որը կիրառվում է նաև նույն հոդվածի 3-րդ մասում: Եվրոպական պրակտիկան հանգում է նրան, որ այս դեպքում անհապաղությունը չպետք է գերազանցի 6 ժամը: Միաժամանակ Եվրոպական դատարանը գտնում է, որ այս կանոնը տարածվում է ոչ միայն կալանավորման, այլև ձերբակալման վրա:

¹ Տե՛ս, Գուծարդին ընդդեմ Իտալիայի գործով վճիռը (հոգեկան հիվանդները, հարբեցողները և թմրամոլները):

² Տե՛ս, Winterwerp v. the Netherlands, (Application no. 6301/73) Lawless judgment of 1 July 1961, Series A no. 3, p. 52, and the above-mentioned Engel and others judgment, p. 25, para. 58). Moreover, it would disregard the importance of the right to liberty in a democratic society (see the De Wilde, Ooms and Versyp judgment of 18 June 1971, Series A no. 12, p. 36, para. 65, and the above-mentioned Engel and others judgment, p. 35, para. 82 in fine): նաև հետևյալ գործերով վճիռները՝ X-ն ընդդեմ Սիացյալ Թագավորության (1981թ.), Աշխնգեյն ընդդեմ Սիացյալ Թագավորության (1985թ.):

³ Զնայած Դատարանն ընդունել է, որ այդ արտակարգ ձերբակալությունն «օրինական» է եղել, Հոլանդիայում օրենքը փոխվել է, որպեսզի պարտադիր լինի նախնական քժկական եղուակացությունը:

⁴ Տե՛ս, Ashingdane v. United Kingdom (Application no. 8225/78) (see, inter alia, the Winterwerp judgment of 24 October 1979, Series A no. 33, p. 18, para. 39). The Court's task in verifying the fulfilment of these conditions is limited to reviewing under the Convention the decisions taken by the national authorities (see, inter alia, the X v. the United Kingdom judgment of 5 November 1981, Series A no. 46, p. 20, para. 43 in fine).

⁵ Case of De Wilde, Ooms, and Vesyp v. Belgium (Application no. 2832/66; 2835/66; 2899/66)

⁶ Տե՛ս, Գուծարդին ընդդեմ Իտալիայի ո. 1832/66; 2935/66; 2859/69

⁷ Տե՛ս, Վիտոլ Լիտվան ընդդեմ Լեհաստանի 4 ապրիլի 2000թ.:

⁸ Տե՛ս, Winterwerp, cited above, § 39, and Johnson v. the United Kingdom, 24 October 1997, 60, Reports 1997 VII.

⁹ Տե՛ս, Lazaru v. Romania, para 123, 124.

¹⁰ Տե՛ս, Կապրինոն ընդդեմ Սիացյալ Թագավորության գործով գեկույցը, որում Հանձնաժողովը արձանագրել է, որ արտարաման վարույթի արդյունքն էական չէ ձերբակալության հիմնավորման համար, եթե սկսվել և խստիվ պահպանվել է արտարաման օրինական գործընթացը:

- ¹¹ Տես, Case of Lazaru v. Romania, (Application no. 31973/03),
¹² Տես, X-ն ընդդեմ Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետության N 7317/1976:
¹³ Տես, Կոլոմպարն ընդդեմ Բելգիայի N 9706/1983: Դիմողին չեն հանձնել նման հավաստիքների բացակայության պատճառով:
¹⁴ Տես, Դուգողն ընդդեմ Հունաստանի 24 սեպտեմբերի 1992թ.:
¹⁵ Տես, Զամիրն ընդդեմ ՄիացյալԹագավորության, N 9174/1980:

Օգուազործված գրականության ցանկ

1. Winterwerp v. the Netherlands, (Application no. 6301/73)
2. Lawless judgment of 1 July 1961, Series A no. 3, p. 52,
3. De Wilde, Ooms and Versyp judgment of 18 June 1971, Series A no. 12, p. 36, para. 65,
4. Ashingdane v. United Kingdom (Application no. 8225/78)
5. Գուարդիան ընդդեմ Իտալիայի no. 1832/66; 2935/66; 2859/69
6. Վիտոլ Լիսվան ընդդեմ Լեհաստանի 4 ապրիլի 2000թ.:
7. Johnson v. the United Kingdom, 24 October 1997, 60, Reports 1997 VII)
8. Lazaru v. Romania, para 123, 124 (Application no. 31973/03),
9. X-ն ընդդեմ Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետության N 7317/1976:
10. Կոլոմպարն ընդդեմ Բելգիայի N 9706/1983:
11. Դուգողն ընդդեմ Հունաստանի 24 սեպտեմբերի 1992թ.:
12. Զամիրն ընդդեմ Միացյալ Թագավորության, N 9174/1980:

Геворг Костанян

Кандидат юридических наук, доцент.

Докторант института философии, социологии и права
Национальной Академии Наук Республики Армения**РЕЗЮМЕ***Особенности лишения свободы для лиц отдельных категорий в контексте конвенционных регулирований/положений/*

В этой статье автор анализирует положения (e) и (f) статьи 5 § 1 Конвенции. В частности, рассмотрение вопроса о прецедентном праве Европейского суда в отношении лишения свободы лиц с психическими расстройствами и алкоголиками. Подробно обсуждаются особенности лишения свободы в этих обстоятельствах. В то же время был проанализирован правовой статус лиц, лишенных свободы для целей выдачи и изгнания, и предмет обсуждается в свете требований законодательства Армении.

Ключевые слова: Конвенция, психический больной, алкоголик, депортация, лицо лишенное свободы.

Gevorg Kostanyan

PHD in Law, Associate professor.

Doctoral at the Philosophy, Sociology and Law Institute
of the National Academy of Sciences of the Republic of Armenia**SUMMARY***Particularities of deprivation of special category people in the context of the conventional settlement*

In this article, the author analyzes the provisions (e) and (f) of Article 5 § 1 of the Convention. Particularly, making the subject of discussion the European Court's case law regarding the deprivation of liberty of persons of unsound mind and alcoholics. The peculiarities of deprivation of liberty in those circumstances are discussed in detail. At the same time, the legal status of persons deprived of their liberty for extradition and expulsion purposes was analyzed and the subject is discussed in the light of the requirements of Armenian legislation.

Keywords: Convention, people with mental illness, alcoholic, deportation, a person deprived of liberty.

ԱՐԹՈՒՐ ՆԱՀՍՊԵՏՅԱՆ

Եվրոպական կրթական տարածաշրջանային
ակադեմիայի իրավագիտության ամբիոնի ասպիրանտ

ԵՎԳԵՆԻԿԱԿԱՆ ՓՈՐՁԵՐ.

ՏԵՍԱԿԱՆ-ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԱՄՐԱԳՐՄԱՆ ՈՐՈՇ ՀԻՄՆԱԿՆԴԻՐՆԵՐ ՍԱՀՍԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ՆՈՐ ԿԱՐԳԱՎՈՐՈՒՄՆԵՐԻ ՀԱՍՏԱՏԵՂՈՒՄ

Հոդվածի շրջանակներում անդրադարձ է կատարվում եվգենիկայի վերաբերյալ մասնագիտական գրականության մեջ տրված քննորոշումներին, դրանց տեսակներին և նպատակներին: ՀՀ Սահմանադրության համապատասխան նորմերի վերլուծության հիմնան վրա հատուկնեցվում է սեղության արտուսականությունը կարգավորել բժշկության և կենսարանության ոլորտներում եվգենիկական փորձերի արգելքի հետ կապված հարաբերությունները՝ հաշվի առնելով ինչպես մարդու իրավունքները կարգավորելիս ՀՀ Սահմանադրությամբ ամրագրված պահանջները, այնպես էլ Հայաստանի Հանրապետության կողմից վավերացրած՝ մարդու իրավունքների վերաբերյալ միջազգային պայմանագրերի հիմնան վրա գործող մարմինների պրակտիկան:

Հիմնարարակեր՝ ֆիզիկական անձեռնմխելիություն, եվգենիկա, անհրաժեշտ կազմակերպական կատարակեր և ընթացակարգեր, մասնավոր և ընտանեկան կյանք:

Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության՝ (2015 թվականի փոփոխություններով) 25-րդ հոդվածով ամրագրվեց ֆիզիկական և հոգեկան անձեռնմխելիության իրավունքը, որով թեև ֆիզիկական կամ հոգեկան անձեռնմխելիությունը ներառվում է յուրաքանչյուրի անձեռնմխելիության իրավունքի բովանդակության մեջ, սակայն սահմանադրության դա սահմանել է որպես ինքնուրույն հիմնական իրավունք՝ հստակեցնելով ոչ միայն այն նպատակները, որոնց համար կարող է նշված իրավունքը սահմանափակվել, այլև նաև այն գործողությունները, որոնք առհասարակ չպետք է տեղի ունենան:

Միաժամանակ, Սահմանադրության 25-րդ հոդվածի 3-րդ մասը սահմանում է, որ բժշկության և կենսարանության ոլորտներում մասնավորապես արգելվում են եվգենիկական փորձերը, մարդու օրգաններն ու հյուսվածքները շահույթի աղբյուր դարձնելը, մարդու վերաբերական կլինավորումը:

Հարկ է նկատել, որ «եվգենիկական» եզրույթը նորույթ է ՀՀ իրավական համակարգում և ինչպես գիտական, այնպես էլ օրենսդրական մակարդակում հստակեցման կարիք ունի: Ընդ որում, սահմանադրական հիշատակված նորմը թվարկում է բժշկության և կենսարանության ոլորտում այն գործողությունները և գործունեությունը, որոնք հենց Սահմանադրության մակարդակով արգելվում են, քանի որ պարունակում են մարդու ֆիզիկական անձեռնմխելիությանը միջամտելու մեծ վտանգները: Եվգենիկական փորձերի արգելքն ուղղված է պետությունների կողմից համապատասխան սելեկցիոն ծրագրերի ներդրման ու իրականացման կանխարգելմանը՝ հարկադիր ստերիլացման, հարկադիր հղության, էթնիկական ամուսնությունների, էթնիկ գոտման և այլ եղանակներով:

Սույն աշխատանքի շրջանակներում կանդրադառնանք «Եվգենիկական փորձերը» եզրույթի տեսական-իրավական վերլուծությանը սահմանադրական նոր կարգավորումների համատեքստում: Գիտական գրականության մեջ արդեն որոշակի հարցադրումներ են արգում այդ եզրույթի առնչությամբ, մասնավորապես՝ այրովեսոր Ա. Ղամբարյանի կարծիքով՝ սահմանադրական նշված նորմը ՀՀ իրավական համակարգի օրակարգ է բերել, ի թիվս այլոց, հետևյալ հարցերը.

1. Մարդու իրավունքների և կենսարժշկության մասին կոնվենցիայի (Օվիլենյի կոնվենցիա) ստորագրման և վավերացման վերաբերյալ քննարկումները:

2. «Եվգենիկական փորձեր» սահմանադրական հասկացության ուսումնասիրություն և սահմանների հստակեցումը: Նախ՝ ՀՀ սահմանադրությամբ արգելվում է ոչ թե եվգենիկական գործունեությունն ընդհանրապես, այլ միայն փորձերը, մինչդեռ արդեն բնակչության տեսակի ընտրության միշտաքանակ նեցել են գործ փորձարկման փուլը և ինքնուրույն գործունեություն են: Երկրորդ՝ տարբերակվում է բացասական եվգենիկական (կոնկրետ անձի գենետիկայի բժշկական միջամտությունը՝ նրա մոտ անբուժելի հիվանդությունները վերացնելով նպատակով) և դրական եվգենիկական (մարդու ժառանգականության բիոտեխնոլոգիական միջամտությունը՝ նրա «ցեղատեսակի» սելեկցիոն փոփոխության, լավասերման նպատակով): Բարոյագետները նշում են, որ առաջին եվգենիկական կլինիկներն ողջունելի են, իսկ երկրորդը՝ կասկածների և առարկությունների տեղիք է տալիս:

3. Եվգենիկայի սահմանադրական արգելքի համատեքստում ընթացիկ օրենսդրության համակարգային վերանայումը, մասնավորապես՝ «Մարդու վերաբերական առողջության և վերա-

տաղրողական իրավունքների մասին» ՀՀ օրենքով նախատեսված կամավոր բժշկական ամլացման և արհեստական (արտամարմնական/փորձանորային) բեղմնավորման նպատակով դրորական սերմի զատորոշման և ընտրության իրավակարգավորումների ուսումնասիրությունը և հստակեցումը: Պետք է նկատի ունենալ, որ Եվգենիկայի տեսակ են մարդու ընտրությունն ըստ սեռի, ինչպես նաև՝ հիվանդ կամ սոցիալական տեսանկյունից անցանկալի «գենոֆոնդ» ունեցող մարդկանց վերարտադրման բացառումն ամլացման եղանակով:

4. Եվգենիկական փորձերը (գործունեությունը), մարդու վերարտադրողական կրնավորումը, ապագա երեխայի սեռը պլանավորելու համար վերարտադրողականության օժանդակ տեխնոլոգիաներ կիրառելը և բիոէթիկայի ոլորտում այլ հանրութեն վտանգավոր արարքները ՀՀ քրեական օրենսգրքում որպես ինքնուրույն հանցագործություններ նախատեսելը:

Եվգենիկա եզրույթն ստեղծվել է Ֆրենսիս Գալտոնի կողմից 1883 թվականին (հունարեն Eugenés-«սոնմական») մշակաբույսերի տեսակների և ընտանի կենդանիների ցեղատեսակների բարեկամանը, ինչպես նաև մարդու ժառանգականության պահպանանը և կատարելագործմանը ուղղված գիտական և գործնական գործունեությունը բնորոշելու համար: Ժամանակի ընթացքում «Եվգենիկա» եզրույթն սկսվեց կիրառվել մարդու հետ կապված գործունեության առնչությամբ: Տարբերակում է նաև Եվգենիկայի երկու տեսակ՝ դրական և բացասական: Դրական Եվգենիկայի նպատակը հասարակության համար արժեքավոր դիտարկվող այնպիսի հատկանիշներ ունեցող անհատների վերարտադրությունն է, ինչպիսիք են բարձր ինտելեկտը և լավ ֆիզիկական զարգացածությունը կամ կենսաբանական հարմարվողականությունը: Բացասական Եվգենիկան ձգտում է նվազեցնել այն անձանց վերարտադրությունը, ում կարելի է համարել մտավոր կամ ֆիզիկապես թերզարգացած կամ միջինից ցածր զարգացած:

Եվգենիկան սովորաբար բնութագրվում է կենսաբանական եզրույթներով՝ հիմնաված այն հավատի վրա, որ գիտությունը կարող է բարելավել մարդկային տեսակը դրական Եվգենիկայի (խրախուսելով «համապատասխան» մարդկանց ստեղծել ընտանիքներ) կամ բացասական Եվգենիկայի (խոչընդոտելով «անցանկալի» մարդկանց շատանալը) շնորհիվ: Բացասական Եվգենիկան իր հերթին կարող է լինել կա՞մ ակտիվ, կա՞մ պասիվ: Ակտիվ բացասական Եվգենիկան ներառում է հարկադիր ստեղծիկացումը, իսկ պասիվ բացասական Եվգենիկան ներառում է ենթադրաբար հոգեկան կամ նոտավոր խնդիրներ ունեցող անձանց կազմակերպված ձևով մեկուսացումը և նույնական անցանկալի վերարտադրության կանխումը:

Եվգենիկայի բնորոշմանը, ինչպես նաև դրա-

կան կամ բացասական Եվգենիկայի նպատակներին բազմաթիվ հեղինակներ անդրադարձ կատարել են, սակայն ներկայում «Եվգենիկա» եզրույթից ձգտում են խոսափել՝ որպես պատմական մռայլ հիշողությունների բացասական հետևանք:

Այսօր նոր գիտական ձեռքբերումները համարվում են բնակչության հետ որևէ գործնական փորձեր կամ բնակչության գենոֆոնոլում փոփոխություններ կատարելու քաղաքական մերժման հետ: Այս նպատակները համարվում են դատապարտելի, իսկ գործնականում հանդիսանում են անիրազործելի: Սաղմնային ցողունային բջիջների հետազոտությունների բժշկական կիրառությունը պետք է լինի հստակ ընդգծված թերապևտիկ կիրառություն, այն չափությունը է լինի տրիվիալ կամ կոսմետիկ ոչ բժշկական ցանկությունների արդյունք, հատկապես հիմք Եվգենիկայի հզորացման համար:

Եվգենիկական սկզբունքներն այսօր մասնակիրնեն իրացվում են ցանկալի կամ անցանկալի հիփուրունների վերաբերյալ հանձնարարականներում: Քիորեստավորումը հաճախ առնչվում է այն խմբի անձանց հետ, ովքեր մտնում են, այսպես կոչված, «օխսկային խմբի» մեջ: Սեփական առողջ սերունդ ունենալու հնարավորություն չունեցող անձանց սոցիալական փոխհատուցում են հանդիսանում արհեստական բեղմնավորման մերողները, ինչպես նաև՝ որդեգրման ինստիտուտը: Սակայն բոլոր դեպքերում որդշունները կայացվում են մարդկանց կողմից, պետության միջամտությունը նման հարցերում անընդունելի է: Ամեն դեպքում, այդ ընթացակարգերը որևէ երկրում չեն կիրառվում «մարդկային ցեղի բարելավման» նպատակով և, բարերախտաբար, որևէ մեկի մտքով չի անցնում այն քարոզել:

Եվգենիկայի հասկացության, տեսակների այս հակիրճ անդրադարձ ցույց է տալիս, որ թեև Սահմանադրությամբ բժշկության և կենսաբանության ոլորտներում Եվգենիկական փորձերն արգելվում են, քանի որ դրանք միջամտում և խախտում են անձի ֆիզիկական անձեռնմխելության իրավունքը, սակայն դեռ ՀՀ իրավական համակարգում չեն տրվել Եվգենիկայի հասկացությունը, այն գործողությունների նկարագրությունը, որոնք կարող են և պետք է դիտարկվեն ու գնահատվեն որպես Եվգենիկական փորձ(եր):

Սահմանադրությունը միարժեքորեն արգելում է նման փորձերը, սակայն դրա երաշխավորման պարտականությունը կրում է, առաջին հերթին, ՀՀ Ազգային Ժողովը, քանի որ նման արգելքի նպատակը ֆիզիկական անձեռնմխելության իրավունքի երաշխավորումն է, իսկ Սահմանադրության 75-րդ հոդվածի համաձայն՝ Հիմնական իրավունքները և ազատությունները կարգավորելիս օրենքները սահմանում են այդ իրավունքների և ազատությունների արդյունավետ իրականացման համար անհ-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

բաժեշտ կազմակերպական կառուցակարգեր և ընթացակարգեր: Անհրաժեշտ կազմակերպական կառուցակարգերը և ընթացակարգերը պետք է հստակ նկարագրեն այն գործողությունների քննութը, քննորշ հատկանիշները, նպատակները, որոնց համակցությամբ գործողությունը կամ գործունեությունը հնարավոր կլինի գնահատել որպես եվգենիկական փորձ, ինչպես նաև՝ անհրաժեշտ է ամրագրել նման գործողություն իրականացնելու կամ գործունեություն ծավալելու արդյունքում անխուսափելիորեն վրա հասնող բացասական հետևանքները: Սահմանդրությունը, որպես կանոն, չի ամրագրում այն արգելվները, որոնք պետք է ուղղված լինեն հիմնական իրավունքները ոչ իրավաչափ միջամտությունից պաշտպանելուն: Սակայն, եվգենիկական փորձերի արգելվ ամրագրելով, Սահմանադրությունն ընդգծում է նման վարքագծի շատ մեծ վտանգավորության աստիճանը և օրենսդրի առջև խնդիր է դնում ամրագրել արդյունավետ ընթացակարգեր, որոնցով կրացառվեն եվգենիկական փորձերի իրականացումը:

Վերոնշյալ կանոնակարգումները սահմանելիս՝ օրենսդրը, ըստ Սահմանադրության 81-րդ հոդվածի, պետք է հաշվի առնի Հայաստանի Հանրապետության վավերացրած՝ մարդու իրավունքների վերաբերյալ միջազգային պայմանագրերի հիման վրա գործող մարմինների պրակտիկան:

Անհրաժեշտ է անդրադառնալ նաև Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի պրակտիկային: Մասնավորապես՝ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարան ներկայացված գանգատներից մեկում՝ դիմումատունները նշել են, որ իրենց հասանելի չի եղել իրավանդություններից գերծ սաղմ ընտրելու նպատակով նախարեխմնավորման գենետիկական ախտորոշումը և պնդել են, որ այդ մեթոդները հասանելի են եղել այնպիսի խմբի անձանց, որին իրենք չեն պատկանում: Հենվելով Կոնվենցիայի 8-րդ հոդվածի վրա՝ դիմումատունները պնդել են, որ խախտվել է իրենց մասնավոր և ընտանեկան կյանքը հարգվելու իրավունքը, քանի որ իրվանդություններից, որոնց առողջ կրող են իրենք հանդիսանում, գերծ երեխա ունենալու միակ միջոցը բնական ճանապարհով հղիանալը և այս բժշկական հիմնավորմամբ ընդհատելն է, եթե ցանկացած ժամանակ նախածննդյան ախտորոշումը ցույց կտա, որ պտուղը հիվանդ է:

ՄԻԵԴ-ի գնահատմամբ Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական կոնվենցիայի 8-րդ հոդվածը պաշտպանում է գենետիկական իրվանդություն ունեցող անձի՝ այդ իրվանդությունից գերծ երեխայով հղիանալու և վերարտադրողական տեխնոլոգիաներից ու նախարեխմնավորման գենետիկական ախտորոշման միջոցներից օգտվելու ցանկությունը, քանի որ նման ընտրությունն իրենց մասնավոր և ընտանեկան կյանքի դրսւորման ձև է:

Այս իրավունքին միջամտությունը հիմնավորելու համար կառավարությունը վկայակոչել է «Երեխայի» և կնոջ առողջությունը, բժշկական մասնագիտություն ունեցողների պատիվը և խոճի ազատությունը, եվգենիկական ընտրության ոխսերը կանխելու շահը պաշտպանելու մտահոգությունը:

Սակայն դատարանին գնահատմամբ կառավարությունը չի կարողացել հիմնավորել, թե բժշկական հիմնավորմամբ հղիության վաղաժամկետ դադարեցումն ինչպես կարող է ազդել եվգենիկական ընտրության ոխսերի և բժշկական մասնագիտություն ունեցողների պատվի և խոճի ազատության վրա:

Արդյունքում ՄԻԵԴ-ը գտել է, որ գենետիկական իրվանդություն ունեցող անձի՝ այդ իրվանդությունից գերծ երեխա ունենալու իրավունքը պաշտպանելու միակ հնարավորությունն այն է, որ հղիությունն սկսվի բնական միջոցներով և հետո ընդհատվի, եթե նախածննդյան հետազոտությունը ցույց կտա, որ պտուղն անառողջ է:

Այս որոշումը հիմք է հանդիսացել, որ որոշ մասնագետներ պնդեն, որ նման դիրքորոշումն ստեղծում է «վատ գեները չփոխանցելու իրավունք, եվգենիկայի իրավունք»:

Մեկ այլ գործի շրջանակներում¹⁰ դիմումատունները երկու ամուսնացած զույգեր են: Միակ ձեր, որով նրանք կարող են երեխա ունենալ, երբ նրանցից մեկը կլինիկ երեխայի գենետիկ ծնողը, երստրակորպորալ բեղմնավորումն է (ԵԿԲ)՝ օգտագործելով դոնորի սերմնահեղուկը (առաջին դիմումատուի դեպքում) կամ ձվարջիշները (երկրորդ դիմումատուի դեպքում): Երկու մերողներն են անօրինական են Ավստրիայի Արհեստական որդենության մասին օրենքի համաձայն, որն արգելում է դոնորի սերմնահեղուկի օգտագործումը ԵԿԲ եղանակով և ձվարջիշի դոնորությունն ընդհանրապես: Օրենքն, այնուամենայնիվ, թույլ է տալիս որդենության աջակցության այլ մեթոդներ, մասնավորապես ԵԿԲ-ի համար միմյանց հետ ամուսնացած անձանց կամ որպես կին և ամուսին միմյանց հետ բնակվող անձանց սերմնահեղուկի և ձվարջիշների օգտագործումը (որդենության հոմնողական մեթոդ) և բացարձիկ հանգամանքներում՝ սերմնահեղուկի դոնորությունը ներարգանանդյան բեղմնավորման համար: Դիմումատունները դիմել են Սահմանադրական դատարան, որը վճռել է, որ տեղի է ունեցել նրանց ընտանեկան կյանքի նկատմամբ հարգանքի իրավունքին միջամտություն, սակայն այն արդարացված է, քանի որ նպատակ ունի կանխել անսովոր ընտանեկան հարաբերությունները (երեխա և երկու մայրեր՝ մեկը կենսաբանական և մյուսը՝ «փոխսնակ» մայր) և կանանց շահագործումը: Սույն գործով ՄԻԵԴ-ն արտահայտել է հետևյալ իրավական դիրքորոշումը. «Արհեստական որդենության նման նույր հարցում խնդրուարկան մերողների հասարակական ընդունելիու-

թյան կամ բարոյական նկատառումների վերաբերյալ մտահոգությունները պետք է լրջությամբ ընդունվեն: Այնուամենայնիվ, դրանք ինքնին բավարար պատճառներ չեն արհեստական որդենության այնպիսի հատուկ մերողի ամբողջական արգելման համար, ինչպիսին է ձվարջի դոնորությունը»:

Չնայած պայմանավորվող պետություններին ընձեռված հայեցողության լայն սահմաններին, այս նպատակով նախատեսված իրավական կառուցակարգերը պետք է հետևողականորեն մշակվեն, ինչը հնարավորություն կտա համապատասխան կերպով հաշվի առնել ներգրավված տարրեր օրինական շահերը:

Ավստրիայի օրենսդիր մարմինն ամրողովին շի արգելել արհեստական որդենությունը, քանի որ այն բույլատրել է հոնորով մերողները: Ավստրիայի օրենսդրության հիմքում ընկած է այն գաղափարը, որ բժշկական օժանդակությամբ որդենությունը պետք է հնարավորինս մոտ լինի բնական բեղմնաւորմանը կենսաբանական և գենետիկ մայրերի միջև լայն իմաստով հնարավոր կոնֆիլիկուններից խուսափելու համար: Այդ նպատակով օրենսդիրը փորձել է հավասարակշռել բժշկական օժանդակությամբ որդենության մասշելիության ցանկությունը և հասարակության լայն շերտերի անհանգստությունը վերաբարողողական բժշկության ներկա դերի և հնարավորությունների հետ կապված: Ավելին, Ավստրիայի օրենսդիր մարմինը հաստուկ երաշխիքներ և նախազգուշական միջոցներ է սահմանել Արհեստական որդենության մասին օրենքում, այն է՝ արհեստական բեղմնավորման մերողների կիրառումը վերապահելով մասնագիտացված բժիշկներին, ովքեր հատուկ գիտելիքներ և փորձ ունեն այդ բնագավառում և կաշկանդված են իրենց մասնագիտության էրիկական կանոններով և օրենսդրութեն արգելելով սեռական բջիշների դոնորության դիմաց փոխհաստուցումը:

Այդ միջոցները նպատակ են հետապնդում կանխել եվգենիկ ընտրության պոտենցիալ սպառնալիքը և դրա չարաշահումը և կանխել խոցելի վիճակում գտնվող կանանց՝ որպես ձվարջիշների դոնորների շահագործումը: Դատարանը որոշակիորեն կարևորում է այն փաստը, որ չկա սահմանված միասնական եվրոպական մոտեցում այն հարցին, թե արդյո՞ք ձվարջի դոնորությունը ԷԿԲ բեղմնավորման համար պետք է բույլատրվի: Ավստրիայի օրենսդրի կողմից ձվարջի դոնորության արգելումը, հետևաբար, համապատասխանում է 8-րդ հոդվածին: Եվս մեկ գործով՝ կառավարությունը պահել է, որ եվգենիկական պատճառներով հղությունը կամայականորեն ընդհատելու հարցը չի կարող բխեցվել համապատասխան բժշկական օգնություն ցուցաբերելու պետության պղիտիկ պարտականությունից: ՄԻԵԴ-ն այս գործով ընդգծել է, որ պտղի առողջության վերաբերյալ

ամբողջական և հավաստի տեղեկատվության հասանելիությունը կարևոր է ոչ միայն հղի կնոջ հարմարավետության համար, այլ նաև անհրաժեշտ նախապայման է հղության վաղաժամկետ ընդհատման օրենքով բույլատրված հնարավորության համար: Պետությունը, գործելով հայեցողության շրջանակներում, ընդունում է որոշ դեպքերում հղության վաղաժամկետ ընդհատումը բույլատրող օրենսդրական կարգավորումներ, սակայն դրանք չպետք է լինեն այնպիսին, որ զրկեն դրանից օգտվելու հնարավորությունից: Մասնավորապես՝ պետությունը կրում է պղիտիկ պարտականություն սահմանելու այնպիսի ընթացակարգ, որը հնարավորություն կտա հղի կնոջն իրացնելու հղության օրինական վաղաժամկետ ընդհատման իր իրավունքը:

Վերոգրյալ հիման վրա կարելի է եզրակացնել, որ.

1. Եվգենիկայի վերաբերյալ միասնական ընկալումներ և ձևակերպումներ առկա չեն ոչ ՀՀ օրենսդրության մեջ, ոչ այլ երկրների օրենսդրություններում կամ միջազգային իրավական փաստարդերում, թեև ՄԻԵԴ-ի որոշումների ուսումնասիրությունը ցոյց է տալիս, որ տարբեր երկրների կառավարությունները տարբեր գործընթացները դիտարկում են որպես եվգենիկական փորձ՝ հստակեցնելով դրանց ոչ միայն բովանդակությունը, այլ նաև դրանց նպատակը:

2. Սահմանադրությամբ ամրագրված եվգենիկական փորձերի արգելքը երաշխավորելու համար անհրաժեշտ է օրենսդրությամբ հստակ ամրագրել այն գործողությունները կամ գործունեությունը, որը պետք է դիտարկվի որպես եվգենիկական փորձ՝ հստակեցնելով դրանց ոչ միայն բովանդակությունը, այլ նաև դրանց նպատակը:

3. Օրենսդրական կարգավորումներ ամրագրելիս անհրաժեշտ է նաև հաշվի առնել այն հանգամանքը, թե նման գործողությունները կամ գործունեությունն ինչ առնչություն ունեն Սահմանադրությամբ ամրագրված այլ հիմնական իրավունքների հետ:

4. Սահմանադրությամբ նախատեսված պահանջի կատարումը երաշխավորելու նպատակով անհրաժեշտ է համապատասխան իրավունքի ճյուղերի նորմերով սահմանել պատասխանատվություն եվգենիկական փորձերի համար:

5. Օրենսդրության մեջ բժշկության և կենսաբանության ոլորտներում եվգենիկական փորձերի արգելքն ամրագրելիս անհրաժեշտ է նաև հաշվի առնել ՄԻԵԴ-ի իրավական դիրքորոշումները Կոնվենցիայով ամրագրված մարդու իրավունքների վերաբերյալ, որոնց հետ որևէ առնչություն ունի եվգենիկական:

¹ Πηληκασιάν Β., Σωρόγιαν Ν., Ζωγραφική ζωγραφικού τεχνιτήν 2015 ρ. Ιεράφροντας μέρη Σωματιδίου Αρχαιοτήτων. Ζωγραφική ζωγραφικού τεχνιτήν 2015 ρ. Ιεράφροντας μέρη Σωματιδίου Αρχαιοτήτων.

² Ղամբարյան Ա.Ա., Իրավագիտության և բիոէթիկայի զարգացման հետանկարները 21-րդ դարում. Բիոիրավունքի համակարգը // «Կենսաբժշկության բարյութիւնական հիմնախնդիրները» խորագրով հանրապետական գիտական լրմանֆերանսի նյութերի ժողովածու, Երևան, 2016, էջ. 10-28 էջ. 17-18:

³ Энциклопедия Кругосвет, Универсальная научно-популярная онлайн-энциклопедия,

http://www.krugosvet.ru/enc/nauka_i_tekhnika/biologiya/EVGENIKA.html?page=0,0#part-2, 15.10.2017.

⁴ University of Lethbridge, Eugenics to Newgenics website, <https://eugenicsnewgenics.com/key-terms/>, accessed on 10.10.2017.

Дорохов В. ЕВГЕНИКА – ЗАПРЕЩЕННАЯ НАУКА,”Аналитическая газета “Секретные исследования”,

http://www.secret-r.net/arkhiv-publikatsii/34-2015/evgenika-zapreshchennaya-nauka_11.10.2017p_

⁶ Alexander McCall Smith and Michel Revel, The Use of Embryonic Stem Cells In Therapeutic Research. Report of the IBC on the ethical aspects of human embryonic stem cell research, Paris, 6 April 2001,

⁷ Розанов В. А. Биология человека и основы генетики: Учебное пособие для студентов-психологов. - Издание 2-е.

Гозапов В. А. Биология человека и основы генетики. Учебно-пособие для студентов- психиатров. - Издание 2-е, исправленное и дополненное. - Омск: РИБМ, 2012. с. 37.

⁸ CASE OF COSTA AND PAVAN v. ITALY, Application no. 54270/10, FINAL JUDGMENT 11.02.2013, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-112993>, accessed on 11.10.2017.

¹⁰ S.H. և այլոք ընդունված Ավատրիայի - 57813/00, Վճռ 3.11.2011թ. [GC], քարզմանուրբյունն իրականացվել է Եվրոպայի

խորհրդի Մարդու իրավունքների հավասարմագրային ֆոնդի (www.coe.int/humanrightstrustfund) աջակցությամբ, հասանելի է հետևյալ Եվրոպանային հասցեում՝ <http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-122586>, մուտք ամսաթիվ 11.10.201

¹¹ CASE OF R.R. v. POLAND, (Application no. 27617/04), FINAL JUDGMENT 28/11/2011,
<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-104911>, accessed on 11.10.2017.

<http://nudges.schneebeli.org/>; accessed on 11.10.2017.

Артур Нарапетян

Аспирант юридической кафедры Европейской региональной образовательной академии

PE3HOME

Евгенические эксперименты. теоретико-правовой анализ и некоторые проблемы правового закрепления в контексте конституционных новых поправок

В рамках статьи рассматриваются определения, типы и цели евгеники, приведенные в литературе. Основываясь на анализе соответствующих норм Конституции РА, проясняется обязательство государства регулировать отношения, связанные с запретом евгенических опытов в области медицины и биологии, учитывая при этом требования, установленные Конституцией РА в области регулирования прав человека, и практикой органов, действующих на основе международных договоров о правах человека, ратифицированных РА.

Ключевые слова: физическая неприкосновенность, евгеника, необходимые организационные механизмы и процедуры, частная и семейная жизнь.

Artur Nahapetyan

PhD student at the Law Department at European Regional Educational Academy

SUMMARY

Eugenics experiments, theoretical-legal analysis and some issues on legal attachment in the context of constitutional new regulations

In this article, the author discusses definitions, types and purposes of eugenics considered in the academic literature. Analysing relevant constitutional provisions, he clarifies the obligation of the state to regulate relations related to the ban of eugenic practices in the field of medicine and biology taking into account the requirements established by the Constitution of RA in the field of human rights and the practices of bodies acting on the basis of the international human rights treaties ratified by the RA.

Keywords: physical integrity, eugenics, necessary organisational mechanisms and procedures, private and family life.

ՎԱՀԵ ԹՈՐՈՍՅԱՆ

Եվրոպական կրթական տարածաշրջանային
ակադեմիայի հանրային իրավունքի ասպիրանտ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՇԽԱՐՀԻԿ ԲՆՈՒՅԹԸ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ՆՈՐ ԿԱՐԳՎՈՐՈՒՄՆԵՐԻ ՀԱՍՏԵՔՍՈՒՄ

Սույն գիտական հոդվածը նվիրված է աշխարհիկ պետության սահմանադրափական հիմնախնդիրների հետազոտմանը: Առանց աշխարհիկ պետության սկզբունքի իրագործման անհնար է կառուցել լիարժեք ժողովրդավարական և իրավական պետություն: Այդ իմաստով Հայաստանի Հանրապետության զարգացման և առաջնարարացի գործում սահմանադրական կարգի սկզբունքներից մեկը համարվող աշխարհիկ պետության սկզբունքն արվում է առանցքային դերակատարություն:

Հիմնարարեք: աշխարհիկ պետություն, սահմանադրական կարգ, զաղափարախտական բազմակարգություն:

Աշխարհիկ պետության հայեցակարգը հասարակության պատմության կարևոր ձեռքբերումներից է: Այն որպես քաղաքակրթական արժեք՝ իր ուրույն տեղն ունի Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական կարգի սկզբունքների համակարգում, և փոխկապակցված է այդ համակարգի մյուս տարրերի հետ:

Աշխարհիկ պետության սկզբունքի սեփական տեսակետի ձևավորման և ձևակերպման, նրա տեղը սահմանադրական կարգի սկզբունքների համակարգում որոշելու համար, նախ և առաջ անհրաժեշտ է սահմանել այնպիսի հիմնարար հասկացություն, ինչպիսին է սահմանադրական կարգը: Կիսում ենք ակադեմիկոս Օ.Ե. Կուտաֆինի տեսակետը, որը սահմանադրական կարգ հասկացությունը բացատրում է որպես «պետության կազմակերպման որոշակի ձև, որոշակի տեսակ, որն ամրագրված է նրա սահմանադրությունում» [2, էջ.121]: Սիամանանակ Օ.Ե. Կուտաֆինը ուշադրություն է հրավիրում այն հանգամանքի վրա, որ «պետության մեջ սահմանադրության առկայությունը դեռևս թույլ չի տալիս տվյալ պետությունը համարել սահմանադրական» [2, էջ.55]: Մեր կարծիքով, սահմանադրական կարգը բնորոշ է միայն ժողովրդավարական պետություններին, որտեղ մշակված է սահմանադրափական հստակ նորմերի համակարգ, առկա է հասարակության իրավագիտակցության բարձր մակարդակ, որը նպաստում է հասկանալու սահմանադրության դերն ու տեղը անհատի, հասարակության և պետության կյանքում:

Մ.Վ. Բագլայը «սահմանադրական կարգ» սահմանման տակ հասկանում է «կարգ, որի ժամանակ պահպանվում են մարդու և քաղաքացու իրավունքներն ու ազատությունները, իսկ պետությունը գործում է սահմանադրությանը համապատասխան» [3, էջ. 99]: Տվյալ հասկացության մեջ ընդգծ-

վում է, որ սահմանադրական կարգը գոյություն ունի միայն իրավական պետության մեջ, որտեղ հարգվում, պահպանվում և երաշխավորվում են մարդու և քաղաքացու իրավունքներն ու ազատությունները, իսկ սահմանադրությունը հանդիսանում է ոչ միայն իրավական, այլև պետության կառուցման և գոյության բարյական հիմքը:

Աշխարհիկ պետությունը՝ հանդիսանալով Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական կարգի սկզբունքը, չի կրում լայն համապարփակ բնույթ, ինչպես օրինակ, սահմանադրական կարգի մյուս սկզբունքը՝ ժողովրդավարական պետությունը: Պետության աշխարհիկությունը որոշում է պետության և կրոնական կազմավորումների փոխհարթերությունների հիմքերն ու սահմանները, հանդիսանալով պետություն-կրոն հարաբերությունների գործընթացում որպես ուղեցույց: Այսեղ սկզբունքային կարևորություն ունի նաև իշխանությունների տարանջատման սկզբունքը: Հայաստանի Հանրապետությունում իշխանությունը բաժանված է օրենսդիր, գործադիր և դատական իշխանության ճյուղերի, որոնք առկա զարդարումների և հակակշռների մեխանիզմի օգնությամբ պետք է ապահովեն կամայականության և չարաշահումների բացառումը որևէ իշխանության ճյուղի կողմից: Իշխանությունների տարանջատման համակարգը նպաստում է տարբեր կրոնական կազմակերպությունների իրավահավասարության ապահովման խթանմանը: Այն պետությունում, որտեղ ոչ միայն հոչակարգում, այլ նաև դե ֆակտո պահպանվում է իշխանությունների տարանջատման սկզբունքը, կրոնական դրգմանները և կարգադրագրերը չեն կարող փոխարինել նորմատիվ իրավական ակտերին, կրոնական կազմակերպությունները չեն կարող փոխարինել պետական իշխանության մարմիններին: Սահմանադրությունում առկա սահմանադրական կարգի բոլոր սկզբունքները միմյանց հետ գտնվում են

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

համակարգային սերտ փոխկապակցվածության մեջ:

Համաձայն ՀՀ Սահմանադրության 3-րդ հոդվածի՝ «Հայաստանի Հանրապետությունում մարդու բարձրագույն արժեք է: Մարդու անօտարելի արժանապատվությունն իր իրավունքների և ազատությունների անքաղակտելի իշխանությունը» [1]: «Բարձրագույն արժեք» հասկացությունը վերաբերում է մարդուն, նրա արժանապատվությանը, իշխանական իրավունքներին և ազատություններին, ինչը նշանակում է անհատի գերակայություն, այլ ոչ թե պետության: Այսկերպ Սահմանադրությունը ամրագրում է ժամանակակից աշխարհի համամարդկային սկզբունքը, այն է՝ մարդու իր արժանապատվությամբ, իրավունքներով, ազատություններով և դրանց անշեղ իրացմամբ, հանդիսանում է ժողովրդավարական պետության բարձրագույն նպատակը: Պետական իշխանության բոլոր գործողությունները պետք է ուղղված լինեն մարդու և քաղաքացու իշխանական իրավունքների և ազատությունների պաշտպանմանը և իրագործմանը:

Մարդուն՝ որպես բարձրագույն արժեքի սահմանադրական ճանաչմամբ, ՀՀ-ն ճանաչեց ժողովրդավարական հասարակարգի միջազգային պահանջները, հանձինս այնպիսի համաձանաչ միջազգային իրավունքի ակտերի, ինչպիսիք են՝ Մարդու իրավունքների համընդհանուր հշշակագիրը, Մարդու իրավունքների և իշխանական ազատությունների պաշտպանության մասին կոնվենցիան, Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագիրը:

ՀՀ Սահմանադրության մեջ մարդուն որպես բարձրագույն արժեքի, նրա իշխանական իրավունքների և ազատությունների ճանաչումը ձևավորված է որպես նորմ-սկզբունք և նորմ-նպատակ: Ներկայումս ՀՀ Սահմանադրությունը հավասարապես պաշտպանում և երաշխավորում է և՝ հավատացյալների, և արեխտների իրավունքները՝ հրչակելով պետության աշխարհիկության սկզբունքը, տրամադրելով յուրաքանչյուրին խոհի և կրոնի ազատության իրավունքը: Այս իրավունքը որպես ժողովրդավարական հասարակարգի անկյունաքար, կանխորոշում է մարդու կրոնահավատաճրային և կրոնամերժ գաղափարների ընտրության հնարավորությունը՝ դառնալով անհատի ինքնանանաչման, ինքնադրսուրման, նրա ինքնության հաստատման անքաղակտելի տարրը: Այս իմաստով աշխարհիկ պետությունը երաշխավորում է գաղափարական ազատություն, որտեղ մարդու չի կարող ենթարկվել որևէ հետապնդման սեփական կրոնական պատկերացումների և համոզնունքների պատճառով:

Հարկ է հստակեցնել, որ պետության կողմից մեկ որոշակի կրոնական դավանամքի դերի ընդգծումը և նրա հետ սերտ գործընկերային փոխհարաբերությունների ձևավորումը չպետք է գնահա-

տել որպես օրենքի առջև կրոնական կազմակերպությունների իրավահավասարության սկզբունքի աղավաղում, կամ՝ նահանջ պետությունից կրոնական կազմակերպությունների բաժանման սկզբունքից: Այս իմաստով Հայաստանի Հանրապետությունը առանձնահատուկ հարաբերություններ է ստեղծել հայ ժողովրդի հոգևոր կյանքում իր նշանակալի ավանդը ներդրած Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու միջև միաժամանակ սահմանադրախրավական հստակ երաշխիքներ է ապահովել մյուս բոլոր կրոնական կազմակերպությունների ազատ գործունեության համար՝ հարգելով յուրաքանչյուր անհատի խոհի և կրոնի ազատության իրավունքը:

Աշխարհիկ պետությունը, որպես սահմանադրական կարգի սկզբունք, լրացնում է գաղափարախոսական բազմակարծությունը: Վերջինս իր իրավական ամրագրումն է ստացել ՀՀ Սահմանադրության 8-րդ հոդվածում: Ցողվածի 1-ին մասում մասնավորապես նշվում է. «Հայաստանի Հանրապետությունում երաշխավորվում են գաղափարախոսական բազմակարծությունը և բազմակուսակցական համակարգը»:[1]

Կարծում ենք անհրաժեշտ է աշխարհիկ պետության և գաղափարախոսական բազմակարծության սկզբունքների փոխազդեցության փաստարկման համար բերել հետևյալ բնութագրերը.

1. Հասարակության մեջ տարբեր կրոնական հայացքների բնականոն և խաղաղ գոյատևման հնարավորություն: Յուրաքանչյուրը իրավասու և (միայնակ կամ այլոց հետ) ազատորեն ստեղծել տարածել, պաշտպանել իր կրոնական հայացքները:

2. Որևէ կրոնի պարտադիր սահմանելու անհնարինությունը՝ որպես գաղափարախոսական բազմազանության սկզբունքի անհրաժեշտ երաշխիք:

3. Հասարակական կազմակերպությունների գործունեության ազատություն:

4. Կրոնական ատելություն և թշնամանը առաջացնող քարոզության անթույլատրելիություն:

Աշխարհիկ պետության սկզբունքի փոխազդական կազմակերպությունը իրավական պետության սկզբունքի հետ բավական ակնհայտ է: Իրավական պետությունը պետություն է, որտեղ ամրագրված է իրավունքի գերակայունության սկզբունքի իրագործման կառուցակարգը: Որպեսզի պետությունը լինի իրավական, բավարար չէ միայն սահմանել իրավական օրենքներ, պետք է նաև ձևավորել հաստակության անդամների իրավագիտակցության մակարդակ, որտեղ յուրաքանչյուր քաղաքացի կիասկանա օրենքների կենսագործման կարևորությունը: ՀՀ Սահմանադրության մեջ ճանաչված աշխարհիկ պետության սկզբունքը կարող է իրացվել, միևնույն ժամանակ միայն իրավական պետության մեջ:

թյունում: Կրոնական կազմակերպությունը ստեղծվում, գործում և լուծարվում է միայն օրենքին համապատասխան: Պրոֆեսոր Ս.Ա.Ավագյանի կարծիքով, կրոնական կազմակերպությունների պետությունից առանձնացվածությունը և օրենքի առջև հավասարությունը ձևնուու է ոչ միայն պետությանը, այլև հենց իրենց՝ կրոնական կազմակերպություններին: Նման իրողության պայմաններում է արտահայտվում և ապահովում նրանց իրավաբանորեն հավասար դիրքը հասարակության և պետության մեջ [4, էջ. 7]:

Հայաստանի Հանրապետությունը ինքնիշխան պետություն է: Ինքնիշխանությունը արտահայտվում է պետական իշխանության գերակայության, անկախության և ինքնուրույնության մեջ: Բայց, միևնույն ժամանակ, պետական իշխանությունը պարտավոր է իր գործունեությունը իրականացնել՝ դեկավարվելով օրենսդրությամբ: Այս իմաստով կրոնական կազմակերպությունները անխուսափելիորեն պետք է ենթարկվեն ՀՀ օրենսդրությանը: Եթե Հայաստանի Հանրապետությունում բացվում են տարբեր օտարերկրյա կրոնական կազմակերպությունների ներկայացուցչություններ, նրանք պետք է ենթարկվեն ոչ թե օտար պետության, այլ Հայաստանի Հանրապետության իրավական համակարգին: Հակառակ դեպքում կիսախստվի Հայաստանի Հանրապետության՝ որպես ինքնիշխան պետություն լինելու կարևորագույն սկզբունքը: Հիմնվելով վերը նշվածի վրա՝ աշխարհիկ պետության սկզբունքի հարաբերակցության տեսանկյունից մենք առանձնացնում ենք արտաքին ինքնիշխանություն (անկախություն օտարերկրյա կրոնական կազմակերպություններից) և ներքին ինքնիշխանություն (անկախություն Հայաստանի Հանրապետության տարածքում գործող կրոնական կազմակերպություններց):

Մեր կարծիքով, պետք է առանձնացնել պետական ինքնիշխանության և աշխարհիկ պետության սկզբունքի փոխսկապվածության հետևյալ հիմնական հատկանիշները՝

-որոշումների ընդունման գործընթացում անկախություն կրոնական կազմակերպություններից,

-պետական լիազորությունների անօտարելիություն՝ հօգուտ կրոնական կազմակերպությունների:

Հասարակության համար աշխարհիկ պետության սկզբունքը նշանակալի կապ ունի սոցիալական պետության սկզբունքի հետ:

Սոցիալական պետության ձևավորումը Հայաստանի Հանրապետությունում բավականին սերտ կապված է կրոնական կազմակերպությունների բարեգործական գործունեության հետ: Անկախության նվաճումից ի վեր ներպետական օրենսդրության մեջ տեղ են գտել այնպիսի իրավական ակտեր, ինչպիսին են «Բարեգործության մա-

սին», «Խոդի ազատության և կրոնական կազմակերպությունների մասին», «Հայաստանի Հանրապետության և Հայաստանյաց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու հարաբերությունների մասին» ՀՀ օրենքները: Կրոնական կազմակերպությունները, գրադիտով բարեգործությամբ, իրագործելով տարբեր սոցիալական նախագծեր, օգնելով հասարակության կարիքավոր անդամներին, զարգացնում և անրապնդում են սոցիալական պետությունը, որոշակի դեր խաղալով սոցիալական անհավասարության զավան մեջ:

Ներկայում դժվար է մաքուր իմաստով ապահովել պետության աշխարհիկ սկզբունքի կենսագործումը Հայաստանի Հանրապետությունում: Պետություն-կրոն հարաբերակցության մեջ մենք պարտավոր ենք հաշվի նստել դարեր ի վեր հավատի հանդեպ ունեցած հայ ժողովրդի առանձնահատուկ վերաբերմունքի և ազգային հավատամքային խառնվածքի ուրույն հատկանիշների հետ, որի ձևավորման և հարստացման մեջ անգնահատելի դեր ունի Հայաստանյաց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցին: Դա է պատճառը, որ մեր Սահմանադրությունը Հայաստանի Հանրապետությունը հոչակելով որպես աշխարհիկ պետություն՝ բարձր է գնահատում Հայաստանյաց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու դերը հայ ժողովրդի հարատևման կենսապայքարում, պետության զարգացման ամրապնդման գործում, այսպիսով նրա հետ կառուցելով հարաբերությունների այլընտրանքային ձևաչափ: Հայաստանի Հանրապետությունը մյուս կողմից երաշխավորում է կրոնական կազմակերպությունների ազատ գործունեության իրավունքը՝ մտքի խղճի և կրոնի ազատության իրավունքի հենքը տակ: Մեծապույն հարգանք դրևատելով միջազգային իրավունքի հիմնարար նորմերի նկատմամբ, պետք է ընդգծել, որ Հայաստանի Հանրապետությունը որպես ինքնիշխան պետություն՝ առաջնորդվելով Վերոհիշյալ նորմ-գաղափարներով, չպետք է կուրորտն կրի վերազգային կազմակերպությունների երթեմն շարողարացված պարտադրանքները, այլ դրանք անցկացնի սեփական ազգային նկարագրից և արժեքներից բխող առանձնահատկությունների ֆիլտրով, միջազգային հանրության հետ ներդաշնակեցնելով իր ազգային խնդիրներն ու պահանջմունքները: Այս իմաստով աշխարհիկ պետության հայեցակարգի ներդրումը որպես կարևորագույն համանարդկային արժեք, պետք է ներդաշնակորտն համաձայնեցվի տեղական արժեհամակարգի, անցյալի փորձի և ապագա տեսլականի հետ՝ առ հզոր, ժողովրդավարական ու բարեկեցիկ Հայաստանի կառուցման:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԱՂԲՅՈՒՆԵՐ

- Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն, 06.12.2015թ. փոփոխություն, ՀՀՊՏ 2015.12.21 /հասող բողարկում, Հոդ.1118.
- Козлова Е.И., Кугафин О.Е., Конституционное право России, учебник для студентов ВУЗ 3 изд М 2003, С. 585.
- Баглай М В., Конституционное право РФ: Учебник для юридических вузов / 2 изд. М 1999, С. 776.
- Авакян С А., Свобода вероисповедания как конституционно-правовой институт Вестник Московского ун, 1999, С. 3-22.

Vahe Torosyan

Аспирант общественного права
Европейской региональной образовательной академии**РЕЗЮМЕ*****Светский характер Республики Армения в контексте
новых конституционных регулирований***

Настоящая научная статья посвящена исследованию конституционно-правовых проблем светского государства. Без реализации принципа светского государства невозможно выстроить ни полноценного демократического государства, ни правового государства. В этом смысле принципу светского государства как одной из основ конституционного строя отводится фундаментальная роль в развитии и прогрессе Республики Армения.

Ключевые слова: светское государство, конституционный строй, идеологическое многообразие.

Vahe Torosyan

Postgraduate student of public law of
European Regional Educational Academy**SUMMARY*****The secular nature of the Republic of Armenia in the context
of the new constitutional regulations***

This scientific article is devoted to the study of the constitutional and legal problems of a secular state. Without realizing the principle of a secular state, it is impossible to build either a full-fledged democratic state or a law-bound state. In this sense, the principle of the secular state as one of the foundations of the constitutional system has a fundamental role in the development and progress of the Republic of Armenia.

Keywords. secular state, constitutional system, ideological pluralism.

ԳԵՎՈՐԳ ՎԻՐԱԲՅԱՆ

Իրավագիտության մագիստրոս

ԻՆԿՈՏԵՐՄՍ-Հ ՄԻՋԱՋԳԱՅԻՆ ԱՌԵՎՏՐԱՅԻՆ ՍՈՎՈՐՈՒՅԹՆԵՐԻ^o, ԹԵ^o ՍՈՎՈՐՈՒՅԹՅՈՒՆԵՐԻ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ

Ինկոտերմսը, որպես առևտրային սովորության համակարգ, սաղմնային վիճակում ձևավորվել է դեռևս 17-18-րդ դարերում: Այն առաջին անգամ խմբագրվել և գրի է առնվել Միջազգային առևտրային պալատի կողմից 1936 թվականին, իսկ ներկայումս գործում է Ինկոտերմս 2010 խմբագրականը:

Ինկոտերմսի՝ որպես միջազգային առևտրային հարաբերությունները կարգավորող առանձին փաստաբանի հայտ գալը և նրա հաջորդական փոփոխություններն ու լրացումներն առաջ են թերել վերջինիս իրավաբանական բնույթի նկատմամբ ոչ միատեսակ մոտեցումներ՝ ինչպես իրավաբանական դրկտրինայում, այնպես էլ իրավակիրառ պրակտիկայում: Արդյունքում, իրավաբանական դրկտրինայում Ինկոտերմսի իրավաբանական բնույթի վերաբերյալ ձևավորվել են երկու հիմնական մոտեցումներ: Մասնավորպես, ներկայումս հեղինակների մի խումբ գտնում է, որ այն առևտրային սովորույթ է, իսկ մյուսներն այն դիտարկում են որպես առևտրային սովորություն:

Ուստի, հաշվի առնելով այս և մի շարք հանգամանքներ՝ հեղինակը սույն գիտական հոդվածը նվիրել է Ինկոտերմսի իրավաբանական բնույթի հարցերի քննարկմանը: Քանի որ հեղինակը նույնպես հարում է այն իրավագետների մոտեցումներին, ովքեր Ինկոտերմսը դիտարկում են որպես առևտրային սովորույթ, այդ իսկ պատճառով էլ վերջինս (հեղինակն) իր առջև խնդիր է դրել Ինկոտերմսի իրավաբանական բնույթը քննարկման առարկա դարձնել անմիջապես «Ինկոտերմսը միջազգային առևտրային սովորույթների», թե՝ սովորությունների ժողովածու» հարցադրման տեսանկյունից: Իսկ եթե ավելի պարզ, ապա սույն հոդվածում հեղինակն առաջին անգամ հայրենական իրավաբանական դրկտրինայում առաջ է քաշում այն հիմնական շափանիշները, որոնք հնարավորություն են տալիս հստակ միմյանցից տարանջատել ինչպես առհասարակ առևտրային սովորույթն, այնպես էլ՝ վերջինիս առանձին դրսերումը հանդիսացող Ինկոտերմսը առևտրային սովորությունից:

Սույն գիտական հոդվածը նախատեսված է լայն շրջանակի ընթերցողների, այն է՝ ինչպես իրավաբանների, այնպես էլ այս քննագավառով հետաքրքրվող այլ անձանց համար:

Հիմնարարելու Ինկոտերմս, կանոններ, առևտրային սովորույթ, սովորություն:

«Ինկոտերմսը միջազգային առուվաճառքի պայմանագրեր կնքելիս օգտագործվող այն հիմնական փաստաթղթերից մեկն է, որը լայնորեն կիրառվում է ամբողջ աշխարհում: Ինչպես ցույց է տալիս պրակտիկան, Ինկոտերմսը նպաստում է առևտրի զարգացմանը՝ գործարքների աճող ծավալների և բարելուրյունների հաշվառմամբ: Առաջանալով առևտրային հարաբերությունների զարգացման հետ միաժամանակ՝ վերջինս ճշգրիտ կերպով սահմանել և սահմանում է վաճառողի և գնորդի պարտականությունները», - ահա այսպես է սկսել շարադրել իր թեկնածուական ատենախոսությունը Օ.Վ. Ֆոնոտովան¹: Բնական է, որ հեղինակի նշված դատողությունը ընթերցելուց (կամ լսելուց) հետո յուրաքաչյուրիս մոտ պետք է միանգամայն ողջամիտ հարց առաջանա, այն է՝ իսկ ինչ է իրենից ներկայացնում Ինկոտերմսն (այսուհետնական կանոններ): Հարցադրում, որի վերաբերյալ 1936 թվականից սկսած մինչ օրս ինչպես իրավաբանական դրկտրինայում, այնպես էլ իրավակիրառ պրակտիկայում միասնական մոտեցում թերևս չի ձևավորվել, այլ կերպ ասած՝ «անմիտելի մի իրողություն», որը նանրակրկիտ քննարկման և վերլուծության կարիք ունի: Ուստի ասել, թե հնարավոր է Ինկոտերմսի վերաբերյալ Օ.Վ. Ֆոնոտովայի դա-

տողությանն անդրադառնալ և այն ամբողջությամբ բացահայտել մեկ գիտական հոդվածի շրջանակներում, կարծում ենք, որ կիսնի սույն աշխատանքի ձախողման ամենահիմնական և այն կոնցեպցիայի խեղարյուրման պատճառներից մեկը, որը դրված է այս փաստաթղթի (Ինկոտերմս) հիմքում: Այդ դեպքում ո՞րն է խնդիրի լուծման լավագույն տարրերակը:

Ինկոտերմսի՝ որպես միջազգային առևտրային հարաբերությունները կարգավորող առանձին փաստաթղթի ի հայտ գալը և նրա հաջորդական փոփոխություններն ու լրացումներն առաջ են թերել վերջինիս իրավաբանական բնույթի նկատմամբ ոչ միատեսակ մոտեցումներ՝ ինչպես իրավաբանական դրկտրինայում, այնպես էլ իրավակիրառ պրակտիկայում: Արդյունքում, դրկտրինայում Կանոնների իրավաբանական բնույթի վերաբերյալ ձևավորվել են չորս հիմնական մոտեցումներ: Մասնավորապես, հեղինակների մի մասը գտնում է, որ այն իրենից ներկայացնում է սովորություն, այդ թվում և՝ գործարար, և՝ առևտրային (Վ.Ա. Սուսին, Ն.Ի. Մակարչևսկայա, Գ.Վ. Դմիտրևա, Վ.Վ. Վիտրյանսկի), երկրորդ խմբի հեղինակները գտնում են, որ այն իրենից ներկայացնում է գործարար շրջանառության սովորույթ, (Վ.Ֆ. Պոպովնդոպուլու, 64

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

Բ.Ի. Պուգիսնկի, Վ.Վ. Կուդաշկին), երրորդ խմբի հեղինակների կարծիքով *առևտրային ստվորույթ կամ միջազգային առևտրային ստվորույթ* (Ա.Մ. Հայկյանց, Մ.Գ. Ռոգենբերգ, Օ.Վ. Ֆոնտովա, Մ.Մ. Բոգուլավսկի Ն.Գ. Վիլկովա և ուրիշներ):

Իհարկե, յուրաքանչյուր որ, ով առնչվել է կամ ապագայում կանչվի Ինկուտերմսին, թերևս համակարծիք կիմի մեր այն տեսակետի հետ, որ Կանոնների իրավաբանական բնույթի վերաբերյալ հարցերն առաջնահերթ նշանակություն ունեն այս փաստաբույրն «օգտագործողների» համար, ինչը, բնականաբար, հանդիսանում է այն հիմնական պատճառներից մեկը, որպեսզի առավել մանրամասն վերլուծության ենթարկենք վերջինիս իրավաբանական բնույթը, որի վերաբերյալ, ինչպես արդեն նշեց սույն հոդվածը շարադրելիս, մինչ օրս միասնական մոտեցում չի ձևավորվել: Չի ձևավորվել և չի էլ ձևավորվի, քանի դեռ Ինկուտերմսի իրավաբանական բնույթը ընդհանրական ձևով կփորձեն, ինչպես դա սովորաբար արվում է հեղինակների կողմից, բացահայտել առանձին աշխատության մեկ պարագաներում՝ կամ հոդվածի շրջանակներում՝ թեկուզ այդ հոդվածը լինի բավականին ծավալուն: Հնարավոր չէ Ինկուտերմսի բնույթը բացահայտել նույնիսկ մեկ ամբողջական աշխատության շրջանակներում: Սա իրավագիտության այն կարևորագույն հարցերից մեկն է (ներառյալ մյուս առևտրային սովորույթները ևս), որը պահանջում է անընդունելի ուսումնասիրություն:

Ամենայն պատասխանատվությամբ հայտարարում ենք, որ այս հարցը Հայաստանի Հանրապետությունում պարզապես բարձրագործ փիճակում է: Պատմականորեն ձևավորված այս ֆենոմենի մասին հայրենական իրավագետներից թերևս միայն պրոֆեսոր Ա.Մ. Հայկյանցն է իր աշխատություններում մշտապես բարձրաձայնում: Իհարկե, յուրաքանչյուր որ, ով բարեխսդորեն ուսումնասիրել կամ ուսումնասիրում է հեղինակի կողմից գրված աշխատությունները, վերջինիս համար պարզ է դարձել կամ դառնում, թե ինչում է կայանում հեղինակի կողմից մշտապես արծածվող այդ իրավական երևույթի դերը և նշանակությունը միջազգային առևտրային հարաբերությունների իրավական կարգավորման ասպարեզում:

Ավելին, ԱՊՀ երկրների շրջանակներում միակ թեկնածուական աշխատանքը, որն ամբողջությամբ նվիրվել է Ինկուտերմսին, 2006 թվականին գրվել է Օ.Վ. Ֆոնտովայի կողմից: 2006 թվականից մինչ այսօր չի գրվել որևէ ամբողջական աշխատանք, որտեղ Կանոնները կդիտարկվեին նաև այլ հարթության վրա, այն հարթության, որը չի արվել Օ.Վ. Ֆոնտովայի կողմից: Իսկ ի՞նչ է մեզ մնում անել այսքանից հետո:

Հաշվի առնելով իրերի դրույթունը՝ առաջարկում ենք սույն աշխատանքի շրջանակներում անդրադարձական միայն այն հարցերին, որոնք մեզ հմա-

րավորություն կընձեռնեն պարզաբանելու՝ արդյո՞ք Ինկուտերմսը սովորույթ է, թե սովորություն: Այլ կերպ ասած՝ յուրաքանչյուր ոք, ով կփորձի Ինկուտերմսի իրավաբանական բնույթը դիտարկել այս տեսանկյունից, նրա գլխավոր խնդիրը կլիմի վեր հանել միջազգային առևտրային ստվորույթի ու սովորության միջև եղած տարրերությունները, տալ այն հարցի պատասխանը, որ Ինկուտերմսը ոչ թե առևտրային սովորություն է, այլ սովորույթ և որ այս երկու տերմիններն, ինչպես հաճախ դա արվում է որոշ հեղինակների կողմից առանձին աշխատություններում, երբեք չեն կարող նույնանալ:

Հարկ է նշել նաև, որ իրավաբանական դոկտրինայում «առավելապես» ընդունված է, իսկ պրակտիկայում հետզհետեւ առավել նախապատվություն է ձեռք բերում այն միևնույն, կամ այլ կերպ ասած, պրակտիկան ու գիտությունն իրար միավորող այն տեսակները, համաձայն որի, Ինկուտերմսը ոչ թե պարզապես սովորույթ է, այլ սովորույթների ժողովածու: Ուստի, Կանոնների իրավաբանական բնույթի վերաբերյալ իրականությանը համապատասխանող պատկերացում ձևավորելու նպատակով հաշվի առնելով այս և այլ հանգանաքներ, որոնց մասին կխոսվի ներքոշարադրյալում, թերևս առավել նպատակահարմար գտանք սույն հոդվածը շարադրել «Ինկուտերմսը միջազգային առևտրային սովորույթների», թե՝ սովորությունների ժողովածու» վերտառությամբ, որի սահմաններում առաջարկում ենք վերջինիս «առևտրային սովորույթների ժողովածու» լինելու հանգամանքը չտարանջատել և զուգահեռ քննարկման առարկա դարձնել միջազգային առևտրային «սովորույթ» և «սովորություն» հասկացությունները պարզաբանելիս:

Ամենահին էլ շափականցրած չենք լինի, եթե խոստովանենք, որ անհնարին է գտնել միջազգային մասնավոր իրավունքին և առավել ևս նրա առանձին ինտիտուտը հանդիսացող «միջազգային առևտրային իրավունքին» կամ «արտաքին տնտեսական գործարքներին» նվիրված որևէ աշխատություն, որտեղ հեղինակները քննարկման առարկա դարձրած շինուն միջազգային առևտրային «սովորույթ» և «սովորություն» հասկացություններն: Այլ կերպ ասած, եթե հարցը դիտարկելու լինենք մեր աշխարհաբաղաքական և տարածաշրջանային առանձնահատկությունների տեսանկյունից, ապա վաստակուն կարող ենք փաստել, որ դեռևս խորիդային տարիներից սկսած մինչ օրս միջազգային մասնավոր իրավունքի դրկտրինայում միջազգային «առևտրային սովորույթ» եզրույթի կողքին ավանդաբար դիտարկում և գործածում են նաև «առևտրային սովորություն» կատեգորիան: Արդյունքում իրավաբանական դոկտրինայում նշված հարցի վերաբերյալ ձևավորվել է երկու հիմնական մոտեցում, այն է՝ աշխատական մոտեցումը, որը տարանջատում է առևտրային սովորույթ և սովո-

րություն հասկացությունները, որի անվերապահ կողմնակիցներից ենք նաև մենք, և երկրորդ՝ ոչ ավանդական կամ որ նույնն է՝ «սովորույթ» և «սովորություն» կատեգորիաները մեկը մյուսին նույնական դիտարկող ժամանակակից մոտեցումը»:

Հարկ է նշել, որ հայրենական իրավագիտությունում այս հարցը երբեք քննարկման առակա չի դարձել և չկա որևէ աշխատանք, որը նվիրված կլինի միջազգային առևտրային սովորույթ և սովորություն հասկացությունների լուսաբանմանը: Հետևաբար և հաշվի առնելով իրերի դրությունը, ձևավորված մոտեցումներն այս երկու հասկացությունների վերաբերյալ՝ առաջարկում ենք խնդրի լուծման երկու տարրերակ:

- առաջին, կամ մենք պետք է հիմք ընդունելով այն փաստը, որ Ինկուտերմսը դիտարկում ենք որպես միջազգային առևտրային սովորույթ և ոչ թե սովորություն, բավարարվենք միայն վերացական ձևով այս հասկացությունները տարանջատելով՝ առանձին հեղինակների դատողությունները մեջ բերելով միջոցով, որն ամենին էլ խնդրի լուծման լավագույն տարրերակ չենք համարում, կամ

- երկրորդ, առավել մանրամասն վերլուծության ենթարկել այս երկու հասկացությունները, նրանց միջև եղած տարրերությունները, սակայն ոչ թե ընդհանրական ձևով, ինչպես դա հաճախ արդում է առանձին աշխատություններում, այլ ուղղակիրքեն խնդիրը դիտարկելով Ինկուտերմսի՝ որպես միջազգային առևտրային սովորույթ լինելու ասպեկտի տեսանկյունից:

Այլ կերպ ասած՝ պատասխանել հետևյալ հարցադրումներին՝ արդյո՞ք այս տարանջատումն ունի որևէ գործնական նշանակություն, թե սա ընդամենը գիտական երևակայության արդյունք է, Ինկուտերմսի՝ որպես առևտրային սովորույթի հատկանիշներն օգտագործելով միջոցով լուսաբանել՝ արդյո՞ք կան ուալ հիմքեր Ինկուտերմսը դիտելու որպես առևտրային սովորույթ, և արդյո՞ք այդ հատկանիշները կարող են երբեք վերաբերելի լինել նաև սովորությանը, թե ոչ: Թերևս որևէ արտառող բան արած չենք լինելի, եթե ասենք, որ ընտրում ենք խնդրի լուծման երկրորդ տարրերակը և առաջարկում անցում կատարել վերջինիս դիտարկմանը:

Կատարված ուսումնասիրությունը ցույց տվեց, որ միջազգային առևտրային սովորույթ և սովորություն հասկացությունների տարանջատմանը կամ դրա անհրաժեշտության բացակայությանն իրենց աշխատություններում անդրադարձած այս բնագավառի խնդիրներով գրադարձ իրավագետներից յուրաքանչյուրն ընտրել է նշված եզրույթները մեկնարաններու իր ձևերն ու եղանակները: Նպատակ չունենալով ամենակին էլ քննադատել նրանց աշխատանք՝ առաջարկում ենք խնդրի լուծման մեր մոտեցումը: Բնականաբար հարց է ծագում, իսկ ո՞րն է այն:

Միջազգային առևտրային սովորույթ և սովո-

րություն հասկացությունների տարրերակման անհրաժեշտության մասին իր աշխատություններում առավել մանրամասն անդրադարձել է խորհրդային ժամանակաշրջանի հայտնի քաղաքացիագետ, ազգությամբ ուկրաինացի Ի.Ս. Վիլնյանսկին: Մասնավորապես, հեղինակը փորձել է նշված հասկացությունները միմյանցից տարանջատել՝ առանձնացնելով չորս հիմնական չափանիշները: Թեև անցել են վարչուն երեք երկար ու ձիգ տարիներ, այնուամենայնիվ երևույթները դիտարկելով և քննարկելով հեղինակի այդ մոտեցումն ամենևին էլ չի կորցրել իր արդիականությունը: Ուստի, կիսելով խնդրի լուծման Ի.Ս. Վիլնյանսկու այս գաղափարը և ելնելով սույն հոդվածի հիմքում դրված գլխավոր նպատակից՝ առաջարկում ենք Ինկուտերմսի տեսանկյունից վերը նշված հարցադրումներին պատասխանել՝ մանրամասն անդրադառնալով հեղինակի կողմից առանձնացված այդ չափանիշներից յուրաքանչյուրին առանձին-առանձին, իսկ անհրաժեշտության դեպքում նաև մեկ միասնության մեջ և պարզել՝ արդյո՞ք դա հնարավորություն կրնածենի Ինկուտերմսը որպես սովորույթ տարանջատելու սովորությունից:

Նախքան հեղինակի կողմից առանձնացված առաջին չափանիշի քննարկմանն անդրադառնալը, ցանկանում ենք մեկ նախադասության շրջանակներում ուշադրություն դարձնել կարևոր մի հանգամանքի վրա: Մասնավորապես, յուրաքանչյուր ոք, ով չի զանա և կուտամնասիրի հեղինակի «Սովորույթները և սոցիալիստական համակեցության կանոնները» վերտառությամբ աշխատությունը, միանշանակ կհամոզվի և համակարծիք կլինի մեր այն գաղափարին, որ առաջին չափանիշի էռությունը հասկանալու համար առավել նպատակահարմար կլինի որոշ չափով տեղյակ լինել նաև երկրորդ չափանիշի մասին: Ուստի, առանց ժամանակ կոցնելով՝ առաջարկում ենք նաև նախապես ծանոթանալ այդ երկու չափանիշներին և նոր միայն մանրամասն քննարկել դրանցից առաջինը: Իսկ թե ինչու, կհամոզվենք ստորև:

«Առաջին չափանիշի էռությունը, գրում է Ս.Ի. Վիլնյանսկին, - կայանում է նրանում, համաձայն որի սովորույթի գոյության հաստատումը հանդիսանում է իրավունքի հարցը և մտնում է դատարանի պարտականության մեջ, իսկ սովորությունն, ի հակադրումն սովորույթի, մեկնարանվում է որպես գործի փաստական հանգամանքներից մեկը, որը ենթակա է ապացուման կողմերի կողմից դատարանի առջև»: Իսկ ահա երկրորդ չափանիշն առանձնացնելով՝ հեղինակն ուշադրությունը սևեռել է մեկ այլ հանգամանքի վրա՝ նշելով. «Սովորությունը կարող է կիրառվել, եթե գործարքի կողմերը գիտեն, կամ պետք է իմանան նրա գոյության մասին, իսկ սովորույթը, որպես իրավունքի նորմ, ենթակա է կիրառման անկախ նրա գոյության մասին կողմերի իմացությունից: Կոնտրագենտների

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

կողմից սովորությունների իմացությունն,- ըստ Ի.Ս. Վիլնյանսկու,- անհրաժեշտ է այն կիրառելու համար, քանի որ սովորությունները դիտարկվում են որպես կողմերի կամահայտնության կազմում ընդգրկվող»:

Ի.Ս. Զիկինն իր թեկնածուական ատենախոսության մեջ, ընդհանուր առմամբ կիսելով Ս.Ի. Վիլնյանսկու գիտական մոտեցումներն, այնուամենայնիվ կարծես թե փորձել է ժխտել հեղինակի կողմից առանձնացված առաջին չափանիշը՝ նշելով, որ համառուսական առևտրային արքիտրաֆային կոմիսիայի պրակտիկայում տեղի է ունենում սովորությի ապացուցում նաև կողմերի կողմից: Բացի այդ սովորույթն, ինչպես և սովորությունը կարող են հայտնի լինել դատարանին և արքիտրաֆին, հետևաբար, վերջիններիս ապացուցման անհրաժեշտություն չի պահանջվի: Այդ դեպքում, Վ.Ի. Վիլնյանսկու կողմից նշված այս հատկանիշն, ըստ հեղինակի, չի կարող հանդիսանալ սովորությը և սովորությունը միմյանցից տարանջատելու չափանիշ:

Որքան էլ որ Իվան Սեմենովիչը կրկին փորձել է աչքի ընկնել իր նոր գաղափարներով, բոլոր դեպքերում հեղինակը մոռացության է մատնել կարևոր մի հանգամանք: Մասնավորապես, եթե խնդիրը դիտարկում ենք Ս.Ի. Վիլնյանսկու կողմից առանձնացված առաջին երկու չափանիշների տեսանկյունից, ընդ որում, դա կինը առաջին չափանիշի էնուրժությունը բացահայտելու լավագույն միջոց, ապա տեսնում ենք, որ այստեղ հարցն ամենին էլ այն չէ, որ սովորությի առկայությունը որոշ դեպքերում կարող է ապացուցվել նաև մասնակցների կողմից կամ սովորույթը և սովորությունը կարող են հայտնի լինել դատարանին: Այդ դեպքում հարց է առաջանում ի՞նչն է ցանկացել ցայտում ձևով ընդգծել պրոֆեսորն՝ առանձնացնելով առաջին երկու չափանիշները:

Հեղինակի դատողությունների դիտարկումը նշված երկու (այդ բվում հաջորդ երրորդ և չորրորդ) չափանիշների տեսանկյունից թույլ է տալիս փաստելու, որ վերջինս սովորույթ և սովորություն հասկացությունների տարանջատման հիմքում դրել է նրանցից յուրաքանչյուրի իրավաբանական բնույթն՝ առաջինը դիտելով դրանքի հրավարանական նորմեր բովանդակող իրավունքի աղյուր, իսկ երկրորդը՝ որպես հարաբերությունների կարգավորիչ, բայց ոչ իրավունքի աղյուր և համապատասխանաբար ոչ իրավական նորմեր բովանդակող: Իսկ ահա «սովորությի գոյության հաստատումը հանդիսանում է իրավունքի հարցը, իսկ սովորությունն, ի հակադրությունն սովորույթի, մեկնարանվում է որպես գործի փաստական հանգամանքներից մեկը» առաջին չափանիշի միջոցով Ս.Ի. Վիլնյանսկին ցանկացել է առավել հասկանալի ձևով ընդգծել սովորությի և սովորության միջև առակա իրավաբանական բնույթի տարրերություններից մեկը: Ընդ

որում, խնդրի լուծման այս մոտեցումը, համաձայն որի, այս երկու կատեգորիաները պետք է տարրերել իրենց իրավաբանական բնույթով, պաշտպանվում է նաև այլ հեղինակների կողմից: Միակ տարբերությունը կարող է լինել միայն այն, որ վերջիններիս կողմից առաջ քաշված միջազգային առևտրային սովորույթի և սովորության իրավաբանական բնույթի տարրերություններն արտացոլող չափանիշները կարող են տարրերվել միայն իրենց ձևակերպումներով, բայց բոլոր դեպքերում, այդ չափանիշները մեր խորին համոզմամբ կոչված են պաշտպաններու Ս.Ի. Վիլնյանյսկու դատողությունները քննարկվող հարցի վերաբերյալ և ել ավելի ամբողջական դարձնելու հեղինակի կողմից դեռևս 1954 թվականին ներկայացված չափանիշները: Ուստի, առաջարկում ենք համառոտ անդրադանալ հեղինակներից մի քանիսին, իսկ այնուհետև Խնկութերմանի իրավաբանական բնույթը դիտարկել Ս.Ի. Վիլնյանյսկու կողմից առանձնացված առաջին չափանիշի տեսանկյունից, որից հետո անցում կատարել հաջորդի քննարկմանը:

Այսպես, ուսական իրականության ամենակարևորն ներկայացնություններից Լ.Ա. Լունցն, իսկ նրա հետքերով նաև Ս.Ս. Բոգուսլավսկին և Վ.Պ. Զվեկովը, նշում են, որ. «...սովորությունները չեն հանդիսանում իրավական նորմեր՝ հետևաբար և իրավունքի աղյուր ...»: Համանման մոտեցում է ցուցաբերում այս հարցում նաև Ի.Վ. Գետման-Պավլովսկին՝ նշելով. «Առևտրային սովորությունները իրավաբանական ուժում կանոններ են, իսկ սովորությունը՝ գրում է՝ Իրինա Վիկտորովնա Գետման-Պավլովսկին, միջազգային առևտրային հարաբերություններ կարգավորի իրավական նորմ»: Առավել ուշագրվ մոտեցում է ցուցաբերում Ա.Ա. Սերեմկոն: Մասնավորապես հետևելով դեռևս խորհրդային ժամանակաշրջանում լայն տարածում ստացած այն տեսակետին, համաձայն որի սովորությունն ի տարրերություն սովորույթի առավելացնելու կրում է տեխնիկական բնույթ¹², ըստ հեղինակի. «սովորությունն իրենից ներկայացնում է գործարքի առանձին դրվագները կազմակերպելուն օժանդակող տեխնիկական կանոն»:

Այսանից հետո հարց է առաջանում՝ արդյո՞ք կան լուրջ հիմքեր Խնկութերմանը որպես առևտրային սովորույթ այս չափանիշներով տարանջատելու սովորությունից: Կատարված ուսումնասիրությունն մեզ թույլ է տալիս իրավացիորեն ասելու «այո»: Այն, որ սովորույթը հանդիսանում է իրավունքի հարցն, իսկ սովորությունը՝ գործի փաստական հանգամանքներից մեկն, այն, որ այս առաջին չափանիշը լինվին վերաբերելի է նաև Խնկութերմանի իրավաբանական բնույթը բացահայտելուն, այդ մասին է վկայում նաև իրավակիրառ պրակտիկան: Ասվածը հիմնավորենք կոնկրետ օրինակներով:

Որպես սովորույթի գոյության ապացույց՝ ար-

տարին տնտեսական գործարքներ կնքելիս մասնակիցները սովորաբար հետագա անախորժություններից խուսափելու նպատակով պայմանափորձում են, որ ապրանքների նատակարարումն իրականացվելու է ենթադրենք Ինկուտերն 2010-ի FCA պայմաններով: Այս դեպքում քնական է, որ FCA տերմինը մեկանաբանելու համար անհրաժեշտ է ընդամենն անդրադառնալ Ինկուտերն 2010-ին: Սակայն կարող է լինել նաև այնպիսի իրավիճակ, եթե կողմերը պայմանագրում ընդամենը կվկայուչեն, որ մատակարարումն իրականացվելու է FCA տերմինով՝ առանց հիշատակելու «Ինկուտերն» անվանումը: Նման դեպքում կարող է հարց առաջանալ՝ հնարավո՞ր է, որ արքիտրաժային դատարանն իր նախաձեռնությամբ այն մեկնաբանի որպես Ինկուտերմսի տերմիններից մեկը: Այս հարցադրմանը պետք է տալ դրական պատասխան՝ ասելով, որ իրականում նիշազգային արքիտրաժային դատարանները պրակտիկայում հենց այդպես ել վարվում են: Կասկածների տեղիք չտալու համար վկայակոչենք օրինակ 1999թ. միջազգային առևտրային արքիտրաժային դատարանի կողմից ոռուսական և ալժիրյան ընկերությունների միջև ապրանքի մատակարարման վերաբերյալ CIP-Կուրսկ պայմաններով քննված վեճը: Այս գործի շրջանակներում արքիտրաժը հնարավոր համարեց, որ նոյնիսկ հասուկ նշումի բացակայության դեպքում էլ CIP բազմային պայմանը պետք է մեկնաբանել Ինկուտերն 1990-ի իմաստով¹⁴: Բերենք մեկ այլ օրինակ: Գործերից մեկով Միջազգային առևտրային պայմանի ապահով արքիտրաժը մեկնաբանեց պայմանագրում բովանդակված delivered duty paid դրույթը (DDP): Կողմերից ոչ մեկը, համաձայն Բանգլադেշի իրավունքին, որին ենթակա էր պայմանագիրը, դատարանին չներայացրեց delivered duty paid հասկացությանը վերաբերող ապահովությունը՝ նշեց. «Բանգլադেশի իրավունքում այս հարցի վերաբերյալ այլ բանի մասին ապահովությունը բացակայության դեպքում, պայմանագրի համաձայն ապրանքի մատակարարման հայցվորի պարտականությունները որոշելու համար արքիտրաժը կարող է դեկավարվել Ինկուտերմսով՝ որպես միջազգային առևտրային սովորություն»: Այսքանից հետո պարզապես մնում է Իվան Սեմենովիչին հարցել՝ արդյո՞ք արքիտրաժ U.H. Վիլնյանսկու կողմից առանձնացված հենց առաջին չափանիշի հաշվին չէ, որ օրինակ DDP պայմանը տվյալ գործով հաստատել է Ինկուտերմս՝ որպես առևտրային սովորություն տերմիններից մեկը:

Առաջին չափանիշը քննարկելիս՝ գուգահեռ պարզ դարձավ, որ Ս.Ի. Վիլնյանսկու կողմից առանձնացված միջազգային առևտրային սովորությը սովորությունից տարբերակելու երկրորդ չափանիշը կայանում է նրանում, ըստ որի՝ սովորությունը կարող է կիրառվել, եթե գործարքի կողմերը

գիտեն կամ պետք է իմանան նրա գոյությամ մասին, իսկ սովորությը, որպես իրավունքի նորմ, ենթակա է կիրառման՝ անկախ նրա գոյությամ մասին կողմերի իմացությունից: Ընդհանուր առնամք ընդունելով հեղինակի այս մոտեցումը, այնուամենայնիվ առաջարկում ենք խնդրի քննարկման մեր չափանիշը: Իսկ ինչո՞ւ, մի՞րե այս չափանիշը կորցրել է իր արդիականությունը: Իհարկե ոչ, պարզապես մեր առջև դրված խնդիրն այլ է: Մասնավորապես, եթե այս հարցը դիտարկեինք գրի չառնված սովորությի տեսանկյունից, քնական է, որ անհրաժեշտ կիմներ մանրամասն վերլուծության ենթարկել հեղինակի՝ սովորությը սովորությունից տարանջատելու երկրորդ չափանիշը: Սինչդեռ Ինկուտերմսի պարագայում դժվար կիմնի հավատալ այն մտքին, որ կարող են լինել միջազգային առևտրով գրադրող սուրյեկտներ, ովքեր տեղյակ չինեն վերջինիս գոյության մասին: Բայց այդ նշան չափանիշն Ինկուտերմսի դեպքում առավել շատ վերաբերում է միջազգային առևտրային սովորությի և սովորության կիրառման մեխանիզմներին: Այդ դեպքում արդեն այն համընկնում է երրորդ չափանիշին, այն է՝ սովորությը հանդիսանում է իրավական, և կարող է կիրառվել որպես այլայիսին միայն օրենքում այլ մասին ուղղակի հղում անելու դեպքում, իսկ իրավական նորմ շահադիսացող սովորության կիրառման համար չի պահանջում համապատասխան հղում օրենքում¹⁵: Հետևաբար մեր պարագայում երկրորդ դիտարկել որպես խնդրություն չափանիշ և այդ տեսանկյունից քննարկել Ինկուտերմսի իրավանական բնույթը, համոզված ենք, որևէ նշանակություն ունենալ չի կարող: Այդ դեպքում ինչ է մեզ մնում անել:

Քանի որ մեր խնդիրն է Ինկուտերմսը որպես առևտրային սովորություն տարանջատել սովորությունից, առաջարկում ենք երկրորդ չափանիշը ձևակերպել հետևյալ կերպ՝ միջազգային առևտրային սովորությը և սովորություն հասկացությունների տարանջատումը՝ ելնելով նրանցից յուրաքանչյուրին բնորոշ հատկանիշներից և նրանց կիրառման մեխանիզմներից: Ընդ որում, այս երկու կատեգորիաներն ըստ իրենց հատկանիշների տարբերակելու չափանիշն առաջ ենք քաշում O.Վ. Արլեզգովայի՝ «Միջազգային առևտրային սովորությը որպես Lex mercatoria-ի հիմնական աղբյուր» վերտառությամբ աշխատությունը մանրամասն ուսումնասիրելու արդյունքում¹⁶:

Մասնավորապես, կատարված ուսումնասիրությունները հնարավորություն ընձեռնեցին առանձնացնելու Ինկուտերմսին (առևտրային սովորությի) բնորոշ հետևյալ հատկանիշները, որպիսիք են՝ (արտարին հատկանիշներ) վերջինիս միանգամյան պարզ լինելը, միատևսակությունը և վերջինիս համընդիմանուր ճամաչումը, որպես ներքին հատկանիշ՝ համապատասխանությունը, իսկ սահմանական պայմանը: Բնական է, որ

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

այս դեպքում կարող է հարց առաջանալ՝ արդյո՞ք Ինկուսերմսի նշված հատկանիշները և նրա կիրառման պայմանը կարելի է վերագրել նաև սովորության: Իհարկե ո՞չ, իսկ ինչ՞ու: Պարզ է, որ այս հարցադրմանը պատասխանելու համար անհրաժեշտ է տալ սովորության հասկացությունը և բվարկել, թե որո՞ց կարող են ինեւ վերջինիս հատկանիշները:

Քննարկվող հարցի վերաբերյալ ուսումնասիրելով տասնյակից ավելի աշխատություններ՝ ականատես եղանք հետևյալ պատկերին. Հնայած այն հանգանակին, որ այս խնդրին իրենց աշխատություններում քննարկող հեղինակներից յուրաքանչյուրը, իր պատկերացումներից ելնելով, ցանկացել է տալ «սովորության» սեփական հասկացությունը, միևնույն է պետք է նշել, որ այդ բնորոշումները որքան էլ որ հեղինանկները փորձել են տարբերվել միմյանցից, կա՞մ որոշ չափով համընկնում են, կա՞մ ամբողջությամբ հակասում: Օրինակ՝ նախահեղափոխական շրջանի իրավագետներից պրոֆեսոր Ա.Ի. Կամինկան գտնում էր, որ սովորությը պետք է հստակ տարանջատել սովորությունից և այն բնութագրում էր հետևյալ կերպ. «Սովորությունները կիրառվում են ոչ թե նրանց պարտադիրությունը գիտակցելու ուժով, այլ նկատի է առնվում վերջին-ներիս նպատակահարմարությունը ...»: Համանման մոտեցում է արտահայտել այս հարցի վերաբերյալ նաև նախահեղափոխական շրջանի մեկ այլ իրավագետ Պ.Պ. Ցիսովիչը :

Ի.Ս. Զիկինը ստորոտյուննը բնութագրել է որպես արտաքին առևտորի բնագավառում ձևավորված կանոնները՝, որոնք կողմերի հարաբերությունները կարգավորելու «ընդունակություն» են ձեռքբերում միայն այն դեպքում, եթե կողմերն իրենք են այս կամ այն ձևով ընդունել այդ կանոնների կիրառման հնարավորությունը։

Բայց քանի որ մեր խնդիրը ոչ թե քննադատելն է նշված, այդ բվում և մյուս հեղինակների կողմից տրված սովորության հասկացությունների ոչ իրավացիությունը, այլ ցույց տալու առևտրային սովորությի ու սովորության տարբերություններն, ուստի ի մի բերելով կատարված ուսումնասիրությունների արդյունքում ձևավորված մեր դատողությունները՝ հանգում ենք հետևյալ եզրահանգման. սովորությունները միջազգային առևտրային շրջանառությունում պայմանագրային կապերով միմյանց հետ կապված կոնկրետ գործընկերների միջև առաջացած կանոնները են, որոնք վերջինների միջև ձևավորվել են իրենց նպատակահարմարության, մատչելիության հատկանիշների և միևնույն գործողությունը թեկող մեկ անգամ կատարելու փաստի ուժով, որից հետո վերջիններիս կիրառման հնարավորությունը կարող է ուղղակիորեն նախատեսվել պայմանագրով կամ կարող է քիչել կողմերի մտադրությունից: Այլ կերպ ասած՝ վերջինս հատկանիշներ որպես այլպիսին՝ կարող են լինել բացառապես կողմերի համար երա նպատակահարմարությունը:

թյունը և մաստելիությունը

Կարծում ենք՝ տրված բնորոշումից բոլորի համար էլ պարզ է դառնում, որ սովորությունն իր հատկանիշների տեսանկյունից երբեւ չի կարող նույնանալ Ինկուտերնսի հետ և ամենին էլ կարիք չկա այդ տեսանկյունից զոր տեղը զուգահեռներ անկացնել նրանց միջև, ինչպես դա շատ հաճախ արվում է տարրեր հեղինակների կողմից, ու Կանոնները դիտարկել ոչ թե առևտրային սովորությների, այլ՝ սովորությունների ժողովածու:

Ինչ վերաբերում է սովորոյթի և սովորության տարրերակման Ս.Ի. Վիլնյանսկու երրորդ շափանիշին, ապա հեղինակը վերջինիս միջոցով ցանկացել է մեկնարանել միջազգային առևտրային սովորոյթի և սովորության կիրառման մեխանիզմները: Մասնավորապես, հեղինակն այն ներկայացրել է հետևյալ կերպ. *առևտրային սովորությունը որպես իրավական նորմ՝ կարող է կիրառվել միայն օրենքում այդ մասին ուղղակի հղում ամեյտ դեպքում:*

Այս ձևակերպումը հիմք ընդունելով՝ որոշ հեղինակներ քննադատաբար են մոտենում նշված չափանիշին՝ պատճառաբանելով, որ վերջինս կարող է նեղացնել միջազգային առևտրային սովորույթի կիրառման հնարավորությունը²²: Բոլոր այն հեղինակներին, ովքեր քննադատում են այս չափանիշը, ընդամենը պետք է հուշել, որ Ս.Ի. Վիլնյանս-կին ամենին էլ նկատի չի ունեցել այն հանգամանքը, որ յուրաքանչյուր կոնկրետ դեպքում օրենքում պետք է հղում կատարվի առևտրային սովորույթը կիրառելու հնարավորության մասին: Պարզապես հեղինակն առաջ է քաշել այն տեսակետը, համաձայն որի՝ միջազգային առևտրային սովորույթը համապատասխանության ուժով կարող է օժտվել և կիրառվել որպես իրավական նորմ պետության կողմից սահմանավորվելու դեպքում: Հետևաբար, հասկանալու համար՝ արդյո՞ք պետությունը ճանաչում է սովորույթը որպես իրավունքի աղբյուր, բնական է, որ այդ մասին պետք է նշվի համապատասխան իրավական ակտում:

Ինչ վերաբերում է Ինկուտերմսին այս չափանշի տեսանկյունից, ապա պետք է նշել, որ նոյն նիսկ կան պետություններ, որոնք առանձին իրավական ակտով ուղղակիրուեն նշում են, որ Ինկուտերմսը ճանաչում են որպես միջզգային առևտրային սովորույթների ժողովածու և իրենց իրավաբանական ուժով հավասարացնում են օրենքին: Իսկ սովորույթնը, որը չի սանկցավորվում պետության կողմից, հետևաբար և չի հանդիսանում իրավական նորմ, կարող է կիրառվել, եթե դա ուղղակիրուեն նախատեսվել է պայմանագրով կամ բխում է կողմերի մտադրությունից: Ընդ որում, վերջինիս կիրառման շուրջ վեճ առաջանալու դեպքում էլ կողմը, որը վկայակոչում է իրենց միջև ձևավորված կանոնի առակայությունը, կրում է նաև դրա գոյությունն ապացուցելու պարտականությունն: Իսկ նրանք, ովքեր հանակարծիք չեն լինի մեր այս մոտեցմանը

և կփորձեն մեզ համոզել հակառակը, ստիպված պետք է լինենք մատնանշել գիտականորեն հակառակն ապացուցող ժանրակշիռ փաստարկներ:

Ուստի, նշված հանգամանքը հաշվի առնելով՝ նախքան հաջորդ չափանիշին անդրադառնալը, ցանկանում ենք վերջինիս քննարկումը սկսել հետևյալ հարցադրմամբ՝ կգտնվեն արդյո՞ք մարդիկ, ովքեր մինչև այս պահը չեն կիսի միջազգային առևտրային սովորույթը և նրա առանձին տարատեսակը հանդիսացող Ինկուտերմսը սովորույթունից տարանցատելու վերը նշված չափանիշները կամ դրա նպատակահարմարությունը։ Բնական է, որ այո՛, կգտնվեն։ Ամենայն հավանականությամբ ժամանակին այս մասին մտորել է նաև Ս.Ի. Վիլյամսնկին՝ առանձնացնելով չորրորդ չափանիշը, որն իր մեջ ամբողջությամբ ներառում, ամփոփում է առաջին երեք չափանիշները և մեկ անգամ ևս փաստում, որ միջազգային առևտրային սովորույթի և սովորության տարանցատումն ունի ինչպես տեսական, այնպես էլ գործնական նշանակություն։

Մասնավորապես հետինակը շատ ճիշտ է նկատում, որ առևտրային սովորույթը սովորությունից տարանցատելու վերջին չափանիշի էությունն առավել ցայտուն դրսուրվում է միջազգային մասնավոր իրավունքում, և ըստ հեղինակի՝ կայանում է նրանում, որ անկախ այս կամ այն իրավունքի համակարգին պատկանելուց՝ կողիքին նորմը կարող է առաջացած վեճը լուծելիս ապավինել միայն մեկ այլ իրավական նորմին, այն է՝ առևտրային սովորույթին, բայց ոչ երբեք իրավական նորմ չհանդիսացող սովորությանը։ Իսկ արդյո՞ք մենք ունենք լուրջ հիմքեր պնդելու, որ կասկածի տեղիք չտվող այս չափանիշը վերաբերելի է նաև Ինկուտերմսին՝ որպես միջազգային առուվաճառքի հարաբերությունները կարգավորող սովորույթին։

Առանց որևէ տարակուսանքի պետք է նշել, որ այսօր Ինկուտերմսը դասպում է առևտրային իրավունքի ոլորտում միջազգային վեճերի լուծման ժամանակ միջնորդ դատարանների կողմից կիրառվող առավել կարևոր, հիմնարար միջազգային փաստարքերի շարքին՝ որպես միջազգային առուվաճառքի հարաբերությունների միջազգային առևտրային իրավունքի առաջնական դասընթացը կազմությունը։

Առանց որևէ տարակուսանքի պետք է նշել, որ այսօր Ինկուտերմսը դասպում է առևտրային իրավունքի ոլորտում միջազգային վեճերի լուծման ժամանակ միջնորդ դատարանների կողմից կիրառվող առավել կարևոր, հիմնարար միջազգային փաստարքերի շարքին՝ որպես միջազգային առուվաճառքի հարաբերությունների միջազգային առևտրային իրավունքի առաջնական դասընթացը կազմությունը։ Օրինակ՝ Ս.Պ. Քելովը, հիմք ընդունելով «Արտաքին առևտրական արքիտրամի մասին» Եվրոպական կոնվենցիայի 7-րդ հոդվածի 1-ին մասն, ըստ որի, արքիտրները կարող են դեկավարվել պայմանագրի դրույթներով և առևտրային սովորույթներով, Ինկուտերմսի կիրառման մասին գրել է այսպես։ «Վեճի լուծման ժամանակ արքիտրները կիրառում են Ինկուտերմսը, եթե պայմանագրի կողմերն այդ մա-

սին համաձայնվել են։ Սակայն նույնիսկ նման համաձայնության բացակայության դեպքում էլ Ինկուտերմսը միջնորդ դատարանների կողմից կիրառվում է որպես նյութական իրավունքի նորմ՝ աղբանքի մատակարարման վաճառողի և գնորդի պարտականությունները որոշելիս»²⁶։

Ե.Վ. Լոմակինան «Միջազգային կոմերցիոն հարաբերությունների ոչ պետական կարգավորումը» վերտառությամբ թեկնածուական ատենախոսության մեջ Ինկուտերմսը մեկնարբանում է հետևյալ կերպ։ «Միջազգային առևտրային շրջանառությունում առավել հաճախ առևտրային տերմինների մեկնարբանման կանոնները դատարանները կիրառում են այն դեպքերում, եթե պայմանագրում կողմերը հղում չեն կատարել Ինկուտերմսի առանձին եզրույթներին և վերջինիս ապավինում են՝ այն դիտարկելով որպես միջազգային առևտրային սովորույթի գոյության ապացույցներից մեկը»։

Մեկ անգամ ևս համոզվելու համար, որ Ինկուտերմսը երբեք չի կարող նույնանալ սովորության հետ, և, որ Ս.Ի. Վիլյամսնկու կողմից առանձնացված վերջին չափանիշն ամբողջությամբ վերաբերելի է նաև Կանոններին և մեկնարբանությունը տալիս է բոլոր հարցերի պատասխանը, կարող ենք վկայակունել նույնիսկ գերմանական և ֆրանսիական դատարանների մի շարք որոշումներ, որոնցում ուղղակիորեն նշվում է։ «Ինկուտերմսը, որպես առևտրային սովորույթ, պետք է կիրառել անկախ այն բանից՝ կողմերը պայմանագրում հղում կատարել են այդ մասին թե ոչ և, պետք է դիտել կողմերի համար որպես օրենքի ուժ ուժեցնող»։ Այլ կերպ ասած՝ ինչպես միջազգային, այնպես էլ ազգային հարթակներում թե՛ դատարանները, այդ բնույթ արքիտրները, թե՛ պայմանագրի կողմերը հակված են դիմելու Ինկուտերմսի՝ որպես միջազգային առևտրային շրջանառությունում ընդունված սովորութային կանոններն պարտացույղ հեղինակավոր աղբյուրի օգնությամբ»²⁷։

Այսպիսով, ընդհանրացնելով վերոգրյալ՝ կարող ենք փաստել.

- նախ Ինկուտերմսը, որպես գրի առնված առևտրային սովորույթ, հանդիսանում է իրավունքի աղբյուր, միշտեռ սովորությունը՝ կողմերի միջև ձևավորված կանոն է և վեճի դեպքում կարող է կիրառվել, եթե կողմը կապացուցի դրա գոյությունը,

- Ինկուտերմսի բնորոշ են այնպիսի հատկանիշներ, ինչպիսիք են միանգամայն պարզ լինելը, միատեսակությունը, համընդհանուր ճանաչումը, իսկ սովորությանը՝ նպատակահարմարությունը և հարմարավետությունը,

- Վերջապես Ինկուտերմսին ներհատուկ է այնպիսի հատկանիշ, ինչպիսին է համապարտադիրությունը, որը պետությունը նրան շնորհում է այն որպես իրավունքի աղբյուր ճանաչելով և կիրառվում է անկախ պայմանագրում այդ մասին որևէ հիշատակում անելուց, իսկ սովորությունը կարող է կի-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

րառվել, եթե գործարքի կողմերն այդ մասին ուղղակիորեն նշել են պայմանագրում կամ բխում է նրանց մտադրություններից:

Իսկ վերջում, հաշվի առնելով այն հանգամանը, որ, այնուամենայնիվ, կզտնվեն մարդիկ, ովքեր չեն կիսի մեր տեսակետներն ու մոտեցումները, ցանկանում ենք սույն պարագրաֆը եզրափակել Վկաղիմիր Ալեքսանդրովիչ Կանաչևսկու հետևյալ խոսքերով. «Այս արտակարգ կարևոր նշանակություն ունեցող հանգամանըներն անհրաժեշտ է հաշվի առնել ինկուսերմսի իրավաբանական բնույ-

թը հասկանալու համար, քանի որ այն չի կարող նմանվել պարզապես միայն առևտրային սովորությների ժողովածուի, որը հնարավոր կիննի կիրառել բացառապես պայմանագրում նրա վերաբերյալ հղումի առկայության դեպքում՝ որպես պայմանագրի պայմանի. հակառակ դեպքում՝ մենք ստիպված պետք է լինենք խոսել միջազգային առևտրային սովորությունների ժողովածուի մասին» :

¹ Տե՛ս, Փոնոտովա Օ.Վ., Применение Инкотермс в торговом обороте: Дисс. ... канд. юрид. наук. М.: 2006, С. 12.

² Տե՛ս, օրինակ Լոմакина Е.В., Негосударственное регулирование международных коммерческих отношений: Дисс. канд. юрид. наук: Челябинск 2015, С. 109-126, Зумбуладзе Р.-М.З. и Поротиков А. И., «Обычай в праве (сборник)» Юридический центр Пресс. Санкт-Петербург 2004, С. 130-132, Канашевский В.А., Внешнеэкономические сделки: материально-правовое и коллизионное регулирования. Wolters Kluwer.: 2008, 234-239:

³ Տե՛ս, օրինակ Վարդանյան Ա.Մ., Роль Инкотермс в договорных отношениях, www.tawar.scince:

⁴ Տե՛ս, օրինակ Корниенко О.В., Инкотермс-2000 с комментариями, СПб: Питер 2010, под ред. Галенской Л.Н., «Инкотермс», Фонотова О.В., Применение Инкотермс в международном и внутреннем торговом обороте. Монография. М.: Зерцало, 2008.

⁵ Տե՛ս, օրինակ Հայկյանց Ա.Մ., Ապրանքների միջազգային առուվաճառքի իրավական կարգավորումը, Եր., «Ասողիկ» 2011թ., էջ 295-302: Միջազգային մասնավոր իրավունք, Եր.: ԵՊՀ հրատ., 2013, էջ 75: Միջազգային գործարար շրջանառության սովորությները և նրանց տեղը Հայաստանում: Իրավագիտության հարցեր, Եր., 2004թ., թիվ 3, էջ 59-65:

⁶ Տե՛ս, այդ մասին օրինակ Bainbridge S., Trade Usages in International Sales of Goods: An Analysis of the 1964 and 1980 Sales Convention // Virginia of International Law. 1984. N 8, էջ 624: Goldstajn A., Usage of Trade and Other Autonomous Rules of Internatioanl Trade According to the UN (1980) Sales Conversion // International Sales of Goods: Dubrovnik Lecture. - Peter Sarcevic and Paul Volken eds.: Osean Publ., 1986, էջ 80: Под общ. ред. академика РАН Нерсисянича В.С., Проблемы общей теории и государства: учебник для вузов, М.: Норма 2004, С. 268.

⁷ Տե՛ս, Վիլնյանский С.И., Обычай и правила социалистического общежития // Ученые записки Харьковского института, 1954, С. 15.

⁸ Տե՛ս, Վիլնյանский С.И., նշված տեղում:

⁹ Տե՛ս, Զыкин И.С., Обычай и обикновения в международной торговли: Дисс. канд. юрид. наук. М.: 1979, С. 22-23,

¹⁰ Տե՛ս, Лунц Л.А., Курс международного частного права: Общая часть. М.: «Юрид. Лит» 1973, С. 121, Звеков В.П., Международное частное право. Курс лекций, М.: Издательство Норма 2001, С. 97, Богуславский М.М., Международное частное право. Учебник, М.: Юристъ, 2006, С. 70.

¹¹ Տե՛ս, Гетьман - Павлова И.В., Международное частное право: Учебник, М.: Изд- во Эксмо, 2013, С. 203.

¹² Տե՛ս, այդ մասին «Марксистско-ленинская общая теория государства и права. Основные институты и понятия», С. 587 <http://www.studfiles.ru/preview/6018647/page:67/>:

¹³ Տե՛ս, Мережко А.А., Транснациональное торговое право (lex mercatoria). К.: Таксон, 2002, С. 44.

¹⁴ Տե՛ս, Канашевский В.А., Внешнеэкономические сделки: материально-правовое и коллизионное регулирование. М.: Вол. Клювер, 2008, С. 236.

¹⁵ Տե՛ս, Grigera Naon N.A., Choice-of-Law Problems in International Commercial Arbitration, The Hague: Martinus Nijhoff Publishers. 2001, էջ 22:

¹⁶ Տե՛ս, Վիլնյանский С.И., նշված աշխատությունը, էջ 16:

¹⁷ Հեղինակի նոտեցումների մասին ավելի մանրամասն տե՛ս Աբլեզгова О.В., Обычай международной торговли как основные источники lex mercatoria // Журнал российского права N 4, 2008, С. 108.

¹⁸ Տե՛ս, Каминка А.И., Очерки торгового права- М.: АО «Центр Юринфор. Серия «Научное наследие» 2002, С. 81:

¹⁹ Տե՛ս, Цитович П.П., Учебник торгового права. Вып. I Киев: 1891, С. 36:

²⁰ Տե՛ս, Զыкин И.С., Обычай и обикновения в международной торговли: Дисс. канд. юрид. наук М.: 1979, С. 28:

²¹ Տե՛ս, Զыкин И.С., Теория lex mercatoria / Международное частное право. Современные проблемы. Под ред. Богуславского М.М., М: 1993, С. 130:

²² Տե՛ս, Զыкин И.С., Обычай и обикновения в международной торговле: понятие, применение, формирование, применимое право и типовые контракты. М.: 1983, С. 26, 98-132:

²³ Տե՛ս, օրինակ Закон Украины «О внешнеэкономической деятельности» от 16.03.1991г. ВВРУ. 1991 N 29 <http://www.profiwins.com.ua/legislation/laws/105.html>:

²⁴ Стю, Вильнянский С.И., նշված տեղում:

²⁵ Այդ մասին առավել մանրամասն տե՛ս Փոնոտովա Օ.Վ., Применение Инкотермс в торговом обороте: Дисс. ... канд. юрид. наук. М.: 2006, С. 99- 114.

²⁶ Ст. Белов А.П., Применение иностранного права международным коммерческим арбитражем // Право и экономика. 2001 N 7, С. 69.

²⁷ Ст. 1, Ломакина Е.В., Негосударственное регулирование международных коммерческих отношений Дисс. ... канд. юрид. наук. Челябинск 2015. С. 121.

²⁸ Ст. 1, орђинаш Сборник практики ЮНСИТРАЛ к Конвенции ООН о договорах международной купли-продажи товаров: UNCITRAL 2012 Digest of Case Law on the United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods - New York: United Nations, 2012, C. 68, Final Award in Case 10418 (Paris, France. May 2000) // ICC International Court of Arbitration Bulletin, 2010, Vol. 21 No1, C. 63, Final Award in Case 7903 (Paris, France. September 1995) // ICC International Court of Arbitration Bulletin, 2010. Vol. 21, C. 74:

²⁹ Stú, Spanolge J.A., Incoterms and UCC Article 2 Conflict and Confusion, 31 Int'l Law, 111, 113 (1997);

³⁰ Տես, Տրանզում. Խոտման և ՍԵՐԱԿԻ Հ Դաշտ առ Տանձաւ, էջ 107:

³¹ Стю, Канапьевский В.А., Внешнеэкономические сделки: материально-правовое и коллизионное регулирование. М.: Вол. Клювер, 2008, С. 238:

Геворг Вирабян
Магистр юриспруденции

PE3IOME

Инкотермс: сборник международных торговых обычаев или обыкновений?

Инкотермс как коммерческая обычная система была сформирована в эмбриональной форме в 17-18 веках. Первый раз он был отредактирован и записан Международной торговой палатой в 1936 году, а в настоящее время действует редакцией Инкотермс 2010.

Появление Инкотермс как отдельного акта, регулирующего международные коммерческие отношения, а затем его последовательное изменение и дополнение вызвали неоднозначное отношение к юридической природе Инкотермс как в научной доктрине, так и в юридической практике. В настоящее время в правовой науке Инкотермс принято рассматривать с позиций двух основных подходов к их нормативной природе: в качестве а) торгового обычая б) торгового обыкновения.

Поэтому, принимая во внимание это и ряд обстоятельств, автор посвятил эту научную статью обсуждению юридических вопросов Инкотермс. Поскольку автор также присоединяется к мнениям юристов, которые рассматривают Инкотермс как торговый обычай, последний (автор) поставил задачу учесть юридический характер Инкотермс в свете вопроса «Инкотермс: сборник международных торговых обычаев или обыкновений». Излагая более ясно, в этой статье автор впервые в отечественной правовой доктрине выдвигает основные критерии, которые позволяют явно отделять друг от друга, как торговый обычай, так и Инкотермс, в качестве единственного проявления последнего.

Эта научная статья предназначена для широкого круга читателей, таких как юристы и другие заинтересованные стороны в этой области.

Ключевые слова: Инкотермс, правила, торговый обычай, обыкновение.

Gevorg Virabyan
Master of Laws

SUMMARY

Incoterms: a collection of international trade custom or usage?

The Incoterm as a trade custom system has been formulated from 17th to 18th centuries. It was first edited and written down by International Chamber of Commerce in 1936, and currently "Incoterms 2010" term is operated.

The appearance of Incoterms, as a separate document regulating international trade relationships and its successive editions and amendments have brought unequal approaches to its legal nature both in legal doctrine and in law enforcement practice. As a result two main approaches to legal nature of Incoterms have been formulated in legal doctrine. In particular, now some authors claim that it is trade custom while others consider it as a usage.

Therefore, taking into consideration this and a number of circumstances, the author has devoted this article to the discussion of the legal issues of Incoterms. As the author is also of the lawyers approaches, who consider Incoterms as trade custom, the latter (the author) has set a task to put the legal nature of the Incoterms into a subject of discussion from the point of view of the following question: "Is the Incoterms a collection of international trade custom or usage?"

To say in other words, in this article, the author for the first time in legal doctrine puts forward the main criteria that give the opportunity to clearly disconnect trade custom and separate manifestation of Incoterms trade usage.

This scientific article is intended for wide range of readers, such as lawyers and other stakeholders in this area.

Keywords: Incoterms, rules, trade custom, usage

ԳՈՀԱՐ ՀԱԿՈԲՅԱՆ

ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի քրեական
իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ

ԲԺՇԿԱԿԱՆ ԳԱՂՏՆԻՔԻ ՀՐԱՊԱՐԱԿՄԱՆ ԻՐԱՎԱԶԱՓՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՔԵՐԻ ԵՎ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐԻ ՕՐԵՆՍԴՐԱԿԱՆ ՈՐՈՇ ԿԱՐԳՎՈՐՈՒՄՆԵՐԻ ԾՈՒՐ

Հայաստանի Հանրապետության գործող օրենսդրությունը չի սահմանում բժշկական գաղտնիքի հրապարակման հստակ հիմքեր և պայմաններ, ինչպես նաև դրանց գնահատմանն ուղղված չափանիշներ: Իր հերթին, քրեական օրենսգիրքը միայն նշում է, որ արգելվում է բժշկական գաղտնիքի հրապարակումն «առանց մասնագիտական կամ ծառայողական անհրաժեշտության»: Հիշյալ եզրույթը խիստ խնդրահարույց է ինչպես տեսական, այնպես էլ գործնական հարթություններում: Սույն հոդվածի շրջանակներում փորձ է արվել առանձնացնել բժշկական գաղտնիքի հրապարակման իրավաչափության որոշ հիմքեր, առաջարկել հրապարակման իրավաչափության պայմանները, դրանց գնահատման չափանիշները, ինչպես նաև տարրերակել հիմքերը պայմաններից:

Հիմնարարեր՝ բժշկական գաղանիք, հրապարակել, անհրաժեշտություն, իրավաչափություն, հիմքեր, պայմաններ:

Ինչպես ցանկացած ոչ բացարձակ արժեք, բժշկական գաղտնիքը ևս տեղի է տալիս, եթե մրցակցող շահը գերակայում է: Պետության և օրենքի խնդիրն է ապահովել, որ բոլոր սահմանափակումները համապատասխանեն որոշակի երաշխիքների: Այլ կերպ՝ եթե կոնֆիդենցիալության իրավունքից բացառություններն անխուսափելի են, դրանք գոնե պետք է հստակ սահմանված լինեն, որպեսզի յուրաքանչյուր պացիենտ նախօրոք իմանա, թե ինչ ակնկալել:

ՀՀ քրեական օրենսգրքի 145-րդ հոդվածի տեքստի վերլուծությունից հետևում է, որ հանցավոր է բժշկական գաղտնիքի ոչ թե ցանկացած, այլ միայն «առանց մասնագիտական կամ ծառայողական անհրաժեշտության» հրապարակումը: Որևէ իրավական ակտ, այնուամենայնիվ, հիշյալ եզրույթի հստակ նշանակությունը չի բացահայտում: Այսինքն, նման անհրաժեշտության մեկնաբանությունն ու գնահատումն օրենսդրին ամբողջությամբ թողել է իրավական պրակտիկային: Սակայն, հաշվի առնելով, որ քննարկման առարկա հանցակազմի նախատեսումից մինչ օրս որևէ քրեական գործային հոդվածով չի հարուցվել, այն հանգամանքների շրջանակը, որոնք կազմում են «մասնագիտական կամ ծառայողական անհրաժեշտություն», շարունակում է մնալ չափազանց անորոշ: Սինդեռ, քննարկվող հանցակազմի գործնական վիճակության համար հիշյալ եզրույթի բացահայտման նշանակությունը չի կարելի թերագիտահատվել: Հավանական է, որ տվյալ հոդվածով երբեք գործ չի հարուցվել հենց այն պատճառով, որ իրավապահ մարմինները չգիտեն, թե ինչ չափանիշներ պետք է ընկած լինեն բժշկական գաղտնիքի հրապարակման իրավաչափության գնահատման հիմքում՝ իրավական բացի պատճառով: Ուստի, չափազան-

կարևոր է, որպեսզի օրենքը նախատեսի գաղտնիքի հրապարակման հիմքերի գոնե ուղենչային ցանկ, ինչը հնարավոր կդարձնի քրեական օրենսգրքի 145-րդ հոդվածով նախատեսված բլանկետային դիսպոզիցիայի նպատակային կիրառումը: Սույն հոդվածի շրջանակում փորձ է արվում առանձնացնել բժշկական գաղտնիքի հրապարակման իրավաչափության որոշ հիմքեր, առաջարկել հրապարակման իրավաչափության պայմանները, դրանց գնահատման չափանիշները, ինչպես նաև տարրերակել հիմքերը պայմաններից:

Ստորև ներկայացված է մասնագիտական գրականության, արտասահմանյան երկրների օրենսդրության և հայրենական իրավակիրառ պրակտիկայում բժշկական գաղտնիքի հրապարակման ամենահաճախ հանդիպող առանձին դեպքերի վերլուծությունը:

Բժշկական հաստատության պատշաճ աշխատանքը. Բժշկական գաղտնիքի իրավարակումը կարող է արդարացված լինել այն հիմքով, որ ժամանակակից բժշկական հաստատությունում անխուսափելի է պացիենտի վերաբերյալ տեղեկության տրամադրումը բազմաթիվ մասնագետների այլ, պացիենտի հետ անմիջապես չաշխատող բժիշկներ, հոգեբերապեվտներ, հաշվապահներ, ընդունարանի աշխատակիցներ, բժշկական համալսարանների ուսանողներ և այլն: Կոնվենցիայի 8-րդ հոդվածի լույսի ներք խորհրդապահության խախտումը կարող է անհրաժեշտ լինել գերակայող հանրային շահի պատճառով, այն է՝ հիվանդանոցների արդյունավետ աշխատանքը, որը պահանջում է, որ համապատասխան տեղեկություններն ու փաստաթղթերը մատչելի լինեն յուրաքանչյուր աշխատակցի համար, ով իր պարտականություններն իրականացնելու համար դրանց ծանոթանալու կա-

րիք ունի: Գաղափարը նրանում է, որ վերօգրյալ մասնագետներից յուրաքանչյուրին գաղտնի տեղեկությունները մատչելի լինեն միայն անհրաժեշտ չափով։ Ինչ վերաբերում է ուսանողներին, եթե պացիենտն իր համաձայնությունը չի տալիս, նրանց հետ գաղտնի տվյալները կիսելը կլինի խախտում՝ ինչպես Կոնվենցիայի, այնպես էլ քրեական օրենսգրքի իմաստով, քանզի, որպես կանոն, անհրաժեշտ չէ։ Այսպես, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը (այսուհետ՝ ՄԻԵԴ) իր Կանոնվարդական ընդրեմ Ուռասստանի Դաշնության գործով վճռում ոչ իրավաչափ է համարել առանց կնոջ համաձայնության բժշկական ուսանողների ներկայությունը նրա ծննդաբերությանը²։

Հարցումները ցույց են տալիս, որ պացիենտները հիմնականում չեն մտահոգվում, եթե իրենց վերաբերյալ տվյալները տրամադրվում են այլ բժիշկների, սակայն մտահոգվում են հիվանդանոցի վարչակազմին՝ դրանք տրամադրելու պարագայում։ Հարց է առաջանում, կարո՞ղ է արդյոք գաղտնիք կազմող տեղեկությունը տրամադրվել այլ բժշկական անձնակազմին կամ վարչակազմին, եթե պացիենտն ուղղակիորեն դեմ է դրան։ Մի կողմից, ՄԻԵԴ-ը իր վճռումներից մեկում ընդգծել է, որ բժշկական գաղտնիքի պաշտպանության ուղղությամբ դրական առաջընթաց կարող է լինել համապատասխան տվյալների մատչելիության սահմանափակումը միայն այն մասնագետներով, որոնք անմիջականորեն ընդգրկված են պացիենտի օգնությանը կամ սպասարկմանը։ Մյուս կողմից, ներկայացված դիրքորոշումն արտահայտվել էր այնպիսի իրավիճակի համատեքստում, որտեղ բժշկական տվյալների շտեմարանի մատչելիությունը որոշ մասնագետների կողմից օգտագործվել էր այդ տվյալների ոչ օրինաչափ և ոչ անհրաժեշտ տարածման նպատակով։ Խոկ այն դեպքերում, եթե տվյալներն այլ մասնագետների հետ կիսելն անհրաժեշտ է պացիենտին արդյունավետ բժշկական օգնություն կամ սպասարկում տրամադրելու համար, կարծում ենք՝ ամբողջությամբ տեղափոխվում են ՄԻԵԴ՝ «անհրաժեշտություն» եղույթի մեկնաբանության շրջանակում։ Ընդ որում, ըստ անհրաժեշտության (ոռ «need to know» basis) պացիենտի վերաբերյալ որոշ տվյալներ այլ բուժաշխատողների հետ կիսելը կարող է բխել ոչ միայն հենց նրա շահերից, այլև ծառայել առողջապահական համակարգի կայունության և արդյունավետ գործունեության շահին։ Ամեն դեպքում, սա պետք է որ չնվազեցնի բժշկական գաղտնիքի պաշտպանության մակարդակը, քանի որ մյուս բուժաշխատողները ևս սահմանափակված են խորհրդապահության պարտականությամբ։

Այլ է իրավիճակը վարչակազմի և օժանդակ անձնակազմի պարագայում։ Պացիենտները դժկամությամբ են համաձայնվում իրենց անձնական

տեղեկությունները կիսել ոչ բժշկական անձնակազմի հետ։ Խնդիրը լուծելու համար Սիեզերն առաջարկում է քննարկվող խնդիրը լուծել որոշակի վարչատեխնիկական միջոցներով։ Օրինակ, կարելի է պացիենտի վերաբերյալ տվյալների ողջ շտեմարանը բաժանել մի քանի հատվածների՝ բուն բժշկական, ֆինանսական և այլն՝ այդպիսով բժշկական տեղեկությունների մատչելիությունն ապահովելով միայն բժշկական անձնակազմի համար։ Առաջարկին դեմ չինելով հանդերձ, պետք է նշել, որ այն հազիվ թե ամբողջական լուծում տա քննարկման առարկա խնդիրն։ Այսպես, եթե անձը մտնում է բժշկական հաստատություն, առաջին հերքին ստիպված է լինում պատասխանել ընդունարանի աշխատակցի հարցերին և որոշակի փաստաթղթերը լրացնել նրա ներկայությամբ, ինչի հետևանքով այդ աշխատակցին հայտնի են դառնում մի շարք անձնական և բժշկական տվյալներ ոչ միայն պացիենտի, այլև երբեմն նրա ազգականների մասին։ Ամենաքիչը, ոչ բժշկական անձնակազմը, այդ բվում՝ շտապ օգնության դիսպեչետչերը, շտապ օգնության մերենայի վարորդը և այլն, տեղյակ են լինում պացիենտի կողմից բուժօգնության դիմելու փաստի և առողջական խնդիրի բնույթի մասին։ Նույնը կարելի է ասել հեռախոսով կամ էլեկտրոնային միջոցներով հիվանդանոցում գրանցվելու մասին։ Պացիենտների վատահությունը բարձրացնելու և բժշկական գաղտնիքի առավել լայն պաշտպանություն ապահովելու համար անհրաժեշտ է օրենսդրություն հստակեցնել, որ վերօգրյալ անձանց կողմից բժշկական գաղտնիքի հրապարակումը ևս հանգեցնում է քրեական պատասխանատվության։ Նրանց համար, ովքեր, այնուամենայնիվ, բժշկական գաղտնիքի հրապարակման հանցակազմի սույնեկտ համարվել չեն կարող, քրեական օրենսգրքում պետք է նախատեսվի հատուկ հանցակազմ՝ ուղղված մասնագիտական կամ ծառայողական գաղտնիքը հրապարակելուն։

Քրեականարողական հիմնարկներում պատիժը կատարելու նպատակով հրապարակումը ընդհանուր առմամբ քրեականարողական համակարգում դատապարտյալների բժշկական գաղտնիքի իրավունքը գրեթե չի պաշտպանվում։ Գործնականում բժշկական գաղտնիք կազմող տեղեկությունները տրամադրվում են քրեականարողական հիմնարկի վարչակազմին, բոլոր սույնեկտներին, որոնք իրավասու են հսկողություն իրականացնելու պատմի կրման պայմանների նկատմամբ և ծանրթանը դատապարտյալի անձնական գործին՝ դատախազը, մարդու իրավունքների պաշտպանը, պատիժը կրելուց պայմանական վաղաժամկետ ազատելու հարցը որոշող անկախ հանձնաժողովի անդամները և այլն։ Բացի այդ, ազատությունից զրկված անձանց բժշկական օգնություն ցույց տվող անձնակազմը կազմված է քրեականարողա-

ԱՐԴԱՐԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

կան ծառայության ծառայողներից, ինչը նշանակում է, որ նրանք, սուբյեկտինացիայի կանոններից ելնելով, պարտավոր են իրենց դեկավարներին տրամադրել ծառայությանն առնչվող ցանկացած տեղեկություն: Բացի այդ, բժիշկների՝ քրեակատարողական ծառայողներ լինելը հաճախ խոշընդուռում է նրանց և դատապարտյալների միջև վստահության վրա իիմնված հարաբերությունների ձևավորմանը՝ պայմանավորված բանտային ենթամշակույթի առանձնահատկություններով: Ի հավելումն, քիչ չեն նաև դեպքերը, երբ բժշկական հետազոտությունը կատարվում է վարչակազմի ներկայացուցիչ ներկայությամբ: Այս խնդրին անդրադարձ է կատարվել ՀՀ քրեակատարողական նոր օրենսգրքի հայեցակարգում, որն ընդգծում է, որ պետք է հստակ ամրագրել բժշկական ծառայությունների մատուցման գաղտնիությունն ապահովող օրենսդրական պահանջներ, և որ բժշկի կողմից կալանավորված անձի կամ դատապարտյալի հետազոտումը պետք է իրականացվի քրեակատարողական իիմնարկի վարչակազմի ներկայացուցիչ տեսողական և լսողական դիտարկումից դուրս: Նման մոտեցումը միանգամայն ընդունելի է բվում. անհրաժեշտ է սահմանել, թե վերոնշյալ տորյեկտուներից ով ինչ նպատակով և ինչ տեղեկությունների ծանրանալու իրավասություն ունի, իսկ ննացած դեպքերում կանխել գաղտնիքի հրապարակումը:

Փորձարձնությամբ ստացված տվյալների գաղտնիություն. Հաջորդ հարցը, որ ենթակա է քննարկման սույն հոդվածի համատեքստում՝ փորձաքննությունների ընթացքում բժիշկ-փորձագետների կողմից ստացված տեղեկությունների գաղտնիության հարցն է: Այսպես, եթե բժիշկը հանդես է գալիս փորձագետի կամ մասնագետի կարգավիճակում, որպես կանոն բժշկական գաղտնիքը պահպանելու պարտականությունն ի սկզբանե բացակայում է, քանի նրա գործունեությունը որպես կանոն՝ ուղղված է որևէ վարույթի կամ այլ գործընթացի համար ապացույց ձեռք բերելու նպատակին: Այդ իրավիճակում փորձաքննության ենթարկվողը (եթե գործ ունենք կենդանի անձի փորձաքննության հետ) ի սկզբանե տեղյակ է, որ իր վերաբերյալ տեղեկությունները հրապարակվելու են և անգամ կարող են օգտագործվել իր դեմ, ուստի կարող է իր իրավունքները և շահերը պաշտպանել օրենքով շարգելված միջոցներով: Բացի այդ, նրա և փորձագետի միջև հարաբերությունները իիմնված չեն վստահության վրա (առանձին բացառությունները մի կողմ դնելով), որը կարող է խարարվել հրապարակման դեպքում:

Այնուամենայնիվ, եթե փորձաքննության ընթացքում փորձագետին հայտնի են դառնում տեղեկություններ, որոնց վերաբերյալ հարցադրումներ նրան առաջադրված չեն եղել և որոնք կապված չեն տվյալ վարույթի հետ (օրինակ՝ անձնական բնույթի

տեղեկություններ), դրանք կհամարվեն գաղտնիք, որը հրապարակելու համար պետք է վրա հասնի քրեական պատասխանատվություն⁶: Իսկ եթե ձեռք բերված տեղեկությունները կապված են վարույթի հետ, սակայն դրանց վերաբերյալ փորձագետին հարցեր առաջադրված չեն եղել, ապա հարցը պետք է լուծվի ըստ վերաբերելի ճյուղային օրենսդրության: Օրինակ՝ համաձայն ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 85-րդ հոդվածի՝ փորձագետը պարտավոր է եղանակացություն տալով միայն առաջադրված հարցերով, այլ նաև իր իրավասության շրջանակների մեջ մտնող և փորձաքննության կատարման ընթացքում ի հայտ եկած հանգամանքներով: Ինչ վերաբերում է բժիշկների կողմից մասնագետի կարգավիճակում հանդես գալուն, ապա պետք է նախ և առաջ պարզել, թե արդյոք տվյալ գործունեությունը համարվում է բժշկական օգնություն կամ սպասարկում ըստ «Հայաստանի Հանրապետությունում իրականացվող բժշկական օգնության եվ սպասարկման տեսակների ցանկը սահմանելու մասին» ՀՀ կառավարության 2008 թվականի մարտի 27-ի թիվ 276 որոշման: Օրինակ՝ նոյն քրեական դատավարության օրենսգրքով նախատեսված զննությունն այդպիսին չի համարվում, ուստի նշված քննչական գործողությանը մասնակցելիս բժիշկը չի կարող դիտվել քննարկվող հանցակազմի սուբյեկտուն: Նրա կողմից իրեն հայտնի դարձած տվյալները հրապարակելիս կառաջանա քրեական օրենսգրքի 342-րդ հոդվածով նախատեսված հանցակազմը՝ նախաքննության կամ հետաքրնության տվյալները հրապարակելը:

Գրականության մեջ քննարկվում են նաև այլ նպատակներ, որոնք կարող են արդարացնել բժշկական գաղտնիքի հրապարակումը, օրինակ՝ հետազոտական և կրքական գործունեությունը, դատափորձագիտական գործունեությունը և այլ հիմքեր:

Ամփոփելով բժշկական գաղտնիքի հրապարակման իրավաչափության հիմքերի և պայմանների վերաբերյալ վերլուծությունը՝ հարկ է ընդգծել հետևյալ դիտարկումները՝

1. Բժշկական գաղտնիքի հրապարակման իրավաչափության պայմանները պետք է հստակ սահմանվեն օրենքով (խոսքը, բնականաբար, գնում է ոչ թե քրեական օրենսգրքի, այլ հատուկ բժշկական գաղտնիքի մասին օրենքի): Ընդ որում, օրենքը չպետք է սահմանափակվի միայն հրապարակման նյութական հիմքը, ասել է թե՝ նպատակն ընդգծելով, այլ պետք է մանրամասն այն պայմանները և չափորոշիչները, որոնց բացակայությունը հրապարակումը կդարձնի ոչ իրավաչափ պարագայում: Կենտրոնական տեղին այստեղ պետք է զբաղեցնեն հրապարակման անհրաժեշտությունը գնահատող չափորոշիչները: Միևնույն ժամանակ,

հարկ է ընդգծել, որ օրենքով հրապարակման հիմքերի սպառիչ ցանկ նախատեսելը նպատակահարմար չէ:

2. Քրեական օրենսգիրքը պետք է հրաժարվի «առանց մասնագիտական կամ ծառայողական անհրաժեշտության» եզրույթից, որը խիստ խնդրահարույց է: Առաջինը, այդ ձևակերպմամբ գաղտնիքի հրապարակման միակ պայմանն է նախատեսվում անհրաժեշտությունը, որն, անխոս, պետք է համարվի գլխավոր պայմանը, բայց ամեն դեպքում ոչ միավոր: Բացի այդ, դուրս են մնում անհրաժեշտության այն տեսակները, որոնք չեն համարվում մասնագիտական կամ ծառայողական, հատկապես, որ տառացի մեկնաբանությամբ ծառայողական անհրաժեշտություն կարող են ունենալ միայն զինված ուժերում կամ քրեակատարողական ծառայությունում ծառայող բժիշկները: Երկրորդը, քննարկվող ձևակերպման տառացի մեկնաբանությունը հաճագեցնում է մի անհերեք հրավիճակի ստացվում է, որ անգամ եթե պացիենտն իր համաձայնությունն է տվել հրապարակման համար, սակայն առկա չէ հրապարակման համար մասնագիտական կամ ծառայողական անհրաժեշտություն, հրապարակումը կլինի հանցավոր: Ակնհայտ է, որ օրենսդրի կամքն ուղղված չէ նման մեկնաբանությանը հենց միայն այն պատճառով, որ բժշկական գաղտնիքի պաշտպանության առաջնային նպատակն անձի անձնական կյանքի անձեռնմխելիության պաշտպանությունն է: Հետևաբար, պացիենտը, որպես գաղտնիքի սուրյեկտ, պետք է իրավունք ունենա այն տնօրինելու իր կամքին համապատասխան: Այս վերլուծությունից անմիջականորեն բխում է, որ բժշկական գաղտնիքի հրավաշակության հիմքերից առաջինը պետք է լինի չափահաս և գործունակ պացիենտի տեղեկացված համաձայնությունը: Ընդ որում, համաձայնությունը պետք է առկա համարել նաև այն դեպքերում, եթե պացիենտը նման համաձայնություն տվել է նախօրոք՝ մինչև բժշկական զննություն անցնելը՝ օրինակ՝ աշխատանքային կամ ապահովագրության պայմանագրով:

3. Վերը մատնանշված խնդիրները լուծելու նպատակով արդարացված է թվում քրեական նոր օրենսգրքի նախագծում «հրապարակելն առանց մասնագիտական կամ ծառայողական անհրաժեշտության» եզրույթի փոխարինումը «ապօրինի հրապարակելը» եզրով, որն ընդգրկում է ինչպես գաղտնիքի հրապարակման հիմքերին, այնպես էլ պայմաններին չհամապատասխանելը: Բացի այդ, վերոգրյալ ձևակերպման պարագայում տվյալ

դրույթի մեկնաբանությունը հիմնականում կախված կլինի ճյուղային օրենսդրությունից, ինչն ավելի հասուն է բանկետային դիսպոզիցիաներին:

4. Վերը թվարկված հիմքերից զատ, օրենքը պետք է ընդգծի հրավաշակ հրապարակման հետևյալ պայմանները՝

4.1. հրապարակումը պետք է լինի անհրաժեշտ, այսինքն՝

ա) այն նպատակը, որի համար գաղտնիքը հրապարակվում է, պետք է գերակայի գաղտնիքը պահպանելու շահի նկատմամբ,

բ) այդ նպատակին հասնելը պետք է հնարավոր չլինի առանց գաղտնիքի հրապարակման,

գ) հրապարակումը պետք է լինի միայն անհրաժեշտ չափով. ոչ օրինաչափ պետք է համարել տեղեկությունների այն մասի հրապարակումը, որոնք անհրաժեշտ չեն առաջնայնություն ստացած նպատակը նվաճելու համար.

4.2. գաղտնիք կազմող տեղեկությունները կարող են հաղորդվել միայն կոնկրետ իրավիճակում դրանց ծանրանալու իրավասություն ունեցող սուբյեկտներին: Նման իրավասություն չունեցող անձանց տեղեկությունների դիտավորյալ տրամադրումը, անգամ իրավաշափության մյուս պայմանների առկայությամբ, կհամարվի հանցագործություն:

4.3. բոլոր դեպքերում, եթե պացիենտն ի վիճակի է, նրան բժշկական օգնություն կամ սպասարկում տրամադրելուց առաջ պետք է լինի չափահաս և գործունակ պացիենտի տեղեկացված համաձայնությունը: Ընդ որում, համաձայնությունը պետք է առկա համարել նաև այն դեպքերում, եթե պացիենտը նման համաձայնություն տվել է նախօրոք՝ մինչև բժշկական զննություն անցնելը՝ օրինակ՝ աշխատանքային կամ ապահովագրության պայմանագրով:

¹ St'u, Sabine Michalowski, Medical Confidentiality and Crime, Ashgate Publishing Limited, 2003, էջ. 21:

² St'u, ECtHR, Konovalova v Russia, Application no. 37873/04, 09.10.2014.

³ Jonathan Herring, Medical Law and Ethics, 5th edition, Oxford University Press, 2014, էջ. 233:

⁴ St'u, ECtHR I v Finland, Application no. 205113, 17.07.2008, §62.

⁵ St'u, Mark Siegler, "Confidentiality in Medicine: A Decrepit Concept" in Helga Kuhse and Peter Singer (eds), Bioethics: An Anthology, 2nd edition, Blackwell Publishing, 2006, էջ. 599:

⁶ St'u, Папеева К.О., Институт медицинской тайны как объект уголовно-правовой охраны, Нижний Новгород, 2006, С. 189-190:

Гоар Акоян

Аспирант кафедры уголовного права юридического факультета Ереванского государственного университета

РЕЗЮМЕ

Относительно некоторых вопросов касающихся законодательного регулирования оснований и условий правомерного разглашения медицинской тайны

Действующее законодательство Республики Армении не предусматривает четких оснований и условий для правомерного разглашения медицинской тайны, а так же критерий для их оценки. В свою очередь, уголовный кодекс только обозначает, что медицинская тайна не может быть разглашена “без профессиональной или служебной необходимости”. Но данное понятие крайне противоречиво как в теоретическом, так и в практическом смыслах. В рамках данной статьи мы попытались выделить некоторые основания правомерности разглашения медицинской тайны, предложить условия правомерного разглашения, критерии для оценки правомерности, а так же различить основания правомерного разглашения от условий.

Ключевые слова: медицинская тайна, разглашение, необходимость, правомерность, основания, условия.

Gohar Hakobyan

Ph.D. student at Criminal Law Chair,
Law Department, Yerevan State University

SUMMARY

On certain issues regarding the legislative regulation of grounds and conditions of lawful medical secrecy disclosure

The current legislation of the Republic of Armenia does not provide for precise grounds and conditions for medical secrecy disclosure or assessment criteria thereto. In its turn, the Criminal Code only highlights the unlawfulness of the disclosure with no “professional or official need”. This notion is highly problematic on both theoretical and practical levels. Hence, the present article is aimed at suggesting certain grounds for lawful disclosure of medical secrecy, conditions of legitimacy and the assessment criteria thereto as well as separate the grounds of lawful disclosure from the conditions.

Keywords: medical secrecy, disclosure, necessity, legitimacy, grounds, conditions.

МАРИАМ ЭВОЯН

Главный специалист в управлении по связям с Европейским судом по правам человека министерства юстиции РА,
Аспирант института права и политики Российской-Армянского
(Славянского) университета

ВОПРОСЫ ОБЩЕЙ ДОЛЕВОЙ СОБСТВЕННОСТИ ПРИ ФУНКЦИОНИРОВАНИИ МНОГОКВАРТИРНЫХ ДОМОВ В РЕСПУБЛИКЕ АРМЕНИЯ

Статья посвящена выявлению и исследованию различных противоречий в законодательном регулировании и применении права общей собственности при функционировании многоквартирных домов в Республике Армения. В частности, нами исследуются такие нормативные акты как Гражданский кодекс РА, Закон РА «Об управлении многоквартирным домом», Закон «О кондоминиуме», и т.д. Более того, в данной статье заслужили внимание также прецедентные Постановления Кассационного суда и Решения Конституционного суда о соответствии тех или иных положений вышеотмеченных правовых актов Конституции РА.

Таким образом, настоящее исследование может послужить основой для развития правового регулирования института общей долевой собственности и повышения эффективности управления многоквартирными домами в Республике Армения.

Ключевые слова: общая долевая собственность, многоквартирный дом, кондоминиум, Армения.

Одним из самых проблематичных сфер применения права общей собственности в Республике Армения являются многоквартирные дома, и кондоминиумы как форма управления общей собственностью жильцов этого дома. Когда в Армении или России человек приобретает квартиру в многоквартирном доме, он одновременно с ней приобретает право общей долевой собственности на общее с жильцами этого дома имущество. Основными особенностями правового режима доли в такой общей долевой собственности являются отсутствие ее оборотоспособности и невозможность ее выдела или требования ее выкупа.¹

Конструкцию общей долевой собственности жильцов на такие отдельные объекты, как лестницы, лифты, крыши и др., являющиеся общим имуществом многоквартирного дома, оспаривал еще Суханов Е.А., который отмечал, что она по крайней мере странная, так как “по своему содержанию это “право” в действительности сводится к обязанности долевой оплаты расходов по содержанию такого имущества. Оно не предоставляет (и не может предоставлять) управомоченному лицу ни одной из тех возможностей, которые обычно дает ему доля в праве общей собственности на вещь, имея, таким образом, с традиционным институтом общей собственности только общее название”². Этими особенностями и нечеткостью, на наш взгляд, и обусловлены отдельные проблемы в правовом регулировании и практике применения права общей собственности при многоквартирных жилых домах.

Переходя к рассмотрению отдельных вопросов общей долевой собственности при многоквартирных домах Армении, отметим, что здесь безусловно положителен факт нахождения большинства квартир и нежилых помещений в частной собственности

субъектов гражданских правоотношений, однако согласимся с кандидатом юридических наук, доцентом Туняном А.Г, что в Армении “недостаточно проработанная концепция права частной собственности на квартиру привела к определенным негативным последствиям, в частности, связанным с ненадлежащим исполнением собственниками квартир обязанностей по содержанию общей собственности в многоквартирных домах”³. Автор объясняет этот феномен, *inter alia*, психологическим восприятием квартиры как “своей”, а общей собственности – как “чужой” или “ничейной”, и считает, что этому в значительной степени способствует законодательство Армении, которое отодвигает право общей собственности на второй план⁴. Решением этой практической проблемы автор видит в неотделении квартиры и общей собственности, и рассмотрении всего многоквартирного дома в качестве объекта общей собственности владельцев помещений (так как общая собственность в виде потолка, пола, стен, лестниц, и т.д. именно и является материальной базой этой квартиры).

Согласимся с господином Туняном о целесообразности применения концепции права общей собственности не на отдельные квартиры, а на общее здание в целом. Это, на наш взгляд, обеспечит наличие чувства ответственности каждого из жителей и собственников помещений в данном многоквартирном доме, по отношению к поддержанию порядка и эффективного управления им. Однако даже если законодатель еще не готов к такому серьезному “перевороту” в порядке управления многоквартирными домами, в этой сфере, все же существуют многочисленные реформы, осуществление которых, на наш взгляд, поможет поддержать должный уровень интереса и вовлечения собственников в вопросы управления общей собственностью, что и, в свою

очередь, послужит основой эффективного функционирования многоквартирных домов.

Еще в марте 2017 года действующий премьер-министр Армении, Карен Карапетян, обращаясь эффективности управления многоквартирными домами заявил, что “У нас нет установленных кондоминиумов, и мы должны сделать так, чтобы они сработали. Здесь мы должны предпринять смелые реформы. Кондоминиум-это коллективный орган, где нету никакой ответственности и качества управления. Это нечто непонятное”. По мнению премьер-министра, основной проблемой в этой сфере является неэффективное управление многоквартирными домами соответствующими кондоминиумами, или же вообще отсутствие такого управления, а также недостатки законодательства. Это факторы, в свою очередь, приводят к многочисленным жалобам о плохом состоянии зданий.

Таким образом, в настоящей статье обсудим некоторые пробелы в законодательстве и правоприменительной практике функционирования кондоминиумов и многоквартирных домов.

В Республике Армения институт общей долевой собственности в многоквартирном доме получил свое *многогранное регулирование различными правовыми актами*. Основными законами в сфере функционирования многоквартирных домов, и управления общей собственностью в таком доме, являются Законы РА “Об управлении многоквартирным домом”⁶ (далее- “Закон”) и “О кондоминиуме”, принятые 7 мая 2002г. Более того, в Армении к исследуемой нами сфере так или иначе обращаются такие основополагающие и необходимые законодательные акты, как Гражданский кодекс РА 5 мая 1998г.(далее- “ГК”)⁸, Земельный кодекс РА от 2 мая 2001г.⁹, Закон “О местном самоуправлении” от 7 мая 2002г.¹⁰ и другие.

Однако, исследуемому институту в Армении придает значимость не только законодательная ветвь власти, но и судебная, и правоприменительная. Так, например, вопросам права общей собственности посвящены Постановление Правительства РА “Об установлении обязательных норм по сохранению общей долевой собственности многоквартирного дома” от 4 октября 2007г.,¹¹ Постановления Правительства РА “Об определении принадлежности нежилых помещений находящихся в многоквартирных жилых домах” от 18 августа 2005г. и 21 декабря 2006г.,¹² и др. Более того, ниже нами будут исследованы также постановления и решения судов Армении которые, в одном случае обращались к вопросу толкования законодательства в сфере общей долевой собственности при многоквартирных домах (Кассационный суд РА), а в другом- к вопросу о конституционности правовых регулирований в данной сфере (конституционный суд РА).

Между тем, стоит подчеркнуть, что несмотря на все многообразие указанных и других законодательных и правоприменительных актов, однозначности и эффективности управления в этой сфере нам все еще не удалось достичь. Это позволяет нам, в первую

очередь, сделать вывод о нецелесообразности столь разрозненного правового регулирования вопросов управления объектами, находящимися в общей собственности собственников помещений многоквартирного дома. Соответственно, на наш взгляд, законодателю следует обратить внимание на упорядочение законодательства в этой сфере, обеспечив для собственников квартир понятное и четкое правовое регулирование в сфере их прав и обязанностей по управлению общим долевым имуществом.

Переходя к рассмотрению отдельных вопросов относительно общей долевой собственности в многоквартирных домах, отметим, что Гражданский Кодекс РА дает четкое определение понятия многоквартирного дома, устанавливая, что таковым является “здание, в котором одному и более собственникам на праве собственности принадлежат квартира и (или) нежилая площадь, и отведенный для возведения и обслуживания которого земельный участок или общее имущество здания не могут быть разделены между собственниками квартир или нежилых площадей” (ч. 3 ст. 222 ГК РА).

Несмотря на вроде бы четкое определение указанного понятия, на практике в Армении часто возникали сложности относительно его применения. Этот вопрос поднимался при разрешении спора относительно нескольких частных домов, находящихся по соседству и имеющих общую крышу, или же территорию общего пользования. К этим пробелам в законодательстве в 2008г. обратился Кассационный Суд РА, который дал четкое толкование ст. 222 и ст. 224 ГК РА. Согласно данному толкованию, *обязательными условиями многоквартирных домов являются:*

- Принадлежность квартиры и (или) нежилой площади более чем одному собственнику на праве собственности;
- Невозможность разделения отведенного для возведения и обслуживания здания земельного участка или общего имущества здания между собственниками квартир или нежилых площадей.

Здесь Кассационный суд установил, что при отсутствии одного из указанных условий, здание не может быть признано многоквартирным домом, и соответственно, к нему не могут быть применены нормы, предназначенные для регулирования подобных отношений¹³.

Стоит отметить, что законодатель преднамеренно не использовал слова “жилец” многоквартирного дома, так как согласно части 1 статьи 5 Закона, собственниками помещения в многоквартирном доме являются, и соответственно, правами на общую долевую собственность обладают как любые физические или юридические лица, так и Республика Армения и муниципалитеты (ч.1 ст.5 Закона). Между тем, практический интерес представляет вопрос *о реализации права юридического лица на общую долевую собственность в многоквартирном доме*. К вопросу о том имеет ли право орган юридического лица осуществлять от имени юридического лица весь спектр

прав, проистекающих из права общей собственности многоквартирного дома обратился Кассационный Суд РА в одном из своих постановлений. По этому делу кондоминиум обратился в суд против директора компании, требуя выгнать его из незаконного владения общим подвалом собственников многоквартирного дома. Здесь Кассационный суд, *inter alia*, установил, что компания имеет право общей долевой собственности на данный подвал, и таким образом, действующий орган данного юридического лица, директор, имеет право осуществлять весь спектр прав юридического лица¹⁴ относительно данного общего подвала.

Крайне интересной для нас статьей является ст. 224 ГК РА, в котором регулируется именно общее имущество собственников квартир и (или) нежилых площадей в многоквартирном или разделенном доме. Здесь, среди прочих положений, устанавливается, что собственникам строений в многоквартирном доме на праве общей долевой собственности принадлежат: несущие конструкции здания, межэтажные перекрытия здания (потолки, полы), подвал, чердаки, технические этажи и крыша дома (ч. 1 ст. 224 ГК РА). К этому же списку также добавляются обслуживающие более чем одно строение и предусмотренные для общего обслуживания многоквартирного дома: подъезды, лестничные клетки, лестницы, лифты, лифтовые и другие шахты, механическое, электрическое, санитарно-техническое и иное оборудование, площади, земельные участки, необходимые для содержания и обслуживания здания, которые не являются собственностью других лиц (ч. 1 ст. 224 ГК РА).

Интересно, что ст. 6 Закона содержит практически идентичное регулирование, с одной особенностью: в первом абзаце отсутствует указание земельного участка как объекта общей долевой собственности, однако во втором абзаце той же статьи указывается, что “Собственникам помещений в многоквартирном доме могут принадлежать на праве общей долевой собственности также и квартира либо нежилая площадь в данном или другом здании, а также земельный участок, движимое, недвижимое или любое другое имущество” (ст. 6 Закона). Проясняя данную ситуацию, отметим, что здесь противоречие состоит в изменении понимания института “недвижимости” армянским законодателем, и ее соответствующем закреплении в ГК РА путем совершения 4 октября 2005г. соответствующих изменений в ст. 134, ст. 222 и ст. 224, однако упоминания необходимости совершения похожих изменений в Законе. Из нового понимания недвижимости следует, что прочно связанные с землей объекты, в частности, многоквартирные дома, могут быть признаны недвижимостью лишь вместе с соответствующим земельным участком. Соответственно, в Армении собственники квартир в многоквартирных домах являются одновременно и собственниками земель, на которых находятся эти здания, или же которые необходимы для их эксплуатации. Таким образом, считаем, что редакция ст. 6 Закона устарела и нуждается в изменениях с целью

обеспечения ее соответствия с законодательством Армении и направлением ее развития.

Таким образом, согласно действующему законодательству, собственники квартир и (или) нежилых площадей в многоквартирном доме имеют право общей долевой собственности на вышеуказанные объекты. При толковании и применении этой нормы на практике опять-таки возникают проблемы. Так например, в результате относительно маленького размера подвалов и чердаков и многочисленности общих собственников помещений многоквартирных домов, четкое и детально установленное эффективного порядка пользования этим имуществом крайне затруднительно. Это выражается в неполноценном регулировании механизмов осуществления права пользования данными объектами, и в соответствующих противоречиях в различных законодательных актах.

Так, например, одно из таких противоречий содержится в ст. 191 ГК РА и ст. 11 Закона. В частности, ч.1 ст. 191 ГК РА предписывает, что для владения и пользования имуществом, которое находится в долевой собственности, необходимо *согласие всех собственников*, а при его отсутствии – оно осуществляется в порядке, установленном судом. При этом, пункт “с” ч.7 ст.11 Закона предусматривает, что полномочиями собрания собственников помещения является установление порядка использования собственниками помещения и (или) жителями здания общей долевой собственности. Причем, в той же статье Закона устанавливается, что лишь вопросы относительно принятия решений об отчуждении или о передаче в залог движимого имущества в общей долевой собственности, или же о выделении части недвижимого имущества, являющегося общей долевой собственностью, его отчуждении, передаче в залог, требует единогласного согласия всех собственников. Во всех остальных случаях, согласно ч.9 и ч.11 той же статьи, решения по отдельным вопросам требуют лишь наличия согласия 2/3 (напр., застройка или перестройка общей долевой собственности) или же более чем половины голосов собственников помещения. Причем для множества крайне важных вопросов для управления общей долевой собственностью в многоквартирном доме, половина голосов собственников помещений достаточна. Такими вопросами являются, например, выбор формы управления и избрание соответствующего органа, установление и прекращение его полномочий, согласование заключения крупных сделок, установление размера, порядка и сроков уплаты платежей собственниками, и порядка пользования общей долевой собственностью, и др. Таким образом, получается, что для принятия основополагающих решений для функционирования общей долевой собственности многоквартирного дома, достаточно лишь наличие более чем половины голосов указанных собственников. Это, на наш взгляд, подрывает основополагающие права человека и противоречит как Конституции, так и Гражданскому Кодексу РА.

ԱՐԴԻՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Считаем также необходимым отметить, что для эффективной защиты прав и законных интересов общих собственников, а также установления правовой определенности в исследуемой нами сфере, было бы разумным предусмотреть как список обязательных работ, по поддержанию общей долевой собственности в многоквартирных домах, сроки их исполнения и требования, предъявляемые к ним, а также установить четкую и определенную *систему расчета и взыскания обязательных платежей* с собственников для выполнения этих работ. В этом отношении считаем, что действующее регулирование ч. 2 ст. 9 и ч. 4 ст. 10 Закона, устанавливающее лишь пропорциональность этих платежей долям конкретных собственников в общей долевой собственности, не достаточно для обеспечения возможности общего собственника заранее предусмотреть расходы, подлежащие выплате для поддержания общей долевой собственности. Более того, на наш взгляд, необходимо установить *порядок освобождения* лиц от уплаты обязательных платежей исходя из их социального положения. В результате этого также будет необходимо пересмотреть процедуру взыскания обязательных платежей с общих собственников, не оставляя эту функцию судье и тем самым нагружая суды, как это делается сейчас на основании ч.5 ст. 10 Закона, а предусмотреть внесудебный и более эффективный порядок разрешения споров, с такой же логикой как, например при обязательном страховании. То есть предусмотреть, что хотя и данный платеж не является государственной или местной пошлиной, ее неуплата влечет административную ответственность. В этом контексте также следовало бы реформировать порядок информирования общих долевых собственников многоквартирного дома, принимая во внимание предпочтения каждого из них. Так, в случае если лицо обладает собственностью в конкретном многоквартирном доме, однако не проживает там, заклеивание объявления о различных мероприятиях по управлению общей собственностью, не эффективно и вместо преследования цели наиболее продуктивного участия каждого из собственников, лишь будет символизировать их формальное уведомление.

В результате этих и многих других пробелов и противоречий, на практике в Республике Армения особое значение имеют вопросы защиты прав собственников общего имущества многоквартирного дома. Необходимо отметить, что к вопросу о необходимости согласия каждого общего собственника в управлении общим имуществом обращался также Кассационный суд РА. Так, имея в виду регулирование, согласно которому исключительное право принятия решений относительно выделения, отчуждения и заложения части общего долевого имущества принадлежит общему собранию собственников здания, на практике часто возникали случаи когда один из собственников здания, получив согласие нескольких других собственников, выделял часть общего имущества и становился ее единоличным собственником, или же осуществлял определенные строительные работы на

этой площади. Здесь наряду с гражданско-правовыми отношениями между собственниками, возникали также административно-правовые отношения между субъектом, осуществляющим строительство и государственными органами, или органами местного самоуправления, которые, в свою очередь, так или иначе относились к правам и законным интересам других собственников. В подобных случаях спора между общими собственниками, как правило, в дело привлекались также кондоминиумы как органы управления многоквартирными домами. В результате этого возникала также процессуальная проблема признания всех общих собственников здания ответчиками по конкретному делу и привлечения кондоминиума как надлежащего ответчика.

Обращаясь к данному вопросу Кассационный Суд РА, в одном из своих постановлений, устанавливая, что верховным органом управления общей долевой собственностью является общее собрание собственников здания, которому принадлежит право разрешения любого вопроса относительно управления общим имуществом, включительно решений о выделении, отчуждении и заложении части общего долевого имущества, которые должны быть приняты всеми собственниками единогласно¹⁵.

В этом контексте по одному из своих дел Кассационный Суд РА также обратился к вопросу о возможности осуществления строительных работ относительно общей долевой собственности собственниками, без согласия хотя бы одного из собственников (открытие второго входа в подвальном этаже для использования данного этажа с другой целью). Этот вопрос также подразумевал некоторые практические сложности, так как в этом случае также осуществляется владение, пользование и распоряжение общим имуществом собственников, которое должно быть осуществлено при согласии общих собственников в установленном законом порядке. По данному делу ответчик, без согласия на то истцов и без поднятия данного вопроса на общем собрании собственников, открыл другой вход в здание, самовольно использовав несущую стену дома. Здесь вопрос для ассационного суда заключался не только в установлении законности действий ответчика, но и определении является ли открытие новой двери пользованием или же распоряжением общим имуществом. Итак, здесь Кассационный суд РА, исследуя особенности дела и сопоставляя законодательные нормы, постановил, что права одного из собственников, который не дал согласие на открытие второй входной двери, были нарушены, и обязал ответчика ее закрыть, восстановив прежний вид здания¹⁶.

Далее, некоторую проблематику на практике вызывает также разграничение осуществления строительных работ одним из собственников в отношении общего долевого имущества собственников здания, в зависимости оттого, были ли они осуществлены в коммерческих целях или нет. Как было отмечено выше, в этом случае затронуты не только права общих

собственников, но и таковые субъектов, осуществляющих строительство и государственных органов.

Так, при осуществлении строительных работ *в некоммерческих целях*, защиты прав и законных интересов других собственников осуществляется на основании ст.8 Закона. Из анализа различных частей данной статьи становится очевидно, что право, предоставленное законом собственнику помещения на осуществление градостроительных работ, не преследующих коммерческие цели, без согласия других собственников, должно быть осуществлено исключительно с соблюдением норм и правил установленных законом, заранее информируя об этом орган управления зданием. В то же время, если в результате подобной градостроительной деятельности будут нарушены права других собственников на владение, пользование и распоряжение их собственностью, то собственник помещения может осуществить подобную градостроительную деятельность только с согласия других собственников- *возместив им причиненный ущерб*.

Кассационный Суд РА обратился к анализу законодательства по данному вопросу при рассмотрении дела, при котором собственник соседней квартиры оспорил архитектурно-строительное задание, проект и соответствующее разрешение на строительство. Здесь Кассационный суд пришел к выводу, что при нарушении прав других собственников в результате некоммерческой градостроительной деятельности, а также в случае осуществления коммерческой градостроительной деятельности- вне зависимости от такого ¹⁷ущерба, согласие других собственников обязательно .

Однако, необходимо также отметить, что законодатель, путем закрепления ч.2 ст. 8 Закона все же допускает случаи, когда собственник помещения может предпринять определенные действия в отношении своей части общего помещения без согласия других общих собственников. Так, Кассационный Суд РА обратился к данному вопросу, отмечая, что без согласия других собственников разрешается осуществлять градостроительную деятельность только на внутренних или внешних стенах своего помещения либо на смежных с ними стенах, а для градостроительной деятельности на внешних или смежных стенах помещения другого собственника требуется согласие других общих собственников ¹⁸.

Следующая практическая проблема обеспечения согласия всех собственников для владения, пользования и распоряжения общим имуществом, выявляется из сопоставления некоторых статей Закона. Так, согласно ч.1 ст.7 Закона, “собственники помещения владеют, пользуются и распоряжаются общевой собственностью в установленном настоящим Законом порядке”. Между тем, ч.1 ст.11 того же Закона гласит, что “Высшим органом управления общевой собственностью является собрание собственников помещений [...], которому принадлежит право решения

любого вопроса в области управления общевой собственностью в многоквартирном доме, за исключением вопросов, отнесенных согласно настоящему Закону к исключительной компетенции органа управления.”

Таким образом, несмотря на то, что вопросы относительно владения, пользования и распоряжения общим имуществом разрешаются высшим органом управления- собранием собственников помещений, однако на практике часто возникали случаи, когда общее собрание собственников, вследствие неэффективного функционирования, своим соответствующим решением не устанавливали порядок пользования общим имуществом. В результате получалось, что в случае спора между общими собственниками помещений многоквартирного дома, суды стояли перед дилеммой разрешения порядка управления этой собственностью. Здесь на помощь приходил общий порядок управления общевой долевой собственностью, установленный в первых частях статей 191 и 192 ГК РА. Но и они часто не были эффективными, так как все же вопросы управления общевой долевой собственностью были крайне специфическими. Вследствие этих неразрешенных вопросов, суды зачастую прекращали производство по данным делам, оставляя разрешение спора общему собранию собственников.

Такие проблемы часто возникали в случаях когда один из собственников общего имущества препятствовал его пользованию другим собственником. В одном из своих постановлений по подобному делу, относительно требования по передаче ключа от общевой крыши многоквартирного дома, Кассационный суд РА попытался найти баланс между неотъемлемым правом отдельных общих собственников многоквартирного дома на судебную защиту своих прав, а также вопрос ненарушения этим прав общего собрания собственников.

В результате рассмотрения указанного дела и анализа ст.277, ч.1 ст.191 ГК РА и ч.1 ст.11 Закона, Кассационный Суд РА пришел к выводу, что законодатель предусмотрел особый порядок управления многоквартирным домом, включая порядок пользования и распоряжения общим имуществом. Однако этот порядок никоим образом не отменяет права участников общевой собственности, в том числе право на их защиту, которые предусмотрены Конституцией РА и Гражданским кодексом РА. Следовательно, Кассационный суд постановил, что между правами собственников многоквартирного дома и общим порядком их осуществления (решение вопросов управления общим собранием) должен быть разумный баланс- для не нарушения логики законодательства. Таким образом, суд заключил, что данный баланс отображается в соблюдении указанного правила: до тех пор пока вопрос находящийся в компетенции общего собрания собственников не получил своего решения, остальные участники общевой собственности имеют право защитить свое ¹⁹ право общевой собственности от любого нарушения”.

Далее, проблематика также выявляется при сопоставление выше исследованных регулирований ГК РА и Закона с нормами Закона РА “О кондоминиуме”. Так, из логики законодателя вытекает, что во всех случаях когда управление многоквартирным домом осуществляется кондоминиумом, порядок использования общего долевого имущества собственниками устанавливается на основании решения кондоминиума. Так, согласно ч.12 ст.11 Закона, если управление многоквартирным домом осуществляется кондоминиумом, то решения по определенным вопросам, включая вопрос об установлении порядка использования собственниками помещения и (или) жителями здания общей долевой собственности, принимаются решением собрания кондоминиума в порядке установленном Законом РА “О кондоминиуме”, если по данному вопросу собранием не было принято иное решение путем созыва или опроса. А между тем, из ч.4 ст.9 Закона РА “О кондоминиуме” вытекает, что кондоминиум может быть создан при членстве собственников помещений, имеющих *50 и более процентов доли* в общей долевой собственности в конкретном здании. Таким образом, получается, что во всех тех случаях, когда управление многоквартирным домом осуществляется кондоминиумом, интересы значительного количества собственников помещений многоквартирных домов могут быть не учтены. Это, на наш взгляд, противоречит не только правам человека, но и самой сущности управления общей долевой собственностью в многоквартирном доме.

Причем, если учесть, что, например, в Ереване из 4878 многоквартирных домов управление *4643 из них осуществляются 191 кондоминиумами*, 146 - попечителями и 89 - руководителями административных округов, положение вещей более чем плачевное²⁰. Более того, неэффективность кондоминиумов также объясняется на фоне того, что совершив простой математический подсчет, можно понять, что в среднем 1 кондоминиум ответственен за управление около 24 зданиями. Сравнивая данные показатели с законодательным положением, согласно которому кондоминиум может быть создан в одном или нескольких многоквартирных домах, очевидно, что законодатель употребляя слово “несколько” не подразумевал крайнюю загруженность этих кондоминиумов(ч.3 ст.9 Закона РА “О кондоминиуме”). Более того, в этом смысле также затруднителен даже весь процесс функционирования кондоминиумов, принимая во внимание тот факт, что они, являясь юридическими лицами, имеют свои собственные органы управления: общее собрание, правление, председателя и управляющего (ст. 13 Закона РА “О кондоминиуме”). Таким образом, на наш взгляд, в Республике Армения *система кондоминиумов неэффективна* при управлении многоквартирными домами.

Далее, крайне тревожным считаем также прямое противоречие, содержащееся между ГК и Законом относительно возможности участника общей долевой

собственности требовать *предоставления в его владение и пользование части общего имущества, соизмерной его доле*. Такую возможность предусматривает ч.2 ст.191 ГК РА, причем устанавливая также право данного собственника требовать от других общих собственников, владеющих и пользующихся имуществом, компенсации убытков при невозможности осуществления подобного выдела. Между тем, Закон не дает общему собственнику таких дискреций, а наоборот, в ч.4 ст.7 устанавливает, что собственник помещения не вправе требовать, чтобы в его владение и пользование была передана часть, пропорциональная его доле в общем имуществе, или раздела общей долевой собственности. Более того, из пункта “д” ч.7 ст.11 Закона также становится очевидно, что полномочием по принятию подобных решений обладает лишь общее собрание собственников, при чем исключительно путем единогласного голосования.

Таким образом, здесь противоречие в законодательстве налицо. Соответственно, считаем целесообразным принять меры по исключению подобных противоречий, например, путем предусмотрения в ст. 191 ГК РА возможности установления иных регулирований на основании законов.

В результате многочисленных противоречий в различных законодательных актах, относящихся к управлению общей долевой собственностью в многоквартирном доме, появляется также недоверие нежелание общих собственников помещений каким-либо образом участвовать в данном процессе, а также нести какие-либо обязанности по этому поводу. Так, согласно ч.3 ст.10 Закона, “все собственники помещений, исходя из норм установленных собранием собственников помещений в предусмотренном настоящим Законом порядке, обязаны уплачивать соответствующие платежи либо своими силами и средствами обеспечивать исполнение требований этих норм.” Однако, на практике возникает множество проблем по поводу нежелания собственников помещений нести расходы по содержанию общего долевого имущества в многоквартирном доме. Так как выполнение указанных требований на практике обеспечивают кондоминиумы, согласимся с кандидатом юридических наук, доцентом Туняном А.Г. о том, что нередко создается впечатление, что выплачиваемые суммы с точки зрения поддержания обязательных норм в многоквартирном доме расходуются неэффективно²¹. Более того, на наш взгляд, сама оценка эффективности расходования соответственных платежей имеет крайне субъективный характер и каждый из общих собственников оценивает это исходя из своих собственных приоритетов, мировоззрений и интересов. Вследствие этого подрывается его желание вносить какие-либо платежи. В этом случае только вера в то, что он является собственником общего имущества всего здания и несет ответственность за сохранность этого имущества, а также обеспечение должной правовой базы функционирования этого

института поможет владельцу квартиры согласиться с такими платежами.

К этому вопросу обратился Конституционный суд РА в 2009г. исследуя соответствие ч.3 ст.10 Закона Конституции РА²². Здесь Конституционный Суд обратился к исследованию правовой сущности платежей, направленных на осуществление обязательных норм, а также понятия “обязательная норма”. В результате детального анализа статей законодательства Армении относительно понятия “обязательная норма”, а также целенаправленности взыскания соответствующих платежей, Конституционный суд пришел к выводу, что уплата сумм, предусмотренных для обеспечения требований обязательных норм, является формой пропорционального участия собственников в осуществлении необходимых мероприятий и работ по сохранению общей долевой собственности. Причем собственник имеет право самостоятельно решить форму своего участия в содержании общей собственности, а плата является альтернативой выполнению необходимых работ за свой счет и своими средствами. Далее, рассматривая законодательство РА, в частности Закон “Об управлении многоквартирным домом”, а также Закон “О кондоминиуме” и некоторые подзаконные акты, Конституционный суд пришел к выводу, что на основании данных актов сформировалась определенная правоприменимая практика по определению расходов и работ необходимых для обслуживания конкретного многоквартирного дома, и постановил, что суммы этих выплат не должны быть установлены абстрактно, и должны основываться на конкретной смете расходов для определенного многоквартирного дома. В этом контексте суд также обратился к некоторым противоречиям и неточностям в законодательстве.

В результате произведенного анализа, Конституционный Суд РА, несмотря на то, что установил соответствие ч.3 ст.10 Закона Конституции РА, констатировал также, что предусмотренный законодательством процесс установления сумм выплат на содержание общей собственности является неполноценным и требует совершенствования. Однако не все направления, данные законодателю Армении, были выполнены им. Так, в частности, фраза Конституционный суд РА постановил, что фраза содержащаяся в ч.3 ст. 10 Закона “исходя из норм установленных собранием собственников помещений в предусмотренном настоящим Законом порядке” **нуждается в уточнении** путем редактирования, однако данная статья и по сей день еще не отредактирована и даже не дано хотя бы ее толкование Кассационным судом. Более того, Конституционный суд также констатировал, что в законодательстве отсутствует последовательность при использовании понятий “обязательные платежи” и “платежи, направленные на исполнение обязательных норм”: в одном случае упоминая тот же платеж в виде обязательного платежа, а в другом случае – в виде платежа, направленного на исполнение обязательных норм (ч.2 ст.9, ч. 3 ст. 10, ч. 7 ст.11,

пункт “а” ч.2 ст.15 Закона, ст.24 Закона РА “О кондоминиуме”). В этом смысле по крайней мере странно, что уже более восьми лет данные рекомендации и замечания Конституционного суда не были учтены законодателем и никакие изменения не были произведены в соответствующих нормах. Таким образом, несмотря на то, что данные рекомендации по своей юридической сущности необязательны для законодателя РА, однако, считаем, что они достаточно уместны и их необходимо рассматривать, как минимум, в качестве позиции наиболее известных юристов и правоведов в Армении, и уж тем более, как позицию суда, исследующего вопросы конституционности тех или иных законодательных актов.

Далее, ввиду всех вышеперечисленных пробелов и противоречий в законодательстве РА относительно управления общей собственностью многоквартирных домов, следует, однако, ради справедливости отметить, что зачастую недоверие собственников помещений по отношению к порядку управления их общей собственностью возникает вследствие не только законодательных казусов, но неправильной и **неполноценной субъективной интерпретации законодательства** и появляющихся в результате этого страхов у наших сограждан. Ярким примером этому служит жалоба, предъявленная в Конституционный суд РА относительно несоответствия положений ч.6 ст.11, и ст.13 Закона (проведение опроса (заочного голосования) собранием для принятия решений ею) Конституции РА. По данному делу Конституционный суд РА в 2011г., обратился к детальному изучению сущности понятия «заочное голосование», отмечая, *inter alia*, что если в собрании собственников, как в органе, состоящем из всех собственников помещений, голосование является процессом принятия решений собственников помещений, которое требует одновременного присутствия лиц имеющих право на принятие решения в заранее определенном месте, то заочное голосование является процедурой принятия решений собранием собственников, которое не требует одновременного присутствия лиц обладающих правом принятия решений в заранее определенном месте. Тем не менее он по-прежнему остается голосованием, то есть формой принятия решений группой лиц посредством свободного волеизъявления. В то же время Конституционный суд считал необходимым подчеркнуть, что главной особенностью голосования является принятие решений посредством свободного волеизъявления, независимо от того, выражили ли лица, имеющие право голоса, свою волю в заранее определенном месте, **то есть при созыве собственников в определенном месте, или по своему местонахождению каждого из голосующих.**

Далее, Конституционный суд установил, что опаривающие положения Закона предусматривают различные процедуры принятия решений для управления общей собственностью в многоквартирном доме, позволяя собственникам на основании собственного волеизъявления выбирать

предпочтительную форму принятия решений. Согласно Конституционному суду, подобный подход законодателя обусловлен характером регулируемых общественных отношений. Закон, позволяющий применять различные процедуры принятия решений, одновременно предусматривает достаточно четкие требования относительно каждой процедуры, которые направлены на обеспечение прав человека на использование, владение и распоряжение имуществом, принадлежащим ему на праве собственности, по своему собственному волеизъявлению.

В результате, Конституционный суд дал заключение о соответствии оспариваемых норм Конституции РА, при этом также устанавливая, что оспариваемые нормы Закона не предоставляют никаких привилегий или ограничений по управлению общей собственностью многоквартирного дома,²³ обеспечивая равные условия для всех собственников²⁴.

Таким образом, подытожив наше исследование, отметим, что вопрос обеспечения эффективного управления общей собственностью многоквартирного дома является не только крайне сложным, но и многогранным. Сложности в понимании данного института, а также в его принятии собственниками помещений требуют немало усилий со стороны государства как в виде принятия продуманных и не противоречащих друг другу законодательных актов, так и их правильного толкования и применения. В связи с этим, считаем, что целесообразно было бы изменить и дополнить законодательство РА, по крайней мере, в исследованной нами части, а также внедрить в корне новую концепцию эффективного управления общей собственностью в многоквартирных домах в наш отечественное законодательство.

¹ Курбанов Р.А., Е.В. Богданов, Жилищное право. Учебник, ООО “Проспект”, 2015, google books

² Суханов Е.А. О понятии и видах вещных прав в российском гражданском праве//Журнал российского права - N 12, Изд-во “Норма”, М:2006. С.48.

³ Тунян А.Г. Некоторые проблемы правового положения владельцев квартир в многоквартирных домах в Республике Армения, 2010г. http://edu.tltsu.ru/sites/sites_content/site1238/html/media71246/20Tunyan.pdf

⁴ Там же

⁵ Карапетян, премьер-министр Армении, 2017г. <http://blognews.am/arm/news/449637/menq-kayacats-hamatirutyunner-chunenq-varchapet-arajarkutyunner-knerkayacven-bazmabnakaran-shenqeri-karavarman-ardyunavetutyan-bardzracman-ver-aberyal.html>

⁶ Закон РА “Об управлении многоквартирным домом”, от 7 мая 2002г.

⁷ Закон РА “О кондоминиуме”, от 7 мая 2002г.

⁸ Гражданский Кодекс Республики Армения 5 мая 1998г.

⁹ Земельный кодекс Республики Армения от 2 мая 2001г.

¹⁰ Закон “О местном самоуправлении” от 7 мая 2002г.

¹¹ Решение Правительства РА «Об установлении обязательных норм по сохранению общей долевой собственности многоквартирного дома» от 4 октября 2007г.,

¹² Решение Правительства РА «Об определении принадлежности нежилых помещений находящихся в многоквартирных жилых домах» от 18 августа 2005г. и 21 декабря 2006г

¹³ Кассационный Суд РА, Постановление номер 3-595(Ч.1) от 31 октября 2008г.

¹⁴ Кассационный Суд РА, Постановление номер 3-1746 (Ч.1) от 12 декабря 2007г.

¹⁵ Кассационный Суд РА, Постановление номер 3-9 (Ч.1) от 26 января 2007г.

¹⁶ Кассационный Суд РА, Постановление номер 3-1577(Ч.1) от 10 октября 2007г.

¹⁷ Кассационный Суд РА, Постановление номер Ч.1/2058/05/10 от 23 марта 2012г.

¹⁸ Кассационный Суд РА, Постановление номер Ե.Ծ.1 /0748/02/10 от 4 марта 2011г.

¹⁹ Кассационный Суд РА, Постановление номер Ե.Ծ.1 /0389/02/11 от 27 апреля 2012г.

²⁰ Официальная статистика Муниципалитета города Ереван, на арм. яз: <https://www.yerevan.am/am/management-of-blocks-of-flats/>

²¹ Тунян А.Г. Некоторые проблемы правового положения владельцев квартир в многоквартирных домах в Республике Армения, 2010г. http://edu.tltsu.ru/sites/sites_content/site1238/html/media71246/20Tunyan.pdf

²² Конституционный Суд РА, Решение номер СДО-840 от 26 Мая 2009г. “По делу об определении вопроса соответствия пункта 3 статьи 10 Закона РА “Об управлении многоквартирным домом” Конституции Республики Армения на основании заявления гражданина Самвела Щушаняна”

²³ Конституционный Суд РА, Решение номер СДО-990 от 4 октября 2011г. “По делу об определении вопроса соответствия статьи 13 и пункта 6 статьи 11 Закона РА “Об управлении многоквартирным домом” Конституции Республики Армения на основании заявления гражданки Марине Погосян”

Մարիամ Էվոյան

ՀՀ արդարադատության նախարարության
մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի հետ
կապերի վարչության գլխավոր մասնագետն
Հայ-ռուսական (Սլավոնական) համալսարանի
իրավունքի և քաղաքականության ինստիտուտի ասպիրանտ

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

**Հայաստանի Հանրապետությունում բազմաբնակարան շենքերի գործունեության
ընթացքում ընդհանուր բաժնային սեփականության վերաբերյալ խնդիրներ**

Սույն հոդվածը նվիրված է Հայաստանի Հանրապետությունում բազմաբնակարան շենքերի գործունեության ընթացքում ընդհանուր բաժնային սեփականության իրավական կարգավորման և կիրարկման մեջ տարարնույթը հակասությունների վերծաննան ու ուսումնասիրվումը: Մասնավորապես, մեր կողմից ուսումնասիրվում են այնպիսի իրավական ակտեր, ինչպիսիք են ՀՀ Քաղաքացիական օրենսգիրքը, ՀՀ օրենքը «Բազմաբնակարան շենքի կառավարման մասին», ՀՀ օրենքը «Համատիրության մասին» և այլն: Ավելին, սույն հոդվածի մեջ ուշադրության են արժանացել ՀՀ Վճռաբեկ դատարանի նախադեպային որոշումները և ՀՀ Սահմանադրական դատարանի որոշումները՝ վերոնշյալ իրավական ակտերի այս կամ այն դրույթների՝ ՀՀ Սահմանադրությանը համապատասխանության մասին:

Ուստի, սույն վերլուծությունը կարող է նպաստել Հայաստանի Հանրապետությունում բազմաբնակարան շենքերի կառավարման արդյունավետության բարձրացմանն ու ընդհանուր բաժնային սեփականության իրավունքի զարգացմանը:

**Հիմնարարությունում բաժնային սեփականություն, բազմաբնակարան շենքեր, համատիրություն,
Հայաստան.**

Mariam Evoyan

PhD Student at the Institute of Law and Politics,
Russian-Armenian (Slavonic) University
Chief Specialist at the Department for Relations with
the European Court of Human Rights,
Ministry of Justice of the Republic of Armenia

SUMMARY

*Issues concerning common ownership while functioning of the
multi-apartment buildings in the Republic of Armenia*

The Article is devoted to revealing and research of the various contradictions in the legislation and practice of implementation of right to common ownership within functioning of multi-apartment buildings in the Republic of Armenia.

In particular, such normative acts as the Civil Code of RA, the Law of RA “On management of multi-apartment building”, Law of RA on “Condominium”, etc. Moreover, in the instant Article, certain reference was also made to the case-law of the Court of Cassation of Armenia, as well as the decisions of the Constitutional Court of Armenia on compliance of certain legal norms to the provisions of RA Constitution.

Thus, this research can serve as a basis for the development of legal regulation of the institute of common ownership and raising the effectiveness of multi-apartment buildings in the Republic of Armenia.

Keywords: common ownership, multi-apartment buildings, condominium, Armenia.

ЦИАЛЛА МАКАРЯН

Соискатель кафедры конституционного и муниципального права института права и политики Российско-Армянского (Славянского) университета

СООТНОШЕНИЕ ПОНЯТИЙ “ФОРМЫ НЕПОСРЕДСТВЕННОЙ ДЕМОКРАТИИ” И “ИНСТИТУТА НЕПОСРЕДСТВЕННОЙ ДЕМОКРАТИИ”

Статья посвящена соотношению таких понятий, как “форма непосредственной демократии” и “институт непосредственной демократии”. Несмотря на то, что многие авторы обращались к вопросу о понятиях и видах форм и институтов непосредственной демократии, тем не менее, единого подхода именно к разграничению этих понятий “форма” и “институт” непосредственной демократии не сложилось. Представленный разнобой в терминологии по поводу обозначения проявлений непосредственной демократии неискажает реального значения этих явлений, и с учетом прояснения в представленной статье соотношения двух рассматриваемых терминов становится очевидным, что в любом обозначении речь идет об одном и том же явлении.

Ключевые слова: форма непосредственной демократии, институт непосредственной демократии, метод прямой демократии, народное волеизъявление, публичная власть и др.

Несмотря на то что многие авторы обращались к вопросу о понятиях и видах форм и институтов непосредственной демократии, тем не менее, единого подхода именно к разграничению этих понятий “форма” и “институт” непосредственной демократии не сложилось. Многие авторы попросту не разграничивают указанные категории и используют как понятия тождественные. Так, например, С.А. Авакян¹, М.А. Бучакова и Т.Е. Грязнова², В.В. Комарова, М.И. Кукушкин⁴ и другие авторы применяют либо термин “форма непосредственной демократии”, либо термин “институт непосредственной демократии”, либо же и первый и второй термины, подменяя их друг другом.

Другая группа авторов применяет оба термина, но при этом не заменяет их друг другом. Так, например, В.В. Хевсаков отмечает: “... Разнообразные формы и институты непосредственной демократии в совокупности образуют систему непосредственного осуществления власти многонациональным народом России. В этой связи представляется, что система непосредственной демократии - это совокупность ее форм, а также институтов, взаимосвязанных между собой единством способа прямого волеизъявления и непосредственного осуществления власти многонациональным народом Российской Федерации в целом, либо его частью, организованной как самостоятельный коллектив на основе инициативы и самостоятельности, всеобщего участия и прямого волеизъявления каждого по обсуждению, выработке, принятию и контролю за реализацией решений по вопросам государственной и общественной жизни”⁵. Таким образом, автор подчеркивает два разных понятия: формы и институты, - а их совокупность, вместе с определенным набором признаков и условий, возводит к системе непосредственной демократии. Автор определяет, что формы непосредственной демократии как

“проявляющиеся через нормативно закрепленные способы и средства непосредственного осуществления публичной власти ... народом ... - как носителя суверенитета и единственного источника власти, либо его частью, организованной как самостоятельный коллектив (...) на основе инициативы и самостоятельности, всеобщего участия и прямого волеизъявления каждого по обсуждению, выработке, принятию и реализации государственных и общественных решений, институционализирующих его непосредственное властное волеизъявление”.

А институтами непосредственной демократии, по В.В. Хевсакову, выступают “совокупность правовых норм, регулирующие формы, правила, процедуры, посредством которых ... народ непосредственно осуществляет публичную власть, принимая демократические решения по ключевым вопросам государственной и общественной жизни”⁶.

Подобного подхода, по сути, придерживается и Р.Ю. Горлачев. Так, например, Р.Ю. Горлачев рассматривает формы непосредственной демократии как процедуры, “посредством которых народ принимает демократические решения” (выборы, референдум, митинги, шествия и т.д.), а “институт непосредственной демократии” определяется как совокупность юридических норм, регулирующих формы, правила, процедуры, посредством которых народ непосредственно осуществляет публичную власть.

Еще один термин, помимо форм прямой демократии, применяемый для обозначения способов реализации народом своей власти, является термин “метод прямой демократии”. Например, В.И. Шкатулла и М.В. Сыгинская выборы, народное голосование (референдум), народное обсуждение и т.д. считают “наиболее распространенными методами прямой демократии”⁸.

Е.Л. Комиссарова также не отождествляет два этих понятия, однако объясняет один термин другим. В частности, в статье “Формы участия граждан в провоизворчестве современной России” автор пишет: “... Референдум наряду со свободными выборами является высшим непосредственным выражением власти народа (...). Данный институт народовластия представляет собой одновременно и форму выражения общественного мнения, и способ принятия важных нормативных правовых актов и социально значимых решений”⁹. Как видно из вышеупомянутого примера, институт прямой демократии определяется как форма выражения общественного мнения, а также как способ принятия решений. Таким образом, указанные термины не применяются как тождественные, однако автором при этом не предлагается их определение либо каких-либо критериев их разграничения.

В.В. Комарова использует термин “форма прямой демократии”, при этом под формами непосредственной демократии понимает “способы и средства непосредственного осуществления власти народом или его частью (императив), коррекции осуществления властных функций органами власти (регулятив), сопоставление воли народа с деятельностью властных органов (консультатив)”¹⁰.

В западной юридической и политологической литературе применяются термины “форма непосредственной демократии”, “институт непосредственной демократии”, а также “механизм непосредственной демократии”, при этом строго не разграничивая их и применяя их как синонимы¹¹.

Более того, западные авторы под формами либо институтами непосредственной демократии чаще всего понимают лишь те механизмы и процедуры непосредственной реализации публичной власти, при которых потенциальными участниками выступает весь избирательный округ (референдум, плебисцит, всенародное голосование или опрос, отзыв и т.д.). Это позволяет им применять термины “голосование” либо “голосование и референдум” либо “народная инициатива и референдум” для обозначения вообще форм и институтов непосредственной демократии. Если рассматривать в качестве форм непосредственной демократии те способы и средства, с помощью которых может быть осуществлена публичная власть, то подобный подход кажется несколько узким с учетом того, что формы прямой демократии, которые могут быть реализованы частью избирательного округа (коллективное обращение) или, по оценке некоторых авторов, даже отдельными лицами (например, петиция), остаются вне системы форм непосредственной демократии конкретной страны. Поэтому считаем нецелесообразным подмену термина “формы непосредственной демократии” терминами “голосование” либо “инициатива” либо “референдум”.

Рассмотрение изложенного выше разнообразия подходов к приведенным терминам и их дефинициям

позволяет дать собственное определение рассматриваемых понятий.

На наш взгляд, под формами непосредственной демократии следует понимать методы, средства и способы, которые выражаются в урегулированных в рамках позитивного права институциональных, процессуальных и/или процедурных проявлениях непосредственной реализации власти народом либо его частью.

В рамках данного определения подчеркивается идея о том, что всякие средства и способы осуществления власти народом можно считать формой прямой демократии, а лишь те, которые:

- 1) имеют институциональное, процессуальное и/или процедурное проявление;
- 2) имеют проявление в рамках правовой регуляции;
- 3) осуществляются народом либо его частью.

Последний признак сам по себе также нуждается в определенном разъяснении. Так, осуществление власти народом либо его частью требует некоторой конкретизации. Не углубляясь в понятие “народ” как субъекта конституционного права, отметим, что в рамках осуществления непосредственной демократии речь идет, скорее о “народе-избирателе” или “народ-совокупности граждан”, чем об иных проявлениях данной категории.

Относительно вопроса о том, что формы прямой демократии осуществляются частью народа, следует отметить, что некоторые авторы в качестве “части народа”, выступающей субъектом правоотношений по реализации публичной власти, воспринимают, условно говоря, такую “часть” народа, как “индивид”¹².

Другие же авторы все же субъектами признают именно “народ” (чаще как совокупность граждан) либо его “часть”, то есть определенную группу граждан, коллектив¹³.

Говоря о формах непосредственной демократии в рамках конкретно взятой страны, следует непременно обратиться и ко второму вышеуказанныму признаку - правовой регуляции. Исходя из этого призыва, набор форм непосредственной демократии в разных странах неодинаков. И хотя в литературе бытует мнение, что народ вправе осуществлять свою власть в самых различных формах, независимо от их законодательной оформленности¹⁴, на наш взгляд, к законодательно не закрепленным формам непосредственной демократии следует как минимум проявлять определенную дифференциацию. Так, если в демократическом государстве право на демонстрации, митинги и иные формы собраний народ вправе реализовать независимо от наличия или отсутствия закона об этом, потому как международные стандарты прав человека, а также демократический характер государства диктуют наличие этого права, то такая форма непосредственной демократии, как отзыв или гражданская инициатива, не будучи законодательно

урегулированными, становятся нереализуемыми. Поэтому мы склонны утверждать, что их законодательное закрепление - гарантия реальной возможности реализации этих форм.

Обращаясь к указанному выше первому признаку, повторимся, что формой непосредственной демократии следует считать не всякую реализацию народом публичной власти, а лишь такую, которая имеет институциональное, процессуальное и/или процедурное проявление. Так, называя, скажем, выборы формой непосредственной демократии, речь идет именно о всей совокупности процессов, процедур, институциональных структур, которые в своей совокупности образуют тот способ формирования органов власти, который называют выборами. Будучи урегулированными нормами права, данная форма непосредственной демократии воплощается в конкретном институте, то есть совокупности правовых норм, регулирующих организацию и проведение выборов.

Таким образом, соглашаясь с мнениями В.В. Хевсакова и Р.Ю. Горлачева, на наш взгляд, под институтами непосредственной демократии следует понимать совокупность юридических норм, регулирующих формы реализации непосредственного осуществления народом публичной власти. При этом очевидно, что формы непосредственной демократии получают

правовое закрепление в виде правовых институтов в конституциях, законах и иных нормативно-правовых актах того или иного государства.

Вывод таков: “форма непосредственной демократии” и “институт непосредственной демократии” соотносятся соответственно как содержание и форма одного и того же явления, потому считаем, что нет ничего предосудительного в употреблении и одного, и второго термина для обозначения тех процедур, средств и способов, с помощью которых народ или его часть непосредственно реализуют публичную власть с той лишь разницей, что применение термин “форма”, имеется в виду механизм реализации, сама по себе “совокупность” соответствующих процедур, процессов, средств и способов, а термин “институт” подразумевает нормативно-правовое оформление указанной “совокупности”. Представленный разнобой в терминологии по поводу обозначения проявлений непосредственной демократии неискажает реального значения этих явлений, и с учетом прояснения соотношения двух рассматриваемых терминов становится очевидным, что в любом обозначении речь идет об одном и том же явлении.

¹ Авакян С.А. Конституционное право России. Учебный курс : учеб. пособие : в 2 т. 5-е изд., перераб. и доп. М. : Норма: ИНФРА-М, Т1, 2014, стр. 394-488.

² Бучакова М. А., Грязнова Т. Е. Институт непосредственной демократии в системе Российской государственности. Вестник Омского университета. Серия “Право”. 2013. N 2 (35). С. 12–20.

³ Комарова В. В. Формы непосредственной демократии стр. 13-17.

⁴ Кукушкин М. И. Проблемы социалистического народовластия. Свердловск, 1982. С. 61.

⁵ Хевсаков В.В. Субъекты непосредственной демократии в Российской Федерации: диссертация ... кандидата юридических наук : 12.00.01, 12.00.02, Москва, 2007. стр.51-52.

⁶ Там же, стр. 33.

⁷ Горлачев Р.Ю. Конституционно-правовые гарантии непосредственной демократии в РФ, стр.10-11, 27.

⁸ Сыгинская М.В., Шкатулка В.И. “Комментарий к Федеральному закону от 6 октября 2003 г. N131-ФЗ “Об общих принципах организации местного самоуправления в Российской Федерации”, Юстицинформ, М., 2011, стр. 47-48.

⁹ Комиссарова Е. Л. Формы участия граждан в правотворчестве современной России//, Вестник Кемеровского государственного университета Юриспруденция 2015 N 4 (64) Т. 2, стр. 236.

¹⁰ Комарова В.В. Высшее непосредственное выражение власти народа в Российской Федерации (проблемы теории и практики) // Дисс. на соискание ... доктора юр. наук, М., 2006, стр.174.

¹¹ См., например, Palle Svensson, Forms and Terminology of Direct Democracy. Department of Political Science, University of Aarhus, Denmark // Panel on “Comparing processes of direct democracy” at the joint conference of IPSA and ECPR in São Paulo, February 2011, p.2; Uwe Serdült and Yanina Welp, Direct Democracy Upside Down //Taiwan Journal of Democracy, Volume 8, No. 1: p. 69-92 и т.д.

¹² См., например, Комарова В. В. Механизм непосредственной демократии современной России (система и процедуры): монография / Комарова В. В. М.: Директ-Медиа, 2014; Токвиль Л. Демократия в Америке. М., 1992; Хевсаков В.В. Субъекты непосредственной демократии В Российской Федерации // Дисс. На соискание ученой степени кандидата юр. наук, М., 2007; Нудценко Л.А. Институты непосредственной демократии в системе местного самоуправления (Проблемы теории и практики) : Дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.02 : Москва, 2001; Шомникова Д.В. Непосредственная демократия в Российской Федерации и роль органов внутренних дел в ее реализации // Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук, М., 2001 и др.

¹³ LeDuc, Lawrence, University of Toronto. Voice vs. Votes: Adapting the Institutions and Processes of Direct Democracy to Improve Citizen Engagement and Participation //, Lightning Policy Brief Series – March 2016. The source: labs.carleton.ca/canadaeurope; Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնարանություններ // ընդհանուր խմբագրությամբ՝ Գ. Հարությունյանի, Ա. Վաղարշյանի. Եր.: «Ժրավունք», 2010; Anita Breuer, The Problematic Relation between Direct Democracy and Accountability in Latin America: Evidence from the Bolivian Case // Bulletin of Latin American Research, Vol. 27, No. 1, 2008; Мамичев В.И. Референдум в законодательстве зарубежных стран и России: Автореф. дис... канд. юрид. наук. Ставрополь, 2000; Мурашин А. Г. Непосредственная демократия в социалистическом обществе: функции и механизм действия: Автореф. дис... канд. юрид. наук. Киев, 1985; Крыжантовская Т.И. Представительная и непосредственная демократия развитого социалистического общества: Автореф. дис... канд. юрид. наук. М., 1982 и др.

¹⁴ Так, например, профессор Степанян В. в “Комментариях к Конституции Республики Армения” пишет: “Формами непосредственного народовластия являются: референдум, выборы, народная инициатива, отзыв избранных представителей, народный опрос, народное обсуждение, право на непокорность. Конституция из них непосредственно отмечает референдум и выборы. Однако это не означает, что народ сам себе не предоставил право на остальные формы. Народ вправе совершать все, что прямо не запрещено Конституцией. Следовательно, закрепление остальных форм народовластия - проблема законодательства”. Источник: Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնարանություններ // ընդհանուր խմբագրությամբ՝ Գ. Հարությունյանի, Ա. Վաղարշյանի. - Եր.: «Ժրավունք», 2010, էջ 57:

Ցիալլա Մակարյան

Հայ-ռուսական (Սլավոնական) համալսարանի իրավունքի և քաղաքականության մեստիտուտի սահմանադրական և մունիցիպալ իրավունքի ամբիոնի հայցորդ

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

«Անմիջական ժողովրդավարության ձև» և «անմիջական ժողովրդավարության ինստիտուտ» հասկացությունների հարաբերակցությունը

Գիտական հոդվածը վերաբերում է այնպիսի հասկացությունների հարաբերակցությանը, ինչպիսիք են՝ «անմիջական ժողովրդավարության ձևը» և «անմիջական ժողովրդավարության ինստիտուտը»: Զնայած այն հանգանանքին, որ շատ հեղինակներ անդրադարձել են անմիջական ժողովրդավարության ձևերի և ինստիտուտների համացության և տեսակների հարցին, այնուամենայնիվ, անմիջական ժողովրդավարության «ձև» և «ինստիտուտ» հասկացությունների տարածաշատման ընդհանուր մոտեցում գոյություն չունի: Ներկայացված տարբերակումը տերմինարանության մեջ անմիջական ժողովրդավարության նշանակության դրսնորումների վերաբերյալ չի խարարում այս երևույթների իրական նշանակությունը, և հաշվի առնելով քննարկվող եզրույթների վերաբերյալ սույն հոդվածում տրված պարզաբանումները՝ ակնհայտ է դասնում, որ ցանկացած առումով խոսքը վերաբերում է միևնույն եզրույթին:

Հիմնարարեր- անմիջական ժողովրդավարության ձև, անմիջական ժողովրդավարության ինստիտուտ, անմիջական ժողովրդավարության մերող, ժողովրդի կամահայտնություն, համրային իշխանություն և այլն:

Tsialla Makaryan

PhD student of the Chair of Constitutional and Municipal Law of Institute Law and Politics at Russian-Armenian University

SUMMARY

Correlation of the notions “form of direct democracy” and “institution of direct democracy”

This scientific Article concerns the correlation of the notions “form of direct democracy” and “institution of direct democracy”. Despite the fact that many authors referred to the issue regarding the notions and types of forms and institutions of direct democracy, however, there is no certain approach targeted at the differentiation of the notions “form” and “institution” of direct democracy. The presented disparate in terminology concerning designation of the manifestations of direct democracy does not distort the real sense of these phenomena, and taking into account clarifications of the correlation of those notions it becomes obvious that in any designation we are talking about the same phenomena.

Keywords: form of direct democracy, institution of direct democracy, method of direct democracy, expression of the will of the people, public power etc.

ЕЛЕНА БУРАНОВА

Заместитель начальника кафедры экономики и менеджмента Академии ФСИН России, кандидат экономических наук

НАТАЛЬЯ БАЙДОВА

Старший преподаватель кафедры экономики и менеджмента Академии ФСИН России, кандидат технических наук

МОТИВАЦИЯ ТРУДА ОСУЖДЕННЫХ В УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЕ

В статье рассмотрены вопросы мотивации труда осужденных в уголовно-исполнительной системе. Выделены основные функции мотивов в сфере труда. Представлены формы сочетания моральных и материальных стимулов.

Ключевые слова: Уголовно-исполнительная система, труд, осужденные, мотивы, мотивация.

Трудовое поведение человека определяется взаимодействием внутренних и внешних побудительных сил. Внутренние побудительные силы, имеющие сложную структуру, непосредственно связаны с мотивацией трудового поведения, внешние - опосредованно. Также мотивация труда определяется как стремление работника удовлетворить свои потребности посредством трудовой деятельности.

Считается, что потребность становится внутренним побудителем определенного типа трудового поведения, в случае ее осознания работником в форме интереса, т.е. стремления удовлетворить ее конкретным способом. Осознанные в качестве интересов потребности отдельного работника или трудового коллектива проявляются в мотивах трудовой деятельности.

В структуру мотива труда входят: потребность, которую хочет удовлетворить работник; благо, способное удовлетворить эту потребность; трудовое действие, необходимое для получения блага; цена - издержки материального и морального характера, связанные с осуществлением трудового действия[2].

В сфере труда принято выделять следующие основные функции мотивов:

- ориентирующая, нацеливающая работника на определенный вариант поведения;
- смыслообразующая, отражающая смысл поведения работника. Мотив в данном случае показывает значимость такого поведения для человека;
- опосредующая, обусловленная результатом воздействия на поведение работника как внутренних, так и внешних побуждений, что отражается в мотиве;
- мобилизующая, состоящая в том, что мотив "заставляет" работника собраться, сконцентрироваться для выполнения важных для него видов деятельности;
- оправдательная, отражающая в мотиве поведения отношение работника к общепринятым и установленному образцу поведения, той или иной социальной норме.

Отношение человека к трудовым процессам определяется многими мотивами в различных их сочетаниях, которые в совокупности составляют механизм мотивации труда. Он содержит: внутренние мотивы,

определяемые предрасположенностью личности к труду (ВМ); внешние положительные мотивы, вызывающие положительную реакцию и побуждающие к труду (ВПМ), и внешние отрицательные мотивы, вызывающие отрицательную реакцию и как бы принуждающие к труду (ВОМ).

По оценкам исследований социологов, предпочтительным является мотивационный комплекс труда, когда $ВМ > ВПМ > ВОМ$, т.е. предрасположенность личности к труду имеет большую мотивационную значимость, чем побуждение к труду, которое, в свою очередь, более значимо, чем принуждение к труду.

Мотивы трудового поведения изменяются в зависимости от конкретной социально-экономической и политической ситуации, условий и особенностей в развитии коллектива и личности, которые в различные периоды их жизнедеятельности имеют отличия в структуре и приоритетах потребностей и интересов.

Универсальное средство вознаграждения работников за труд - это денежные выплаты. Деньги являются средством достижения различных целей, прямо или косвенно связанных с удовлетворением многих потребностей. Например, согласно иерархии потребностей Маслоу, они удовлетворяют основные потребности выживания и безопасности, а также потребность в самоуважении, престиже, статусе и др. Исследования также показывают, что деньги наиболее привлекательны для определенной группы сотрудников: молодых, напористых, мобильных профессионалов по сравнению с другими группами лиц, которые предпочитают престиж и статус или удобства безопасной жизни.

Оплата труда строится по двухзвенной схеме: общая сумма складывается из фиксированной и переменной частей. Фиксированная часть (примерно 70% от общей суммы) должна минимум удовлетворять запросы работника. Этот минимум задается рынком труда. Переменная часть оплаты за труд (премии, льготы) должна максимально соответствовать количеству и качеству труда. Эта часть предназначена выражать взаимосвязь оплаты с результатами труда,

именно она является мотивирующим элементом в структуре заработной платы. Как было показано Ф.Тейлором, размер премии должен составлять не меньше 30% основной заработной платы. В противном случае, она теряет свою стимулирующую функцию.

Трудовая мотивация - это использование в управлении мотивов, побуждающих человека к активности и повышению производительности труда. Трудовая мотивация включает формирование мотивов в процессе деятельности человека и закрепление их в качестве постоянно действующей доминанты.

Мотивы труда формируются, если:

- в распоряжении общества (или субъекта управления) имеется необходимый набор благ, соответствующий социально-обусловленным потребностям человека;
- для получения этих благ необходимы усилия работника;
- трудовая деятельность позволяет работнику получить эти блага с меньшими материальными и моральными издержками, чем любые другие виды деятельности.

Для мотивации труда большое значение имеет оценка вероятности достижения цели.

Если получить какое-либо благо можно легко без труда, или наоборот, очень трудно, то мотив труда, как правило, не формируется. Работник в этих случаях будет пассивен. При частом повторении таких ситуаций появляется "феномен выученной беспомощности", исключающий трудовую активность.

Привлечение осужденных к труду является одной из основных мер реализации уголовно-исполнительной политики современного государства. Уголовно-исполнительным законодательством РФ провозглашен принцип обязательности труда для осужденных, а труд отнесен к числу основных средств их исправления. При этом вовлечение осужденного в трудовую деятельность - есть не принуждение его к труду, а способ включения его в социально значимые отношения, способствующие его исправлению и правопослушному поведению в период отбывания наказания, а также морально-психологической и трудовой ресоциализации после освобождения.

Вместе с тем, оказание позитивного воспитательного и социально-адаптационного воздействия труда на осужденного, отбывающего наказание в местах лишения свободы, возможно лишь при соответствующем стимулировании и поощрении его трудовой деятельности.

Трудовая адаптация осужденных - это существенный элемент организации труда и в то же время социальный фактор повышения его производительности. Содержанием трудовой адаптации являются: повышение общеобразовательного уровня, профессиональное обучение либо повышение производственной квалификации, охрана здоровья, приучение к порядку и условиям, установленным в учреждениях,нейтрализация негативных социально - психологических явлений, свойственных среди правонарушителей, обеспечение возможности и оказание помощи в установлении и поддержании социально полезных связей, подготовка к освобождению.

Плохо продуманный и организованный процесс отрицательно оказывается на мотивации работников, а,

следовательно и на эффективности исправления осужденных. Мотивация заставляет осужденных стремиться к работе и эффективно трудиться [1,3].

Идея использования труда осужденных находила отражение в различных моделях пенитенциарных систем (религиозной, индустриальной, медицинской, модели справедливости, исправительно-трудовой, социальной реабилитации реформаторской). Эта идея основывалась на том, что у преступников отсутствовала привычка трудиться и была привычка к праздности, стремление к достижению успеха в жизни нечестным (преступным) путем. Это положение подтверждалось как научными данными в прошлом, так и современными отечественными и зарубежными исследованиями. Трудовое использование заключенных не только преследовало экономические цели, но и давало возможность исключить праздность лиц, содержащихся в местах лишения свободы.

В современных условиях с развитием рыночных отношений, дальнейшей гуманизацией законодательства, активизацией деятельности правозащитных организаций, с учетом научных исследований и передового опыта важным этапом в деятельности уголовно-исполнительной системы стало принятие распоряжениями Правительства Российской Федерации Концепции развития уголовно-исполнительной системы до 2020 года. В разделе "Трудовая деятельность, профессиональное образование и профессиональное обучение осужденных" перед уголовно-исполнительной системой поставлены задачи по осуществлению следующих мер. Приведем некоторые из них:

- проработка возможности внедрения новых организационно-правовых форм организации производственной деятельности, в том числе на основе государственно-частного партнерства;
- на оплату труда в полном размере месячной заработной платы не ниже установленного минимального размера оплаты труда при полной отработке за этот период нормы рабочего времени и выполнении нормы труда (трудовых обязанностей);
- на сохранение за осужденным рабочего места в период его временной нетрудоспособности;
- обеспечение системы основных государственных гарантий по оплате труда осужденных, в том числе в целях обеспечения выплат компенсации вреда потерпевшим и государству;
- проработка возможности повышения заработной платы осужденных с учетом выделяемых Федеральной службе исполнения наказаний бюджетных ассигнований, в том числе в связи с ростом потребительских цен на товары и услуги;
- проработка возможности увеличения размера заработанных денежных средств, направляемых на лицевой счет осужденного;
- модернизация исходя из возможностей уголовно-исполнительной системы производственно-хозяйственной базы уголовно-исполнительной системы и повышение экономической эффективности труда осужденных;
- обучение осужденных профессиям в рамках реализации основных профессиональных образовательных программ и основных программ профессионального обучения, востребованным на рынке труда,

ԱՐԴԻՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

совершенствование профессиональных навыков, позволяющих трудоустроиться после освобождения;

- активное привлечение организаций независимо от форм собственности к созданию производственных участков в исправительных учреждениях и следственных изоляторах, а также к созданию рабочих мест за пределами учреждений уголовно-исполнительной системы;

- модернизация исходя из возможностей уголовно-исполнительной системы материально-технической базы колоний-поселений для расширения производства сельскохозяйственной продукции;

- разработка наиболее перспективных направлений производственной деятельности учреждений уголовно-исполнительной системы в целях приоритетного обеспечения потребностей уголовно-исполнительной системы и выпуска конкурентоспособной продукции;

- определение прогнозных потребностей в работах и профессиях рабочих, востребованных на рынке труда;

- разработка и реализация основных программ профессионального обучения и программ подготовки квалифицированных рабочих, служащих с учетом региональных условий, ориентированных на потребность в определенных рабочих кадрах;

- проработка возможности установления особого трудового статуса занятых на производстве или обучаемых лиц, не имеющих опыта работы по специальности.

Намеченные изменения форм и методов организации трудовой деятельности осужденных при отбывании уголовных наказаний в виде лишения свободы повлекут за собой и изменения в системе стимулирования трудовой активности осужденных, в основе которой было и будет материальное и моральное стимулирование согласно количеству и качеству выполненной работы.

Таким образом, предоставляют осужденным посредством повышения оплаты труда реальную возможность получения дополнительных благ в пределах вида режима и условий отбывания наказания, определенного судом.

Обеспечение трудовой занятости осужденных, выработка у них устойчивой заинтересованности в результатах своего труда путем применения мер стимулирования их трудовой активности предопределяет эффективность деятельности уголовно-исполнительной системы по исполнению уголовных наказаний и исправлению осужденных [1,4].

Существуют различные варианты классификации мер поощрения. Как правило, эти меры подразделяются на три группы, относя к первой группе поощрения, не изменяющие условий содержания осужденных, не оказывающие существенного влияния на их правовой статус и носящие лишь воспитательно-предупредительный характер. Ко второй группе - поощрения, связанные с изменением условий содержания в пределах одного и того же исправительного учреждения. К третьей группе - поощрения, связанные с переводом осужденных в исправительные учреждения с менее строгим видом режима.

С другой стороны меры поощрения подразделяются на две группы, относя к первой те из них, которые применяются к осужденным, как правило, за единич-

ные положительные поступки и не влекут за собой длительного изменения их правового положения, а ко второй - поощрения, которые являются реакцией на продолжающиеся длительное время положительное поведение осужденного.

У лиц, осужденных к лишению свободы, потребность в труде продиктована как материальными, так и моральными стимулами.

Сочтание материальных и моральных стимулов нельзя понимать упрощенно, как обязательное одновременное применение тех или других средств стимулирования по заранее установленной схеме. В каждом конкретном случае необходимо строго учитывать индивидуальные особенности личности поощряемого.

Сочтание материальных и моральных стимулов к труду может осуществляться в самых различных формах.

Во-первых, применение специфических средств воздействия, в которых материальные и моральные стимулы органически дополняют друг друга (перевод на улучшенные условия содержания, перевод в колонию - поселение, условно-досрочное освобождение от наказания и т.д.);

- во-вторых, путем усиления морального аспекта при применении материальных стимулов к труду (например, кроме надлежащей заработной платы за выполненную работу выплата различного рода премий при соответствующем разъяснении причин и мотивов этого несет значительное моральное воздействие);

- в-третьих, посредством придания моральным стимулам к труду материального характера (досрочное снятие ранее наложенного взыскания, объявление благодарности выражают собой не только моральное одобрение добросовестного отношения к труду, но и вносят дополнительный вклад в формирование рейтинга осужденного как кандидата на применение к нему такой меры поощрения, как перевод на улучшенные условия содержания, перевод в колонию-поселение и т.д.)

Дальнейшее совершенствование правовых форм морального и материального стимулирования осужденных в труде и его результатах связано не только с нормированием труда, с уровнем заработной платы, с обоснованностью применения действующих форм и систем оплаты труда, премирования, с порядком производимых удержаний и т.д., но и с тем, какими реальными материальными благами может располагать осужденный в условиях исправительного учреждения.

К поощрениям действующего Уголовно-исполнительного кодекса, содержащим стимулы морального и материального характера можно отнести такие меры поощрения как: награждение подарком; денежная премия; разрешение на получение дополнительной посылки или передачи; предоставление дополнительного краткосрочного или длительного свидания; разрешение дополнительно расходовать деньги в сумме до одной четверти минимального размера оплаты труда на покупку продуктов питания, предметов первой необходимости, книг; увеличение времени прогулки осужденным.

Таким образом, администрация исправительного учреждения, поощряя добросовестный труд и правоисполнность одних и наказывая других, может

воздействовать своими силами на все категории осужденных, отбывающих уголовные наказания в колонии.

Добросовестное отношение осужденных к труду, которое стимулируется применением различных мер поощрения, может выразиться в выполнении или перевыполнении норм выработки или установленных заданий, соблюдении трудовой дисциплины и недопущении выпуска бракованной продукции по вине работающего.

Надлежащая организация, моральное и материальное стимулирование труда влияют на все

стороны жизни исправительного учреждения. В уголовно - исполнительной системе из-за ее специфики роль материального и морального стимулирования не утратила свою значимость.

Данный вывод является чрезвычайно важным для деятельности исправительных учреждений по организации исполнения наказания и подготовки осужденных к выходу на свободу.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Уголовно-исполнительный кодекс Российской Федерации от 08.01.1997. N1-ФЗ (редакция от 28.05.2017).
2. Егоршин А.П. Мотивация и стимулирование трудовой деятельности: Учеб.пособие. - 3-е изд., перераб. доп. -М.: ИНФА-М, 2013. 378 с. - (Высшее образование).
3. Калашников Г.М., Терентьев А.С., Фомин А.Н. Анализ показателей трудовой занятости осужденных Московской области // Конкурентоспособность в глобальном мире: экономика, наука, технологии. 2017. N 5-6 (48). С. 42-43.
4. Байдова Н.В., Гришина О.Ю. Особенности трудовой адаптации осужденных женщин в условиях реформирования УИС // Экономика и предпринимательство 2016. N 10-3 (75-3). С. 678-680.

Եղենա Բուռանովա

Ուսուաստանի ՊԻԴԸ Ակադեմիայի տնտեսության
և կառավարման ամբիոնի պետի տեղակալ,
տնտեսական գիտությունների բեկնածու

Նատալյա Բայրովա

Ուսուաստանի ՊԻԴԸ Ակադեմիայի տնտեսության
և կառավարման ամբիոնի ավագ դասախոս,
տեխնիկական գիտությունների բեկնածու

ԱՍՓՈՓՈՒՄ

Դաստավայալների աշխատանքի մոտիվացիան բրեակաստապոդական համակարգում

Հոդվածում դիտարկվում են դատավարությալների աշխատանքի շարժադրությունը բրեակաստարողական համակարգում: Կարևորվել են գործառույթների հիմնական մոտիվները աշխատանքի ոլորտում: Ներկայացված են բարոյական և նյութական իրավունքային համադրության ձևերը:

Հիմնարարեր- բրեակաստապոդական համակարգ, աշխատանք, դաստավայալ, դրամատիզմներ, մոտիվացիա:

Elena Buranova

Deputy Head of the Department of Economics and Management of the Academy of FSIN of Russia,
candidate of Economic Sciences

Natalia Baidova

Senior Lecturer of Economics and Management
of the Academy of FSIN of Russia,
candidate of technical Sciences

SUMMARY

Motivation of the labor of convicts in the penal system

The article considers the questions of motivation of labour of convicts in the penal system. The basic functions of the motifs in the workplace. The combination of moral and material incentives.

Keywords: The penal system, labor, convicts, motives, motivation.